

interna et propria scientia, ob fragilitatem conditionis humanæ; non hoc, quia multa sunt, quæ natura ipsa nos scire, et usus frequens et vitæ necessitas cogit. Ergo utrumque philosophiæ genus corrui: vetus, quod sibi scientiam vendicat, et novum, quod eam distrahit (Cap. 5). — Hoc loco corrigit philosophos in physicis. Academicis, inquit, ex rebus paucis obscuris argumentati sunt, nullam esse scientiam: Physicis ex quibusdam apertis et claris omnia sciri posse. Recte quidem coarguit arrogantiam philosophorum Arcesilas; sed addere exceptionem debuit, et dicere: causas rationesque duntaxat rerum naturalium, quia sunt abdita, nesciri posse, quia nullus doceat; nec quæri oportere, quia inveniri non possunt (Cap. 6). — VI. In ethicis de summo bono dissentiant philosophi. Hic recitat sententias varias philosophorum de summo bono (Cap. 7), quas refutat (Cap. 8 et 9); ipse summum bonum in sola religione ponit (Cap. 10), ostendens potuisse philosophos summum bonum deductione reperire, quod non sit voluptas, divitiæ, regnum, virtus, sed immortalitas; unde concludit philosophiam ethicam esse vanam (Cap. 11 et 12). — VII. Logicam et physicam non pertinere ad recte vivendum; ergo sic totam philosophiam esse inanem. Qua occasione refellit commendationem philosophiæ Ciceronis (Cap. 13 et 14), et definitionem philosophiæ Senecæ, qui dixit, philosophiam esse rationem recte vivendi (Cap. 15). — VIII. E philosophia non utilitas quæritur, sed oblectatio; ergo abjicienda est. — IX. Philosophiæ principium et origo apparet; ergo non est sapientia (Cap. 16).

Parte secunda, philosophos ipsos in magna vanitate versari ait, idque probat: — a placitis Epicuri; quod nulla sit providentia, quod animæ sint mortales, etc. (Cap. 17); — a placitis Stoicorum et Pythagoræ, de migratione animarum de corpore in alia

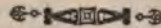
A corpora, de mortis bono, de vitæ malo; in primisque gratiarum actione Platonis, qui se gratias naturæ dixerit agere, et quod homo natus esset, potius quam mutum animal, et quod masculus potius quam femina, quod Græcus, quam barbarus, quod Atheniensis et quod temporibus Socratis (Cap. 18); quam gratiarum actionem mirifice exagitat Lactantius (Cap. 19, 20, 21); — a minorum philosophorum factis et dictis variis: quod Democritus agros suos pascua publica fieri sit passus; quod Zenon peccata paria faciat, misericordiam inter vitia ponat; quod Xenophanes credidit dicentibus orbem lunæ 22 partibus majorem esse quam terram (Cap. 22); — ab illis, qui antipodes inducunt, id est, homines, quorum vestigia sint superiora, quam capita (Cap. 23).

Parte tertia rursus probat, philosophiam non esse sapientiam, quia: — ab aliquibus tantum ad philosophos restringitur; — et Stoici et Epicurei omnes admiserunt; tamen non potuerunt efficere quod voluerunt (Cap. 24); — non potest efficere, quod efficit vera religio, ex iracundo placidum, ex avaro liberalem, ex crudeli clementem; — sapientia philosophorum, ut plurimum efficiat, non excindit vitia, sed abscondit. Pauca vero Dei præcepta sic totum hominem immutant et exploso vetere novum reddunt, ut non cognoscas eundem esse (Cap. 25, 26); — philosophi ipsi fatentur se esse insipientes: Empedocles, Anaxagoras, Democritus, Socrates (Cap. 27); — ex mera insipientia et ignoratione veri Dei, nomen Naturæ et Fortunæ invenerunt (Cap. 27); cum tamen fortuna per se nihil sit, sed tantum accidentium rerum subitus ac inopinatus eventus (Cap. 28).

Sequitur conclusio libri. Una est igitur spes hominis, una salus in hac doctrina, quam nos defendimus, posita. Omnis sapientia hominis in hoc uno est, ut Deum cognoscat et colat.

LIBER TERTIUS.

DE FALSA SAPIENTIA PHILOSOPHORUM.

CAPUT PRIMUM.

Veritatis collatio cum eloquentia; cur eam non sunt assecuti philosophi: de stylo simplici Scripturarum.

Vellem mihi, quando veritas in obscuro latere adhuc existimatur, vel errore atque imperitiæ vulgi, variis et ineptis superstitionibus servientis, vel philosophis pravitate ingeniorum turbantibus eam potius quam illustrantibus, etsi non qualis in Marco Tullio fuit, quia præcipua et admirabilis fuit, aliquam tamen proximam eloquentiæ contingere facultatem; ut

quantum veritas vi sua propria valet, tantum ingenii quoque viribus nixa, exereret se aliquando, et discussis convictisque tam publicis, quam eorum, qui sapientes putantur erroribus, humano generi clarissimum lumen inferret. Quod quidem duabus ex causis fieri vellem: vel quod magis possent credere homines ornatæ veritati, qui etiam mendacio credunt, capti orationis ornatu, lenocinioque verborum; vel certe, ut ipsi philosophi suis armis potissimum, quibus placere sibi et confidere solent, opprimerentur a nobis.

VARIORUM NOTÆ.

Philosophorum. Hanc vocem addidi ex mss. 1 Regio, Rostochiensis et Marm. necnon ex ipsomet Lactantio, lib. III, cap. 1 et 50.

Vellem mihi. Ms. Reg. vetust. n. 3756, addit, *Constantine Imperator.* Plures mss. habent *quoniam*, pro *quando*. *Vellem mihi*, etc. id est, Nisi veritas per se ipsa valeret, vellem eloquentiam, si non eandem, ac Marcus Tullius, saltem proximam habere, ut vires veritatis exererem.

Philosophis. De his hocce libro tertio agitur.

Quia præcipua. Ita editi, cum omnibus mss. præter 1 Clarom., in quo est *quæ*; et sic legere amabat Francius.

Veritas vi sua propria valet. Ne credas Lactantii institutum esse, ut eloquentiam, quam unam Cicero de summis virtutibus esse dicit, damnare velit, quam agnoscit donum esse Dei: sed discernit inter veram eloquentiam (quæ fucos et lenocinia nescit), ac inter

cipere, quod veritatem fuco et imitatione mentitur. Si autem omnis imitatio, non res potissimum seria, sed quasi ludus ac jocus est, non religio in simulacris, sed mimus religionis est. Præferendum est igitur verum omnibus falsis: calcanda terrena, ut cœlestia consequamur. Ita enim res se habet, ut quisquis animam suam, cujus origo de cœlo est, ad inferna et ima prostraverit, eo cadat quo se ipse dejecerit. Ideoque oportet rationis, ac status sui memorem, non nisi ad superna niti semper, ac tendere. Quod qui fecerit, hic plane sapiens, hic justus, hic homo, hic denique cœlo dignus judicabitur: quem suus parens non humilem, nec ad terram more quadrupedum abjectum, sed stantem potius, ac rectum, sicut eum fecit, agnoverit.

CAPUT XX.

De philosophis, deque veritate.

Peracta est igitur (ni fallor) magna et difficilis

VARIORUM NOTÆ.

Nil tibi per ludum simulabitur, omnia fient
Ad verum.

Sic Cic., de Amicitia, c. 25, *Fucata et simulata sinceris atque veris opponit.*

Ac jocus est. Id ex Terent. in Eunuch.

Mimus religionis est. Hanc lectionem exhibent mss. tres veterrimi Reg., Cauc., Jun., 2 Colb., Goth., Lips., Ultr., Pal., Em., Cantabr., 4 Clarom., Brun., 5 vet. typis excusi, ac 5 rec. Et apud Senecam reperitur, l. v. epist. xxvi. In 2 Reg. et 2 Colb. est *munus*, quod per librariorum oscitantiam contigisse quis non videat, mutatione trium elementorum, *mim* in *mun*, ex litterarum apicibus ducta similitudine. Mss. sex, edit. Rom. 1468, et 12 rec. editi legunt *mimus*, sed sensu alieno. Cæterum *mimus religionis* recte dicitur gentilium religio, quia mimi instar religionem tantum imitatur, veritatem non habet. *Partim ex GALLÆO.*

Hic denique cœlo dignus. Sic repositi ex mss. 7 Reg., inter quos sunt duo veterrimi, 2 Bonon., Cauc., 5 Vatic., 6 Colb., 2 Clarom., 2 Lips., 4 Sorbon., Pal., Tax., Pen., Ultr., Em., Brun., edit. Graph. Is. in alio Lips. pro *denique*, est *utique*; in pluribus Vaticanis et edit. Thys., Gall., Spark., *hic Deo cœloque dignus*; in scriptis 2 Reg., Jun., Cantabrig., et vet. excusis quinque, *hic cœlo Deoque dignus. Deoque* hic inutilis videtur juxta Thomasium.

Peracta. Hoc caput est veluti transitus ad librum tertium.

Major nobis... cum philosophis... luctatio. Lact. iv,

A suscepti operis portio; et majestate cœlesti suggerente nobis dicendi facultatem, inveteratos depulimus errores. Nunc vero major nobis, ac difficilior cum philosophis proposita luctatio est: quorum summa doctrina et eloquentia, quasi moles aliqua mihi opponitur. Nam ut illic (*id est, in secundo libro*) multitudine, ac prope consensu omnium gentium premebamur; ita hic auctoritate præstantium omni genere laudis virorum. Quis autem nesciat, plus esse momenti in paucioribus doctis, quam in pluribus imperitis? Sed non est desperandum, istos quoque de sententia, Deo ac veritate ducibus, posse depelli: nec tam pertinaces fore arbitror, ut clarissimum solem sanis ac patentibus oculis videre se negent. Modo illud verum sit, quod ipsi solent profiteri, studio investigandæ veritatis se teneri, efficiam profecto, ut quæsitam veritatem diu, et aliquando inventam esse credant, et humanis ingeniis inveniri non potuisse fateantur.

B

c. 25: *Una nobis et magna et præcipua cum carne luctatio est.* Cic., de Fato, c. 6: *Chrysispe, tibi cum Diodoro magna luctatio est.* BUN.

Quasi moles. Difficultas. Virgil.:

Tantæ molis erat Romanam condere gentem!

— *Quasi moles... mihi opponitur.* Observatus est ei Cicero in Verrem, l. v, orat. 10, c. 1: *Quasi murus quidam boni nomen... opponitur.* BUN.

Ac prope consensu omnium gentium premebantur. Ita restitui ex omnibus pene mss., 8 Reg., Cauc., 5 Colb., Lipsiensibus, 2 Sorbon., Nav., Vict., Gat., Marm., Jun., Pal., Em., Cantabrig., Brun. et veterioribus ac præstantioribus editis, 5 Rom., Florent., Ald., Paris., 1525, Crat., Graph., Cellar., et Torn. in quo deest *gentium*. In ms. Tornes. *ac pene consensu omnium premebamur*; in Regio-Put. et 1 Colb. et 1 Clarom., *premebatur*, mendose; in 8 impressis rec. *veritas premebatur*; in scriptis 1 Reg. et 1 Clarom. *veritas premeretur.*

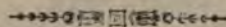
De sententia... depelli. Supra dixit de luctatione; eleganter igitur de re gladiatoria hic transfert, l. iii, c. 16, *de sententia pulsus est.* Conf. c. 17; l. v, c. 15. Nullis terroribus de sententiæ proposito posse depelli. BUN.

Deo ac veritate ducibus. Corrigit vulgatum illud: *Duca virtute, comite Fortuna.* Docet, sicut christianum decet, non propriis viribus, non Fortune, sed Deo Opt. Max. omnium bonorum auctori, optima quæque esse tribuenda. BETUL.

ANALYSIS LIBRI TERTII

LACTANTII.

VANITAS PHILOSOPHIÆ ET PHILOSOPHORUM.

Partes hujus libri tres sunt: *Prima* de philosophia, *secunda* de philosophorum vanitate, *tertia* rursum philosophiam non esse sapientiam demonstrat.

In exordio optat sibi Tullianam eloquentiam ad demonstrandam philosophiæ vanitatem, quam philosophiam inanem et falsam esse, his argumentis ostendit. — I. Philosophia est studium sapientiæ; ergo non est sapientia. — II. Illo studio ad sapientiam non pervenitur, ergo ne quidem sapientiæ studiosi sunt

philosophi (*Cap. 2*). — III. In philosophia, neque scientia est, neque opinatio; ergo non est sapientia: non illa, quia Socrates et Academici eam sustulerunt; non hæc, quia Zenon et Stoici eam repudiarunt (*Cap. 4*). — IV. Philosophia seipsam conficit. Nam singulæ sectæ multarum sectarum judicio stultitiæ convincuntur; omnes igitur vanæ sunt et inanes (*Cap. 4*). — V. Aut est naturæ scientia, aut non est, ut vult Arcesilas. Non illud, quia nulla potest esse in homin-

las testimonia divinæ vocis habeamus, profecto monstrabimus, quanto certioribus argumentis possint vera defendi, cum etiam falso sic defendantur, ut vera soleant videri. Quare non est, quod philosophis tantum honoris habeamus, aut eorum eloquentiam pertimescamus. Loqui enim bene potuerunt, ut homines eruditi, vere autem loqui, nullo modo, quia veritatem non didicerant ab eo, qui ejus potens esset. Nec sane magnum aliquid efficiemus, quod illos ignorantia redarguemus, quam ipsi sæpissime confitentur in eo solo, quoniam his non creditur, in quo solo credi debuit; conabor ostendere, nunquam illos tam veridicos fuisse, quam cum sententiam de sua ignorantia dixerunt.

CAPUT II.

De philosophia, et quam inanis fuerit ejus in exponenda veritate occupatio.

Nunc quoniam duobus prioribus libris religionum falsitas demonstrata est, nec non origo ipsa totius erroris exposita: hujus libri munus est philosophiam quoque ostendere, quam inanis et falsa sit; ut, omni errore sublato, veritas patefacta clarescat. Ordiamur itaque a communi philosophiæ nomine, ut ipso capite

A destructo, facilius nobis aditus pateat ad excidendum omne corpus: si tamen potest corpus vocari, cujus partes ac membra discordent, nec ulla compage inter se cohæreant, sed quasi disjecta et dissipata, palpitare potius, quam vivere videantur. Philosophia est (ut nomen indicat, ipsique definiunt) studium sapientiæ. Unde igitur probem magis philosophiam non esse sapientiam, quam ex ipsius nominis significatione? Qui enim sapientiæ studet, utique nondum sapit, sed ut sapere possit studet. In cæteris artibus, studium quid efficiat, et quo tendat, apparet. Quas cum discendo aliquis assecutus est, jam non studiosus artificii, sed artifex nominatur. At enim verecundiæ causa studiosos se sapientiæ, non sapientes B vocaverunt. Immo vero Pythagoras, qui hoc primum nomen invenit, cum paulo plus saperet, quam illi priores, qui se sapientes putaverunt, intellexit nullo humano studio posse ad sapientiam perveniri, et ideo non oportere, incomprehensæ atque imperfectæ rei perfectum nomen imponi. Itaque cum ab eo quaereretur, quemnam se profiteretur, respondit: philosophum, id est, quaesitorem sapientiæ. Si ergo philosophia sapientiam quaerit, nec ipsa sapientia est; quia necesse est aliud esse, quod quaerit; aliud,

VARIORUM NOTÆ.

Colb., Lips., Tornes., Betul., Em., Brun. ac vet. ed. 2, Rom. et Venet. 1490. In pluribus mss. nulla est ad hæc verba interpunctio: quatuor ultima a ms. Mertonensi absunt: unde ea esse glossema fere suspicor cum Walchio et Heumanno.

Monstrabimus. Sic emendavi ex cunctis mss. codicibus, et editis Rom. 1470, Betul., et versione Gallica, an 1565.

Tantum honoris habeamus, aut. Bunem., ut. Sic edo, inquit, ex Sublac., Rost., Ven., 1471, 72. utraque 78, 95, 97, Paris., Parrh., Junt., Ald., Crat., Gyna., et Heumannus sic legendum credit. Recte. Sic lego l. vii, c. 5: *Si tantum honoris homini habuit, ut ipsius causa mundum fabricaret.* lb., c. 4: *Tantum illi honoris habuit, ut eum præficeret universis.* Recentiores sine ulla mss. mentione, nisi quod Cauci, aut... etiam eorum hic variant. Gryph., 1541, et hunc seculi Thomas. Isæus, Gall., Cant., Spark., Cell., tantum honoris habeamus, aut eorum; Tornæs., 1548 et Betul., tantum honoris debeamus, aut; Tornes., 1587-1615, et Walch., tantum honorem habeamus, aut. Si ut pro aut legas, postrema lectio bona. Sic Cyprian., epist. ad Magnum, ed. Pamel., ep. 76. *Nisi si justum... ut... tantum honor habeatur hæreticis, ut non interrogentur, etc.*

Redarguemus. Ita omnes ferme mss. et multi impressi, 2 Reg., arguemus; 2 al. Reg., redarguimus; 5 edd., redarguamus.— *Illos ignorantia redarguemus.* Idem quoque iterum dixit in Epit., cap. 29, *eosque stultitia redarguit.* Ejus generis sunt l. iii, c. 4, *aliquem stultitia convincere; ibidem sup. stultitia accusare; Epit., c. 32, stultitia condemnare.* Bun.

Quoniam his non creditur. Hæc verba absunt a mss. Oxoniensibus, Bold. et Cott. sed reperiuntur in aliis codicibus ac impressis, ac optimum sensum efficiunt. Hæc porro lectio nostra multo distinctior editione Romana, quæ sic habet: *Nec sane magnum aliquid efficiemus, quod illos ignorantia arguemus, quam sæpissime confitentur. In eo solo, quoniam eis non creditur, in quo solo credi debuit; conabor ostendere, etc.*

Sententiam. Post hanc dictionem, ms. 1 Bon.

antiq. et rec. edit. Thom., Thys., Gall. inserunt, in se.

C *Prioribus.* Ita reposui ex manuscriptis, præter 2 Reg. et editos, in quibus est *superioribus*, quæ vox deest in uno Colbertino.

Ad excidendum. Sic restitui ex quamplurimis mss. editisque, Rom. 1470, Gymnic., Crat., Betul. Et sic legendum esse censebat doct. Francius. In 12, vulgaris et recentissimis 2 scriptis est *ad excidendum; in septem ad incidendum.*

Disjecta et dissipata. Ex omnibus ferme mss. et excusis ita reposui. Tres impressi ferunt *dissecta*, nec male; tres scripti cum edit. Tornes. et Soubron. *disjuncta.*

Ipsique definiunt. Vide Cic. ii Officior. in principio.

Studiosos sapientiæ, φιλοσόφους.

Sapientes, σοφοὺς.

Immo vero Pythagoras. Videndi Augustinus lib. xiv de Trinitate, cap. 1, et lib. viii, cap. 2, de Civitate Dei; et Cicero lib. v Tusculan. quæst. Deus ergo ipse summa sapientia: cultus autem Dei est sapientia hominis, de qua nunc loquimur. Nam sapientia hujus mundi stultitia est apud Deum. Secundum hanc itaque sapientiam, quæ Dei cultus est, ait sancta Scriptura (Sapient. vi, 26): *Multitudo sapientium sanitas est orbis terrarum.* Sed si de sapientia sapientium disputare est, imitandum est exemplum Pythagoræ, qui cum ausus non fuisset se sapientem profiteri, philosophum potius, id est amatorem sapientiæ, se esse respondit? A quo id nomen exortum, ita deinceps posteris placuit, ut quantalibet de rebus ad sapientiam pertinentibus doctrina quisque, vel sibi vel aliis videretur excellere, non nisi philosophus vocaretur. Vide præter S. Augustin. ubi supra; Cicron., præfat. l. i Tuscul., et Laert. initio.

Imperfectæ rei perfectum. Laertius c. l. ex Heraclide Pontico refert Pythagoræ verba: *μηδὲν εἶναι σοφὸν ἄνθρωπον, ἀλλ' ἢ θεόν.* Seneca, ep. 89: *Dicam inter sapientiam et philosophiam quid intersit: sapientia perfectum bonum est mentis humanæ; philosophia sapientiæ amor est et affectatio.* Bun.

quod quæritur: nec quæsitio ipsa recta est, quia A nihil potest invenire.

Ego vero ne studiosos quidem sapientiæ philosophos esse concesserim, quia illo studio ad sapientiam non pervenitur. Nam si facultas inveniendæ veritatis huic studio subjaceret, et si esset id studium tamquam iter ad sapientiam, aliquando esset inventa. Cum vero tot temporibus, tot ingeniis in ejus inquisitione contritis non sit comprehensa, apparet nullam esse ibi sapientiam. Non ergo sapientiæ student, qui philosophantur: sed ipsi studere se putant; quia illud quod quærent, ubi, aut quale sit nesciunt. Sive ergo sapientiæ student, sive non student, sapientes non sunt; quia nunquam reperiri potest, quod aut non recte quæritur, aut omnino non quæritur. Videamus tamen id ipsum, possit ne hoc studio reperiri aliquid, an B nihil.

Nec quæsitio ipsa recta est. Sic lego cum 4 excusis, et 16 mss. quorum duo sunt vetustissimi. Sex alii legunt *quæstio*; ms. Pen. et plures Vaticani ac 7 editi, *nec quæsitio sapientiæ recta est.* Expunxi tamen, quo carent mss.

Opinatione. Opinatio est opinio quæ scientiæ opponitur, et a recentioribus philosophis dicitur probabilitas. Ex *Waletio*.

Scientia ab ingenio. Id est, ab animo. Nam infra cap. 6, dicit scientiam ab anima esse, ignorantem a corpore. Vide cap. 4 de ira Dei. Metaphysicum illud lumen divinitus in mentibus nostris accensum, alii sapientiam, alii scientiam (huc hic noster) appellant, cum scientia proprie sit rerum in natura mutabili perpetuarum et constantium: quod lumen est ab ipsa natura mentibus mortalium inditum; quod licet corporali caligine obnubilatur, plus tamen lucis in aliis, in aliis minus est, et ob id etiam plus in aliis, in aliis minus scientiæ est. Quod quidem mirum non est, cum divini sapientiæ doctor Augustinus neget, cuiquam sanctorum cælestem sapientiam totam contigisse. Cujus asseverationis ipsum Paulum auctorem habet *ἀδελφικώτατον*. BETULEIUS.

Idcirco enim oculos et aures, etc. Socrates quidem in Theæteto, in secunda definitione, *τὴν ἐπιστήμην* definit *ἀσθησιον*. Quomodo vero inter se differant, docet Aristot. in III de Anima, cap. 8. BETULEIUS.

Permaneret. Sic restitui ex mss. 2 Bonon., Lips., Pal., Tax., ad hoc enim conspirant antiquiores et posteriores mss. Regio-Put. qui habet, *permaneret*; Cauc., 3 Reg., Ultr., 1 Brun. *permanet* pro *permaneret*; 1 Colb., *permearet*. In rec. 5 al. Reg., 5 Colb., 2 Clarom. et in excusis est *perveniret*; in 1 Reg. et 1 Brun., *perveniat*.—*Permaneret.* Scite, ut Cicero. *permanere ad animum, ad sensus, ad aures.* In omnibus edd. *perveniret*, quod et ipsum elegans. Bux.

Sol utrumne, etc. Lucretius de sideribus in Universum lib. v:

Quidquid id est, nihilo fertur majore figura,
Quam nostris oculis, quod cernimus, esse videtur.

Epicuri dogma hoc est. Vide super hac re Plutarchi verba ex philosophorum Placitis lib. II, cap. 11, ubi solem septies et vicies terra majorem dixit. Consentit Galenus, *περὶ φιλοσοφ. ἱστορίας* cap. 58. Sed apud Cic. in Acad. quæst. amplius duodeviginti partibus mathematicis terra major creditur: id quod precedenti capite apud Plut. eidem Anaximandro tribuitur. Sed in ejus Vita apud Laert. legitur asseruisse, *τὸν ἡλιον οὐκ ἴσχυοντα τῆς γῆς, καὶ καθαρῶτατον πῦρ.* Plato in eadem fere sententia fuit in Epinomide. Macrobi. in I de Som. Scip., cap. 20, Eratostheni tribuit, quod

CAPUT III.

Philosophia quibus rebus constet; et quis fuerit Academicæ sectæ auctor primarius.

Duabus rebus videtur philosophia constare, scientia et opinatione, nec ulla alia re. Scientia ab ingenio venire non potest, ne cogitatione comprehendi; quia in seipso habere propriam scientiam, non hominis, sed Dei est. Mortalis autem natura non capit scientiam, nisi quæ veniat extrinsecus. Idcirco enim oculos, et aures, et cæteros sensus patefecit in corpore divina solertia, ut per eos aditus scientia permaneret ad mentem. Nam causas naturalium rerum disquirere, aut scire velle: sol utrumne tantus, quantus videtur, an multis partibus major sit, quam omnis hæc terra; item, luna globosa sit, an concava; et stellæ utrumne adhæreant cælo, an per aerem libero

VARIORUM NOTÆ.

Plut. et alii Anaximandro adscripserunt, sic referens: *Eratosthenes in libris Dimensionum sic ait: « Mensura terræ, septies et vicies multiplicata, mensuram solis efficiet. »* Macrobi. autem ipse colligit solem octies terra majorem esse. Franciscus vero Philadelphus in Convivialium lib. ex Ptolemæo colligit, solem quam terra majorem esse centies sexagies sexies, additis octavis tribus. Lege præterea de solis magnitudine Cleomedem lib. II, Plin. lib. II, cap. 41. BETULEIUS.—Vide si lubet Cartesium.

Luna globosa. Vide Plutarchum in Placitis lib. II, cap. 27. Cleomedes priscos tres tantum in luna figuras protulisse refert: surgentem in cornua, dividuam, plenam; indeque Dianam Triviam fuisse dictam. Testatur tamen a junioribus adjectum esse, utrumque turgidam; sic enim *ἀμφικυρτων* Valla reddidisse videtur, quod Budeus utrumque convexum. Cujus quidem Plin. lib. II, cap. 9, et Theon in Arato, hæc memorantes, nullam faciunt mentionem. Sed meminuit Martianus I. VII, meminuit Macrobi. lib. I, cap. 6, Somn., et ipsa Luna apud Lucianum in Icaromenippo. Adiciemus his, quæ refert Cicero in Acad. quæst. lib. IV de Xenophane, qui lunam habitabilem dixit, eamque esse terram multarum urbium. Physici certe lunam atheream terram dixerunt, teste Macrobio. Vide de his omnibus Philæphi Convivales sermones. Aristoteles I. II de Cælo, c. 41, sidera omnia *σφαιροειδῆ* facit: sicut etiam Cicero in Scipionis Somnio, ubi Macrobius stellarum corpora sphaeras appellat. Sed inventi sunt qui secus putarunt, Cleantes, Anaximenes, et alii. BETULEIUS.

Et stellæ utrumne cælo adhæreant, etc. Ita reposui ex editis Tornes. Soubron. et omnibus manu exaratis, præter 2 Reg. rec. et impressos, in quibus est, *et stellæ utrumne cohæreant cælo.* Notat Xenocratis, sive, ut Galenus habet, Xenophanis dogma: de his vide Plutarchum. Hodie certe nec ille stellarum situs agnoscitur, nec dubiantur quin fixæ stellæ cum tota universitate circumagantur. Cur autem Lactantius dicitur per aerem ferri sidera, ratione caret, nisi aera pro æthere dixerit. Est enim omnino *ἄκυρον*, vel ex vulgi opinione sumptum: quæ, ut in Phædone Plato docet, ex imbecillitate et tarditate visus nostri nascitur; vel quod superioribus idem æther est, quod nobis aer, ut idem Plato ibidem refert. BETULEIUS.

Utrum quietum sit et immobile. Sic habent mss. Jun., Cantabrig., duo Reg. et alii cum plur. editis; 5 al. Reg., aut *mobile*; mss. Cauc., *immortale*. Emendo ex optimis et veterrimis 4 Reg., 1 Bon., antiq., Ultr., Goth., Em., 4 Colb., 2 Brun. et ed. Graph., Gymnic, Tornes., Soubron., Paris., Cellar., Valch., et *immobile*; nec aliter hunc locum ad verbum refert Isidorus

curso ferantur; cœlum ipsum qua magnitudine, qua materia constet, utrum quietum sit et immobile, an incredibili celeritate volvatur; quanta sit terræ crassitudo, aut quibus fundamentis librata et suspensa sit. Hæc, inquam, disputando, et conjecturis velle comprehendere, tale est profecto, quale si disserere velimus, qualem esse arbitremur cuiuspiam remotissimæ gentis urbem, quam nunquam vidimus, cujusque nihil aliud quam nomen audivimus. Si nobis in ea re scientiam vindicemus, quæ non potest sciri, nonne insanire videamur, qui id affirmare audeamus, in quo revinci possimus? Quanto magis, qui naturalia, quæ sciri ab homine non possunt, scire se putant, furiosi dementesque sunt iudicandi. Recte ergo Socrates, et eum secuti Academici scientiam sustulerunt, quæ non disputantis, sed divinantis est. Superest, ut opinatio in philosophia sola sit. Nam unde abest scientia, id totum possidet opinatio. Id enim opinatur quisque, quod nescit. Illi autem, qui de rebus naturalibus disputant, opinantur ita esse, ut disputant. Nesciunt igitur veritatem; quoniam scientia, certi est, opinatio, incerti.

Redeamus ad illud superius exemplum. Age, opinemur de statu et qualitate urbis illius, quæ nobis rebus omnibus præter nomen ignota est. Verisimile est, in plano sitam, lapideis mœnibus, ædificiis sublimibus, viis pluribus, magnificis ornatisque delubris. Describamus, si placet, mores habitumque civium. Sed cum hæc dixerimus, alius contraria dis-

putabit; et cum hic quoque peroraverit, surget et tertius, et alii deinceps, et opiniabuntur multo disparia, quam nos sumus opinati. Quid ergo erit ex omnibus verius? fortasse nihil. At omnia sunt dicta, quæ in rerum naturam cadunt; ut necesse sit aliquid eorum esse verum. At nescietur, quis verum dixerit. Potest fieri, ut omnes ex parte aliqua erraverint, ex parte attigerint veritatem. Stulti ergo sumus, si hoc disputatione quæramus; potest enim supervenire aliquis, qui opiniones nostras derideat, nosque pro insanis habeat, qui velimus id, quod nescimus, quale sit, opinari. Verum non opus est longe posita conquirere, unde nemo fortasse veniat, qui nos redarguat. Age, opinemur, quid nunc in foro geratur, quid in curia; longum est id quoque: dicamus, interposito uno pariete quid fiat; nemo potest id scire, nisi qui audiverit, aut viderit. Nullus igitur audet id dicere, quia statim non verbis, sed re ipsa præsentem refutabitur. Atqui hoc idem faciunt philosophi, qui disputant in cœlo quid agatur: sed eo se id impune facere arbitrantur, quia nullus existit, qui errores eorum coarguat. Quod si existimarent descensurum esse aliquem, qui eos delirare ac mentiri doceret, nunquam quidquam de iis rebus, quas scire non possunt, disputarent. Nec tamen ideo felicior putanda est eorum impudentia et audacia, quia non redarguuntur: redarguit enim Deus, cui soli veritas nota est, licet connivere videatur, eamque hominum sapientiam pro summa stultitia computat.

VARIORUM NOTÆ.

lib. II Origin., cap. 24, et præterea istic sequitur, *an incredibili celeritate volvatur*. Vide Copernicum, cardinalem de Cusa, Cartesium, aliosque auctores infra laudatos; nempe Macrobius lib. I de Somnio Scipionis, cap. 17; Plinium lib. II, cap. 3; Aristotelem, in libro de Cælo secundo, de Mundo, et alibi. Cicero de Universitate n. 17 sic: *Maxima itaque una conversione atque eadem ipse circum se torquetur et vertitur*. (Vide col. 355, lin. 2).

Quanta sit terræ crassitudo. Macrobius lib. I de Somnio Scipionis, c. 20, colligit, ut ipse prædicat, evidentissimis et indubitabilibus dimensionibus universæ terræ ambitum, quæ ubicumque vel incolitur, vel inhabitabilis jacet, habere stadiorum millia ducenta quinquaginta duo, diametron vero octoginta millia stadiorum, vel non multo amplius habere. Idque ex ratione Eratosthenis, quam sequitur etiam Cleomedes libro I. Lege ad hæc magnam Ptolemæi Constructionem lib. V, cap. 16, et ibidem Theonis Hypomnemata, et Martianum in sua Geometria. Cæterum de terræ magnitudine indeterminate disputat Plato in Phædone. BER.

Quibus fundamentis librata, etc. Vide Simmiam apud Platonem in Phædone ad finem; Ciceronem in Acad. Ptolemæum lib. III, cap. 7. ALMAGESTI.

Disputando. Mss. 1 Bon. antiq., *disputare*.

Arbitremur. Sic restitui ex 13 optimis ac vetustissimis mss. et 4 editis Torn., Soubr., Cellar. et Walch. Scripti 7 rec. et 16 excusi ferunt, *arbitramur*.

Qui naturalia. Non illam calumniatur physicen, quæ medicinæ fundamentum est, ut infra cap. 5 et 6 patebit; sed eam, cujus proprium, ut Laertius inquit, est, disputare de mundo, deque rebus in mundo existentibus.

Recte ergo Socrates, etc. Vel ex ipso Laertio patet,

Academiam ex Socratis fluxisse doctrina. Plato siquidem Socratis auditor, Academiam constituit. Academici licet docendi genus optimum quibusdam secuti videntur, quia vero illorum professio in opinionibus duntaxat sita est, vera nobis Carneadis Stoici de ipsis censura videtur, qui opinaturum sapientem, erraturum dixit; qui enim opinatur, nihil scit. Scientia igitur e medio ab ipsis tollitur. Contra Academicorum heresim disserit Augustinus libris tribus, ex re ipsa inscriptis; Epiphanius lib. I. BERUL.

Opinatur... quod nescit. L. III, c. 4. Exprimit hic Ciceronem l. IV Tus., c. 11: *Opinatio est, iudicare se scire, quod nesciat*. BUN.

Verius. Ita reposui ex cunctis prope mss. Duo recentissimi cum impressis ferunt *certius*; tres *veri certius*. Agitur hic de vero. Vide seqq.

In verum naturam cadunt. Sic restitui in quarto casu ex omnibus ferme mss. et veteribus editis 2 Romanis, Tornes. ac Soubron. Vulgati quamplures cum scriptis 4, *natura*.

Nullus igitur. Hanc lectionem admisi ex cunctis mss. et edit. Cellar. et Walch. In 14 excusis est, *nullus enim*.

Descensurum. Sc. de cælo. Reimm., *dissensurum*, non male. Pro recepta Livius lib. VI, cap. 18: *Nunquam propter me de cælo descendant*. Conf. Lact. I. III, c. 20. BUN.

Licet connivere videatur. At, teste Thomasio, in uno Vaticano codice legitur, *licet conticere videatur*, quod ipsi maxime probatur; atque *connivere* nil significare, quod ad rem pertinet.

Summa stultitia. De hac vide Paulum, I Cor., cap. III, 19.

CAPUT IV.

Scientiam a Socrate, opinionem a Zenone esse sublatam.

Recte igitur Zeno ac Stoici opinionem repudiarunt. Opinari enim te scire, quod nescias, non est sapientis, sed temerarii potius, ac stulti. Ergo si neque sciri quidquam potest, ut Socrates docuit, nec opinari oportet ut Zeno, tota philosophia sublata est. Quid, quod non tantum ab his duobus evertitur, qui philosophiæ principes fuerunt, sed ab omnibus; ut jam videatur, jampridem suis armis esse confecta. In multæ sectas philosophia divisa est; et omnes varia sentiunt. In qua ponimus veritatem? in omnibus certe non potest. Designemus quamlibet: nempe in cæteris omnibus sapientia non erit. Transeamus ad singulas: eodem modo, quidquid uni dabimus, cæteris auferemus. Unaquæque enim secta omnes alias evertit, ut se suaque confirmet; nec ulli alteri sapere concedit, ne se desipere fateatur: sed sicut alias tollit, sic ipsa quoque ab aliis tollitur omnibus. Nihilominus enim philosophi sunt, qui eam stultitiæ accusant. Quamcumque laudaveris, veramque dixeris, a philosophis vituperatur, ut falsa. Credemusne igitur uni sese suamque doctrinam laudanti, an multis unius alterius ignorantiam culpantibus? Rectius sit necesse est, quod plurimi sentiunt, quam quod unus. Nemo enim potest de se recte judicare, quod nobilis poeta testatur. Ita enim comparatam esse hominum naturam omnium, aliena ut melius videant, et dijudicent quam sua. Cum igitur omnia

A incerta sint, aut omnibus credendum est, aut nemini: si nemini, sapientes ergo non sunt, quia singuli diversa affirmantes, sapientes esse se putant: si omnibus, æque non sunt sapientes, quia singuli ab omnibus esse negantur sapientes. Pereunt igitur universi hoc modo, et tanquam sparti illi poetarum, sic se invicem jugulant, ut nemo ex omnibus restet: quod eo fit, quia gladium habent, scutum non habent.

Si ergo singulæ sectæ multarum sectarum iudicio stultitiæ convincuntur, omnes igitur vanæ, atque inanes reperiuntur: ita seipsam philosophia consumit, et conficit. Quod cum intelligeret Arcesilas Academicæ conditor, reprehensiones omnium inter se collegit, confessionemque ignorantiae clarorum philosophorum, armavitque se adversus omnes. Ita constituit novam non philosophandi philosophiam. Eo igitur auctore, duo philosophiæ genera esse cœperunt: unum, illud vetus, quod scientiam sibi vendicat; alterum, novum repugnans, quod eam detrahit. In his duobus generibus video dissidium, et quasi civile bellum. Sapientiam, quæ detrahi non potest, in qua parte ponemus? Si natura rerum sciri potest, hæc tironum caterva interibit; si non potest, veterani conficiuntur: si pares fuerint, nihilominus peribit dux omnium philosophia, quia detracta est; nihil enim potest sine interitu sibi esse contrarium. Si autem, ut docui, nulla potest esse in homine interna et propria scientia, ob fragilitatem conditionis humanæ, Arcesilæ manus vincit. Sed ne ipsa quidem stabit, quia non potest omnino nihil sciri.

VARIORUM NOTÆ.

Opinari... te scire. Illud scire non debet abesse: hic necessarium, et habent omnes editiones recte. Requirit locus Ciceronis a me ad c. 5 citatus, et Epit. cap. 51: *Opinari autem scire, quod ignores, temeritas ac stultitia est.* BUN.

Scire. Abest scire ab Emmanuel. et Gothano mss. *Qui philosophiæ principes fuerunt.* Academici et Stoici principes erant philosophorum. Academicæ sectæ fundamentum quasi posuit Socrates; Stoicæ auctor est Zeno.

Comparatam. De quo vide Terent. Heauton. act. III, scen. 1, vs. 97. Hinc nata est sententia, *Neminem in re sua idoneum iudicem esse.*

Sparti illi poetarum. Sic legendum censeo cum Jo. Cauci, et Isæo: sic impressum est in Florent., Junt., Aldina 1515 et 1535, Veneta 1509 et 1521, Parrhas., Parisiensi 1525, Antwerp., Graph. 1532, Cratandri ac Gymnici editionibus. *Sparti illi poetarum* sunt homines illi e dentibus serpentis a Cadmo satis orti: fabula notior est, quam ut referri debeat. Hoc saltem addam, spartos illos vocari a Græco nomine σπείρω; hinc σπάρτοι sati, seminati. Hoc verbum Lactant. Latino more scripsit: sic etiam Vulgatus interpres Joan. v, 2, et Plinius Græcum nomen tanquam Latinum scripsere probata dicendo pro ovibus. Lib. VII, cap. 2, sic Virgil. alicubi, *acta*, quod est ἀκτῆ, littus, dixit. Etiam in hoc Isæo assentior, mendum irrepsisse, eo quod scribæ significationem hujus dictionis non percipientes, et mendum suspicati, pro *sparti*, *spartiatæ* substituerunt. GALLÆUS. — Hanc vocem natam suspicor ex *sparti*, *sati*; quæ ultima dictio per interpretationem in quibusdam veteribus codicibus fuerit addita, et in textum intrusa, ac demum corrupta in

τὸ *spartiatæ*, vel *spartiatæ*, quod est in 28 mss. et 9 editis. Vide et Euripid. in Poenis, et Ovid. I. III Metamorph.

Arcesilas. Novæ seu mediæ Academicæ conditor. Cic., in Acad. quæst., veterem Academicam, Platoniam illam vocat: novam, quæ usque ad Carneadem perducta est, qui quartus ab Arcesila fuit, in eademque Arcesilæ ratione permansit. Cic. lib. III de Orat.: *Arcesilas primum, qui Polemonem audierat, ex variis Platonis libris, sermonibusque Socraticis hoc maxime arripuit, nihil esse certi, quod aut sensibus aut animo percipi possit.* BETULEIUS.

Novam non philosophandi philosophiam. Ut Fabius Maximus novum genus pugnandi, non pugnare. Flor. II, 6. FRANCIVS.

Detrahit. Omnium manuscriptorum et vet. edit. Rom. est; *distrabit* editorum rec.

Quasi civile bellum, etc. Cicero in eo lib. qui *Lucullus* inscribitur, affirmat Arcesilam, philosophiam bene constitutam eo evertisse modo, quo Gracchus Tiberius Remp. et in eorum delituisse auctoritate, qui negarent quidquam sciri aut percipi posse: quorum e numero eximit, et Socratem, et Platonem. BER.

Tironum caterva. Intelligit Arcesilæ sectatores, et novos Academicos.

Veterani. Scilicet Platonici.

Sine interitu suo sibi. Addidi suo ex Bon., Tax., Pen., Cauc., Junt., Cant., Sublac., Rost. Ven., 1471, utraque 78, 93, 97, Pier., Junt., Ald., Parrh., Crat., Gymn., Gryph., Tornes. Non video, quare Thomas. ejusque assectæ illud suo ejecerint. BUN.

Vincit. Sic ex mss. repostui. In editis et I Reg. rec. est, *vicit*. Utrumque tamen potest dici.

CAPUT V.

A

CAPUT VI.

Multarum rerum scientiam esse necessariam.

Sunt enim multa, quæ natura ipsa nos scire, et usus frequens, et vitæ necessitas cogit. Itaque perendum est, nisi scias, quæ ad vitam sunt utilia, ut appetas, quæ periculosa, ut fugias et vites. Præterea multa sunt, quæ usus invenit. Nam solis ac lunæ varii cursus, et meatus siderum, et ratio temporum deprehensa est, et natura corporum a medicis, herbarumque vires, et ab agricolis natura terrarum, nec non imbrium futurorum, ac tempestatum signa collecta sunt. Nulla denique ars est, quæ non scientia constet. Debit ergo Arcesilas, si quid saperet, distinguere, quæ sciri possent, quæve nesciri. Sed si id fecisset, ipse se in populum redegisset. Nam vulgus interdum plus sapit; quia tantum, quantum opus est sapit. A quo si quæras, utrum sciat aliquid, an nihil, dicit se scire, quæ sciat, fatebitur se nescire, quæ nesciat. Recte ergo aliorum sustulit disciplinas, sed non recte fundavit suam. Ignoratio enim rerum omnium non potest esse sapientia, cujus est scire proprium. Ita cum philosophos expugnaverit, ac docuerit eos nihil scire, ipse quoque nomen philosophi perdidit; quia doctrina ejus est nihil scire. Nam qui alios reprehendit, quod nesciant, ipse debet sciens esse. Cum autem nihil sciat, quæ perversitas, quæve insolentia est, ob id ipsum se philosophum constituere, propter quod cæteros tollat? Possunt enim sic respondere: Si nihil nos scire convincis, et ideo non esse sapientes, quia nihil sciamus; ergone tu quidem es sapiens, quia te quoque confiteris nihil scire? Quid ergo promovit Arcesilas, nisi quod confectis omnibus philosophis, seipsum quoque eodem mucrone transfixit?

VARIORUM NOTÆ.

Herbarum vires. Herbariæ medicinæ inventionem Galeus assignat Cheironi Centauro, Macer Artemisidæ. BETULEIUS.

Nec non imbrium. Id ipse Christus concedit Matth. XVI, Lucæ XI. De his Aratus potissimum, et Virgil. in Georg. BETUL.

Debit ergo Arcesilas. Arcesilas, teste Mela, nihil affirmantis Academicæ antistes, ita omnem rerum scientiam ex hominibus sustulit, ut eam soli Deo reliquerit; ut Epiphanius de eo scribit tom. II, lib. III, de Hæresibus. BETULEIUS.

Se in populum redegisset. In populum redigere dixit, pro eo quod est in ordinem redigere. De quo loquendi modo vide Budæum in L. D. Marcus. ff. de Off. præsidis. — *Se in populum redegisset.* Id est, se vulgo philosophorum annumerasset. Prius in ordinem redigere, auctore Prisciano et Raph. Reg. inter viles et subjectos connumerari dixit Quintil. I Instit. c. 4. BUN.

Convincis. Manuscriptorum ac 3 vet. edit. Rom., Tornes. et Soubron. est hæc lectio; *conviceris*, cæterorum editorum.

Arcesilas. Mss. pene omnes et vet. edit. Rom. ferunt *Archesilas*. At 4 Reg. vetustissimus et vulgati, *Arcesilas*, cum Diogene Laertio de Vitis Philosophorum.

Confectis. Artis Gladiatoriæ verbum, quod de gladiatore multis vulneribus confosso dicitur. Cicero

De sapientia, et Academicis et Physicis.

Nusquam ne igitur sapientia est? Immo vero inter ipsos fuit: sed nemo vidit. Alii putaverunt, sciri posse omnia; hi sapientes utique non fuerunt; alii nihil, ne hi quidem sapientes fuerunt; illi, quia plus homini dederunt; hi, quia minus: utrisque in utramque partem modus defuit. Ubi ergo sapientia est? Ut neque te omnia scire putes, quod Dei est, neque omnia nescire, quod pecudis. Est enim aliquod medium, quod sit hominis, id est scientia cum ignoratione conjuncta et temperata. Scientia in nobis ab animo est, qui oritur e cælo; ignoratione a corpore, quod est e terra: unde nobis et cum Deo, et cum animalibus est aliqua communitas. Ita quoniam ex his duobus constamus elementis, quorum alterum luce præditum est, alterum tenebris; pars nobis data est scientiæ, pars ignorantiæ. Per hunc quasi pontem transire sine cadendi periculo licet; nam illi omnes, qui se in alteram partem inclinaverunt, aut dextro, aut sinistro versus ceciderunt. Utraque autem pars quomodo erraverit, dicam. Academici contra Physicos ex rebus obscuris argumentati sunt, nullam esse scientiam, et exemplis paucarum rerum incomprehensibilium contenti, amplexi sunt ignorantiam; tanquam scientiam totam sustulissent, quia in parte sustulerant. Physici contra ex iis, quæ aperta sunt, argumentum trahebant, omnia sciri posse, contentique perspicuis, retinebant scientiam; tanquam totam defendissent, quia ex parte defenderrant. Itaque neque hi clara, neque illi obscura viderunt: sed utrique, dum solam scientiam consertis manibus vel retinent, vel eripiunt, non viderunt, in medio constitutam fore, quæ illos ad sapientiam transmitteret.

Catil. II: c. 44: *Gladiatorii illi confecto et saucio.* CELLAR.

Inter ipsos. Sic restitui ex 29 potioribus et antiquioribus mss. Pro *ipsos*, edii et sex rec. scripti reposuerunt *philosophos* ob novi capitis initium; alii 4 et edit. Is. post *ipsos* addiderunt *philosophos*, scilicet glossema ex ora libri admissum in textum.

Ab animo est qui. Masculino genere omnes fere scripti et quinque excusi. In editis 14 est, *ab anima quæ.* Supra, cap. 3, dixit scientiam ab ingenio esse.

Sinistro versus. Sinistrorsus Cæsaris VI. Gall. in meis Lexicis desidero. BUN.

Paucarum rerum. Cum ms. 4 Bonon. Thysius et Gallæus addunt et.

Quia. Hic et infra quam legendum esse censebat Francius.

Consertis manibus. Proverbium, pro summa contentione: metaphora sumpta a luctantibus. Vel est allusio ad antiquum illum fori morem, quo ex jure manu consertum vocabant. De quo præter Bud. et Erasm. vide Gell. lib. XX, cap. 9. BETUL. — *Consertis manibus.* Sparkius interpretatur, *summo conatu*: significat, *pugnantes*, ut l. V, c. 6: *Tum inter se manus conserere cæperunt.* BUN.

In medio constitutam fore, quæ. Sic fere omnes. Suardio scientiam, quæ. BUN.

Verum Arcesilas ignorantiae magister, cum Zenoni obtrearet principi Stoicorum, ut totam philosophiam everteret, auctore Socrate, suscepit hanc sententiam, ut affirmaret nihil sciri posse. Itaque coarctavit existimationem philosophorum, qui putassent ingeniis suis erutam esse, atque inventam veritatem: videlicet, quia mortalis fuerat illa sapientia, paucisque ante temporibus instituta, ad summum jam incrementum pervenerat, ut jam necessario consensesceret, ac periret, repente extitit Academia, tanquam senectus philosophiae, quae illam conficeret jam deflorescentem. Recteque vidit Arcesilas, arrogantes, vel potius stultos esse, qui putent, scientiam veritatis conjectura posse comprehendere. Sed tamen falsa dicentem redarguere non potest, nisi qui scierit ante, quid sit verum: quod Arcesilas veritate non cognita facere conatus, introduxit genus philosophiae ἀσύντατον quod latine instabile, sive inconstans possumus dicere. Ut enim nihil sciendum sit, aliquid sciri necesse est. Nam si omnino nihil scias, id ipsum, nihil sciri posse, tolletur. Itaque qui velut sententiae loco pronuntiat, nihil sciri, tanquam praecipuum profitetur et cognitum, ergo aliquid sciri potest.

Huic simile est illud, quod in scholis proponi solet in asystati generis exemplum; somniasse quemdam, ne somniis crederet. Si enim crediderit, tum sequitur ut credendum non sit. Si autem non crediderit, tunc sequitur ut credendum sit. Ita si nihil sciri potest, necesse est, id ipsum sciri, quod nihil sciatur. Si autem scitur, posse nihil sciri, falsum est ergo, quod dicitur, nihil posse sciri. Sic inducitur dogma sibi ipsi repugnans, seque dissolvens. Sed homo

A versutus, caeteris philosophis voluit scientiam eripere, ut eam domi absconderet. Nam sibi illam profecto non adimit, qui aliquid affirmat, ut caeteris adimat: sed nihil agit; apparet enim, ac furem suum prodit. Quanto faceret sapientius ac verius, si exceptione facta, diceret, causas rationesque duntaxat rerum caelestium, seu naturalium, quia sunt abditae, nec sciri posse, quia nullus doceat, nec quaeri oportere, quia inveniri quaerendo non possunt. Qua exceptione interposita, et physicos admonisset, ne quaerent ea quae modum excederent cogitationis humanae; et seipsum calumniae invidia liberasset; et nobis certe dedisset aliquid, quod sequeremur. Nunc autem cum ab illis sequendis nos retraxerit, ne velimus plus scire, quam possumus, non minus a se quoque ipso retraxit. Quis enim velit laborare, ne quidquam sciat? aut ejusmodi suscipere doctrinam, ut etiam communem scientiam perdat? Quae si doctrina est, scientia constet necesse est; si non est, quis tam stultus est, ut discendum id putet, in quo aut nihil discitur aut etiam dediscitur? Quare si neque omnia sciri possunt, quod physici putaverunt, neque nihil, quod Academicum, philosophia omnis extincta est.

CAPUT VII.

De philosophia ethica et summo bono.

Transeamus nunc ad alteram philosophiae partem, quam ipsi moralem vocant, in qua totius philosophiae ratio continetur; si quidem in illa physica sola oblectatio est, in hac etiam utilitas. Et quoniam in disponendo vitae statu, formandisque moribus, periculo majori peccatur, majorem diligentiam necesse est adhiberi, ut sciamus quomodo nos oporteat vivere. Illic enim potest venia concedi; quia sive aliquid

VARIORUM NOTÆ.

Socrate. De qua Socratis doctrina copiose et eleganter disserit Xenophon, de Dictis et Factis Socratis non longe ab initio.

Suscipit hanc sententiam, etc. De qua Cic. de Orat. l. iii: *Arcesilas primum qui Polemonem audierat, ex variis Platonis libris, sermonibusque Socraticis, hoc maxime arripuit, nihil esse certi, quod aut sensibus, aut animo percipi possit.* Arnob., lib. ii: *Qui nihil ab homine comprehendit, atque omnia caecis obscuritatibus involuta, non Arcesilæ, Carneadæ credit?* Lucretius hanc sententiam refellit lib. iv:

Denique nil sciri si quis putat, id quoque nescit
An sciri possit, quum se nil scire fatetur, etc.

GALLÆUS.

Existimationem. Sic restitui ex manuscriptis. Editi habent *æstimationem*.

Mortalis. Ed. Sublac. habet *immortalis*.

Repente extitit Academia. Intelligit, nova. De triplici Academia, vetere, media, nova, doctissime disserentem lege Georg. Horn. lib. iii, cap. 20 Histor. philosoph.

ἀσύντατον. Nam apud dialecticos Græci. ἀσύντατον, Latini *insolubile* vocant, fallaciarum genus, ut, Nihil scio. Igitur hoc scis, quod nihil scis.

Ut enim nihil sciendum. Ita omnes mss. præter recentissimos i Reg. et i Clarom. qui post *nihil inse-* runt *sciri posse*, ut et editi quatuor. De hoc Socratis dicto vide Laetium in Socrate et Platonem in Alcib. ii. — *Ut enim nihil scire posse sciendum sit.* Jun., Lips. alter, Gothan., Sublac., Rost., Ven. 1471,

PATROL. VI.

utraque 78, 93, 97, Pier., Parr., Paris., Crat., Ald., Gymn.. *Ut enim nihil sciendum sit.* BUN.

Nihil agit. Nihil agere proverbialiter dicuntur ii, qui sumunt inanem operam; unde verbum, satius est otiosi quam nihil agere. — *Nihil agit.* Elegans formula; id est, *nihil promovet.* Lact. l. v, cap. 14: *Sed nihil fortasse apud ipsos agamus.* De Ira cap. 22: *Ne nihil apud istos agamus.* Cic. pro Rosc. Amerino, cap. 45: *Quæ omnia si . . . in patronum voluerit conferre, nihil egerit.* BUN.

Furem suum prodit. Hanc restitui lectionem, quæ cunctorum ferme mss. est et vet. edit. Rom. 1470. Caeteri editi cum i Reg. rec. a secunda manu habent *furtum.* i Reg. veterrimus; *furorem.* Et illi philosophi dicuntur *furiosi litigatores*, infra capitis 8 initio.

Exceptione facta. Exceptio apud Jureconsultos est actionis exclusio.

Nec sciri posse. Ita lectio quæ est 3 Reg. veter. et i Clarom. verior et melior nobis visa est, quam aliorum *nesciri posse.* Vide seq.

Non possunt, legitur non possint, apud Buneman. qui hujus vocis sic rationem reddit.—Edo in conjunctivo ex Goth. et Lips. secundo, *non possint*; præcessit enim *quia doceat.* Idem Heumann. vidit. BUN.

Ab aliis. Sic lego cum omnibus pene mss. et ed. Tornes. ac Soubron. In 5 rec. scriptis et editis est, *ab his.*

Quam possumus. Ita omnes fere mss. et ed. Paris. 1525. Caeteræ editiones cum 6 scriptis rec., *possimus.*

Aut etiam dediscitur. Etiam in mss. est; aut omnino *dediscitur* in editis.

dicunt, nihil prosunt, sive delirant, nihil nocent. Hic vero nullus dissidio, nullus errori est locus. Unum sentire omnes oportet, ipsamque philosophiam uno quasi ore præcipere; quia si quid fuerit erratum, vita omnis evertitur. In illa priori parte ut periculi minus, ita plus difficultatis est; quod obscura rerum ratio cogit diversa et varia sentire. Hic ut periculi plus, ita minus difficultatis; quod ipse usus rerum et quotidiana experimenta possunt docere, quid sit verius, et melius. Videamus ergo, utrumne consentiant, aut quid nobis afferant, quo rectius vita degatur. Non necesse est omnia circuire. unum eligamus, ac potissimum, quod est summum ac

VARIORUM NOTÆ.

Quod est summum. Quæ philosophorum fuerint de finibus, vel summo bono dogmata, vide apud Ciceronem in ii Academicarum quæstionum. Item et lib. ii de Finibus. Adeas et S. Augustinum, lib. xviii de Civitate Dei.

Cardo versatur. Sic Reimm. et omnes. Puto, inquit Heumannus, scribendum esse, vertitur. At confirmat receptam versatur, ipse Lactantius lib. de Ira, cap. 6: *In eo summa omnis et cardo religionis pietatisque versatur.* BUNEMAN.

Epicurus summum bonum in voluptate animi esse censet. Est optima sententia, quam deinde ii, qui inepte illum sequebantur, sinistre sunt interpretati. Præter Gassendum, consulatur hic Stanleius Histor. Phil., pag. 1052. WALCHIUS. — Lactantius, sibi parum constans, infra cap. 17, illum voluptatis corporis assertorem, et cap. 27, voluptarium hominem nominat; ex Cicer. secunda Tuscul., Senecam quidem maximum stoicorum, quorum dogmata vehementer a corporis voluptatibus abhorrent, Epicuri studiosissimum fuisse ex ejus epistolis constat, quas ferme omnes aliquo Epicuri præcepto conclusas voluit, ejusque de illo sententiam habes cap. 12 et 13, de Vita beata. Quodnam autem summum bonum, et quam voluptatem finem esse dicat Epicurus, suam ipse sententiam enuntiat in epistola ad Menæceum apud Laertium in Epicur. claris disertisque verbis, cujus sententiæ meminit quoque Cicero in primo de Finibus. Petrus Victor., Variar. Lect. lib. xxvii, c. 14, persimilem eum Socrati fuisse contendit; et Laertius testatur, plerosque asseruisse illum continentissimum, adeo ut aqua tantum et cibario pane contentus fuerit. ISÆUS. — In sequenti capite videbimus, quatenus animi voluptas Epicuro sit finis honorum.

Aristippus. A Lactantio infra depingitur tanquam omnium Scenarum homo, qui que id unicum sibi propositum habuerit, cujusvis ingenio mentem suam ac mores accommodaret. Extat hujus Vita apud Laertium lib. ii. Multa de hujus asotia lege apud Athenæum, lib. xii *δειπνοσοφιστικῶν*. Ex Ecclesiasticis porro hujus dogma notat Epiphanius tom. ii. lib. iii, contra Hæreses. Contra eos qui voluptatem bonorum finem constituunt, disputat etiam Arist. in x Moralium. BETUL.

Callipho. Cicero lib. ii de Finib., cap. 6: *Callipho adjunct ad honestatem voluptatem*; et lib. iv Acad., c. 45, fin. BUN.

Callipho et Dinomachus. Multi mss. et editi addunt, sed perperam, *Cyrenaici*, quam vocem respuunt tres mss. Reg. quorum duo sunt omnium antiquissimi. Et quidem eos a Cyrenaicis distinguunt Cicero, l. iii de Officiis sub finem, et Lactantius hic et infra cap. 8, necnon lib. vii, cap. 7. Et merito; hi enim ambo philosophi, qui in summo bono statuendo honestatem cum voluptate jungebant, alieni profecto erant ab Aristippi sententia, qui summum bonum in solis

principale, in quo totius sapientiæ cardo versatur. Epicurus summum bonum in voluptate animi esse censet; Aristippus in voluptate corporis; Callipho et Dinomachus honestatem cum voluptate junxerunt; Diodorus cum privatione doloris. Summum bonum posuit Hieronymus in non dolendo; peripatetici autem in bonis animi, et corporis, et fortunæ. Herilli summum bonum est scientia; Zenonis, cum natura congruenter vivere: quorumdam stoicorum, virtutem sequi; Aristoteles in honestate ac virtute summum bonum collocavit. Hæ sunt fere omnium sententiæ. In tanta diversitate, quem sequimur? cui credimus? Par est in omnibus auctoritas. Si eligere pos-

corporeis voluptatibus statuebat: discrepant immane quantum. Sane quidem Cyrenaicorum principem fuisse Aristippum, eamque philosophorum sectam ab eo fluxisse, testes sunt Cicero ad fin. Lucull., et iii Offic., Strabo, in fine xvii, Laert., in Aristip.; Suidas, litter. κ: quin et Lactant. ipse hoc eodem libro cap. 15. *Partim ex Iseo.* — Hinc ait Cicero de Aristippo loquens, *unde Cyrenaici*, et a Cyrenaicis distinguit Calliphonem. De Calliphone et Dinomacho vide apud Ciceronem lib. v, de Finibus, unde hæc Lactantius desumpsit. — *Callipho et Dinomachus honestatem.* In Epit. cap. 35: *Dinomachus et Callipho honestam voluptatem probaverunt.* BUNEMAN.

Diodorus cum privatione doloris. Summum bonum posuit Hieronymus in non dolendo. Sic nonnulli mss. inter quos 2 Reg. et 1 Colb. ac 3 vet. edd. et Epitom. cap. 56, et sic omnino legendum et interpungendum esse hunc locum, ut olim Ciacconius animadvertit, et ratio ipsa, et Cicero, ex quo ferme omnia hæc mutuatus est Lactantius, pervincunt. Nam si legas: *Diodorus in privatione doloris summum bonum posuit: Hieronymus in non dolendo*, ut vulgo legitur, quæ erit differentia inter opinionem Diodori, et Hieronymi? At constat ex Cicerone, hoc interesse, quod Diodorus non simpliciter in non dolendo summum bonum ponebat, sed cum vacuitate doloris honestatem jungebat. Hieronymus vero id simpliciter, nullo adjecto, in non dolendo statuebat. Vide Ciceron. l. ii de Fin., paulo post initium. ISÆUS. — Diodori multi fuere philosophiæ addicti; sed is de quo hic est sermo, Socratis fuit discipulus: Hieronymus ille Rhodius fuit philosophus. Alius est profecto a S. Hieronymo.

Peripatetici. Quid stoici a peripateticis differant, et quæ tria sint peripateticorum genera, lege apud Cic. in iv de Finibus; apud ipsum peripateticorum principem, lib. Moralium i, cap. 8. BETULIUS.

Herilli. Hic fuit Chalcedonius, vel potius Carthaginensis, *ὁ καρχιδόνιος*, ait Laertius. Zenonis discipulus erat; ac de eo vide Ciceronem in iv Academicar. quæstion. et lib. ii de Finibus. Herillus porro ad scientiam omnia revocans, unum quoddam bonum vidit. Sed nec optimum, nec quo vita gubernari posset. Itaque hic ipse jam pridem est rejectus.

Zenonis. Hæc Cicero antiquis peripateticis tribuit. Sed ille idem Cicero refert, Zenoni summum bonum esse id quod ducitur a conciliatione naturæ. Memineris interim, Zenonem *προπηγμένα* dicere, quæ alii bona vocant: quæ Latinorum alii *προπηγμένα* alii *προπηγμένα* interpretantur, de quibus

Stoicorum. Extat sub 5
tus liber de stoicis et
finis bonorum est vol
mi, christiano dom
In omnibus. He
editiones.

sumus quod est melius, jam non est philosophia nobis necessaria, quia sapientes jam sumus, qui de sapientium sententiis judicemus. Cum vero descendæ sapientiæ causa veniamus, qui possumus judicare, qui nondum sapere cœperimus? maxime cum præsto adsit academicus, qui nos pallio retrahat, ac vetet cuiquam credere, nec tamen afferat ipse quod sequamur.

CAPUT VIII.

De summo bono, et animi corporisque voluptatibus et virtute.

Quid ergo superest, nisi ut, omissis litigatoribus furiosis ac pertinacibus, veniamus ad judicem illum, scilicet datorem simplicis et quietæ sapientiæ? Quæ non tantum formare nos, ac inducere in viam possit, verum etiam de controversiis istorum ferre sententiam. Hæc nos docet, quid sit hominis verum ac summum bonum: de quo priusquam dicere incipio, illæ omnes sententiæ sunt refellendæ, ut appareat neminem illorum fuisse sapientem. Cum de officio hominis agatur, oportet summum summi animalis bonum in eo constitui, quod commune cum cæteris animalibus esse non possit. Sed ut feris dentes, armentis cornua, volucribus pennæ, propria sunt: sic homini aliquid suum debet adscribi, sine quo rationem suæ conditionis amittat. Nam quod vivendi aut generandi causa datum est omnibus, est quidem bonum naturale; summum tamen non est, nisi quod est unicuique generi proprium. Sapiens ergo non

fuit qui summum bonum credit animi voluptatem, quoniam illa sive securitas, sive gaudium est, communis est omnibus. Aristippo ne respondendum quidem duco, quem semper in corporis voluptates ruentem, nihilque aliud quam ventri et Veneri servientem, nemini dubium est hominem non fuisse; sic enim vixit, ut nihil inter eum pecudemque distaret, nisi unum, quod loquebatur. Quod si asino, aut cani, aut sui facultas loquendi tribuatur, quærasque ab his, quid sibi velint, cum feminas tam rabide consecantur, ut vix divelli queant, cibos etiam, potumque negligant? cur aut alios mares violenter abigant, aut ne victi quidem absistant, sed a fortioribus sæpe contriti, eo magis insectentur? cur nec imbres, nec frigora pertimescant, laborem suscipiant, periculum non recusent? Quid aliud respondeant, nisi summum bonum esse corporis voluptatem? eam se appetere, ut afficiantur suavissimis sensibus; eosque esse tanti, ut assequendorum causa, nec laborem sibi ullum, nec vulnera, nec mortem ipsam recusandam putent. Ab hisne igitur præcepta vivendi petemus, qui hoc idem sentiunt, quod animæ rationis expertes?

Aiunt Cyrenaici virtutem ipsam ex eo esse laudandam, quod sit efficiens voluptatis. Verum, inquit obscœnus canis, aut sus ille lutulentus. Nam ideo cum adversario summa virium contentione depugno, ut virtus mea pariat mihi voluptatem, cujus expertis sim necesse est, si victus abcessero. Ab his ergo sapere discemus, quos a pecudibus ac belluis, non sententia, sed lingua discernit? Privationem doloris

VARIORUM NOTÆ.

Veniamus. Ex mss. et multis editis restitui; in nonnullis est *venimus*.

Qui. Addidi ex potioribus et vetustis mss. Reg. aliisque, et editis decem: in nonnullis omissum, in pluribus est *quid*.

Nos pallio retrahat. Isidorus dictum putat *Pallium a pellibus, quia prius super indumenta pellicea veteres induebantur, quasi pellea, sive a palla, per derivationem.* Philosophorum propria hæc vestis fuit, ut apparet ex dicto Herodis Attici apud Gellium lib. ix: *Video, inquit, barbani et pallium, philosophum non video.* Apud Græcos etiam in usu præcipue fuit. Hinc palliati sumuntur pro Græcis, sicut pro Romanis togati. Dictæ propterea fabulæ palliatæ, in quibus inducebantur Græci, sicut togatæ in quibus Romani. Communem utrique sexui fuisse vestem, colligi potest ex Ulpiano, Tacito, qui *promiscua* appellat *pallia*. Marialis:

Hanc velo, quæ facilis, quæ palliolata vagatur.

Scrispsit quoque Lampridius, *Matronas regias contentas esse debere unico pallio, auro sparso.* Etiam in lecto usos fuisse veteres, significare videtur Ovid. lib. i Amor., Eleg. 2:

Nec in lecto pallia nostra sedent.

Omissis litigatoribus furiosis. Ita cum cunctis prope editis manuscripti omnes, præter 3 scriptos et 4 excusos, in quibus est *litigationibus*. At *litigatoribus*, adjuncta *furiosis ac pertinacibus* flagitant. Hunc locum sic exhibet antiquissimus 1 Bonon. codex: *Quid ergo superest, nisi ut obvias his litigatoribus furiosis et pertinacibus manus demus ad judicem?* Non igitur legendum est *litigationibus*; quia, ut recte ait Thomasius, non de contentionibus et litigationibus hic agi-

tur, sed de hominibus contentiosis et litigatoribus. *Sapientiæ? quæ.* Sic reposui ex mss. 6 Reg., 2 Bonon., Cauc., et 11 aliis ac vulgatis Tornes. et Walch. In 4 scriptis rec., et 10 excusis, *qui*.

Hæc nos. Idem mss. qui supra. In 1 Reg. rec. et in vulgatis, *Hic nos*.

Summi animalis. Id est hominis; atque in eo explicando summo bono totum hoc caput occupatur.

Non fuit. Is est Epicurus.

Communis est. Ita ferunt omnes editi et mss. præter 1 Bonon. antiq., 1 Reg. rec. et 1 Colb., in quibus est, *commune*.

Quem semper in corporis voluptates ruentem. Legit Buneman.: *Quem corporis semper voluptatem ruentem* atque in hunc locum notam sequentem exhibet.— Ita edo (inquit); nam plures scripti e tediti in singulari, *voluptatem*, rectius. Est quidem et altera lectio. *in corporis voluptates ruentem*, elegans, quam Lips., Sublac., Ven. 1471, Rost., Gryph., Tornes., Thom. et recentiores habent, ut Lact. l. vi, cap. 25: *Ut in hos affectus avidissime ruent.* Bun.

Cum fæminas tam rabide consecantur. Virgilius de equis, seu equabus:

Illas ducit amor trans Gargara, transque sonantem
Ascanium. III Georgic., v. 270. FRANCIVS.

Tam rabide consecantur. Ut Cicero v Tuscul., 6: *Quem libidinibus inflammatum et furentem videmus omnia rabide appetentem cum inexplicabili cupiditate.* Bun.

Cyrenaici. Vide apud Cicer. in fin. iii, de Offic. *Virtutem ex eo esse laudandam.* Ita cum 5 editis omnes fere mss. At in uno Colbertino et Cauc. ac editis 11 est *ex eo ipso*; in 1 Colb., *ex eo solo*.

Sus et canis. Duo quasi symbola quædam gulæ et

summum bonum putare, non plane peripateticorum A ac stoicorum, sed clinicorum philosophorum est. Quis enim non intelligat ab ægrotis et in aliquo dolore positus esse hoc disputatum? Quid tam ridiculum, quam id habere pro summo bono, quod medicus possit dare? Dolendum est ergo, ut fruamur bono, et quidem graviter ac sæpe, ut sit postea, non dolere, jucundius. Miserrimus est igitur, qui nunquam doluit; quia bono caret: quem nos felicissimum putabamus, quia malo caruit. Ab hac vanitate non longe abfuit, qui, omnino nihil dolere, summum bonum dixit. Nam præter quod omne animal doloris est fugiens, quis potest sibi hoc bonum præstare, quod nobis ut eveniat, nihil aliud possumus quam optare? Summum autem bonum non potest efficere quemquam beatum, nisi semper fuerit in ipsius potestate: hoc autem non virtus homini, non doctrina, non labor, sed natura ipsa cunctis animantibus præstat. Qui voluptatem cum honestate junxerunt, communionem hanc effugere voluerunt, sed effecerunt repugnans bonum; quoniam qui voluptati deditus est, honestate careat necesse est, qui honestati studet, voluptate.

Peripateticorum bonum nimium multiplex, et exceptis animi bonis, quæ ipsa quæ sint, magna contentio est, commune cum belluis potest videri. Nam corporis bona, id est, incolumitas, indolentia, valetudo, non minus sunt mutis, quam homini necessaria; ac nescio an etiam magis, quia homo et medelis, et ministeriis sublevari potest, muta non possunt. Item, quæ appellant fortunæ bona; nam C sicut homini opibus ad vitam tuendam, ita illis

præda et pabulis opus est. Ita inducendo bonum, quod non sit in hominis potestate, totum hominem alienæditionis subjugarunt. Audiamus etiam Zenonem; nam is interdum virtutem somniat. Summum, inquit, est bonum, cum natura consentaneè vivere. Belluarum igitur nobis more vivendum est. Nam quæ abesse debent ab homine, in iis omnia deprehenduntur: voluptates appetunt, metuunt, fallunt, insidiantur, occidunt; et, quod ad rem maxime attinet, Deum nesciunt. Quid ergo me docet, ut vivam secundum naturam, quæ ipsa in deterius prona est, et quibusdam blandimentis lenioribus in vitia præcipitat? Vel si aliam mutorum, aliam hominis dicit esse naturam, quod homo ad virtutem sit genitus, nonnihil dicit: sed tamen non erit definitio summi boni; quia B nullum est animal, quod non secundum naturam suam vivat.

Qui scientiam summum bonum fecit, aliquid homini proprium dedit: sed scientiam alterius rei gratia homines appetunt, non propter ipsam. Quis enim scire contentus est, non expetens aliquem fructum scientiæ? Artes ideo discuntur, ut exercentur: exercentur autem, vel ad subsidia vitæ, vel ad voluptatem, vel ad gloriam. Non est igitur summum bonum, quod non propter se expetitur. Quid ergo interest utrum scientiam summum bonum putemus, an illa ipsa, quæ scientia ex se parit, id est, victum, gloriam, voluptatem? quæ non sunt homini propria, et ideo ne summa quidem bona. Nam voluptatis et victus appetentia non homini solum, sed etiam mutis inest. Quid cupiditas gloria? nonne in equis deprehenditur, cum victores exultant, victi dolent?

VARIORUM NOTÆ.

libidinis. Sic eos conjungit Petrus II Epist., cap. II, 22, ac Virgilius canem obscœnum vocat; et juxta Horatium, *amica luto sus*.

Non plane peripateticorum. Janus Guilielmi, in quæst. ad Plaut. Menæch., cap. 4, putat legendum, *plano peripateticorum*; ut nova compositione verbi, inconstantiam disserendi, et simul erraticam ambulationem Aristotelicorum Lactantius exagitarit: errone enim planos dici notum est. ISÆUS.

Sed clinicorum. Ms. *Clynicorum*. Nihil enim certius, quam reliquise Lactant. *Clinicorum philosophorum*. Clinicos philosophos ridicule dicit, ægrotos lectis affixos, et de valentium vita beata disputantes, ea quæ præsens ægrotudo dictat: alludens ad clinicos medicos, qui ex Hippocratis secta lectos ægrotorum ambiunt, et curationes præscribunt. JANUS GUILIELMI. — Hanc emendationem et nos probamus, ac præter supra laudatum codicem, ita haberi scito in 3 Regiis quorum duo sunt vetustissimi, in 2 Colb., Cauc., Vict., Lips., Pal., Em., Ultr., Brun., itemque in aliis 4 Reg., 1 Colb. et 4, Clarom.; in his 3 postremis videtur fuisse a prima manu, *Clinicorum*. Mss. Navar. et 4 Clarom. a secunda manu *Ethnicorum*; ms. Marm., *Clinicorum*, mendose, pro *Clinicorum*, quæ est genuina lectio. Quippe Lactantius subjungit: *Quis enim non intelligat, ab ægrotis et in aliquo dolore positus esse hoc disputatum.* Sic apud Cyprianum epist. 69, ad Magnum: *Non interrogentur utrumne clinici sint, an peripatetici; id est utrum disputantes ambulent ut peripatetici, aut stoici qui in porticu solebant disserere, an decumbant in lectis gravissimo morbo laborantes, ut clinici.* CLINICUS enim vocabatur,

qui sine ulla salutis spe de lecto surgere non poterat. Quædam tamen editiones, atque inter eas Colon. 1544, Betul. 1563, Torn. 1567, legunt *Cynicorum* loco voculæ istius *Clinicorum*.

Præter quod. Heumannus legit, *præterquam quod*, juxta editionem 1497.

Quis. Reposui ex mss. et 4 vet. editis; in cæteris vulgatis est, *qui*.

Et exceptis. Ex multis antiquioribus et potioribus mss. addidi voculam *et*, quæ recentioribus quatuor vulgatis deest.

Indolentia. Vox Ciceronis ævo non recepta, ab ipso tamen Tullio usurpata, lib. II de Fin., cap. 4, et de Officiis l. III, c. 3.

Sicut... sic. Reddidi *sicut... sic* ex Bon., Tax., Pen., Ultr., Lips. 2, 3. Quia hæc particularum consecutio rarior, pro *Sic*, notius *ita* editi substituerant. Lactantius l. II, cap. 9: *Sicut lux Orientis... sic Occidentis tenebræ*; l. III, cap. 4: *Sicut tollit... sic... tollitur*.

BUNEMAN.

Zenonem. De quo vide apud Cic. lib. IV de Finib., Laert. in Zenon. Citatio.

In iis omnia deprehenduntur. Ita restitui ex mss. antiquissimis 2 Reg., 1 Bon., 2 al. Reg., Lips., Pal., ed. Tornes. ac Soubron. In 9 rec. scriptis et in excusis est, *in his omnibus*.

Quæ ipsa in deterius prona est. Correxì quæ, ex cunctis mss. præter 3 Jun., Tax., Pen. et edit. in quibus est, *quia*.

Vel. Reposui ex omnibus mss. et veteribus editis Rom., Tornes. ac Soubron. Cæteri vulgati habent, *sed*.

Sed scientiam, etc. Removet Herilli dogma per causam finalem. Nam si ad studium aliquod hones-

Tantus amor laudum, tantæ est victoria curæ.

Nec immerito summus poeta experiendum esse ait,

Et quis cuique dolor victo, quæ gloria palmæ.

Quod si ea, quæ parit scientia, communia sunt cum aliis animalibus, non est ergo summum bonum scientia. Præterea non mediocriter hujus definitionis est vitium quod scientia nuda ponitur. Incipient enim beati omnes videri, qui artem aliquam scierint, immo vero qui et res malas scierint; ut tam beatus sit, qui venena didicerit temperare, quam qui mederi. Quæro igitur, ad quam rem scientia referenda sit? Si ad causas rerum naturalium, quæ beatitudo erit mihi proposita, si sciero unde Nilus oriatur, vel quidquid de cælo physici delirant? Quid, quod earum rerum non est scientia, sed opinatio, quæ pro ingeniis varia est. Restat ut scientia bonorum ac malorum summum bonum sit. Cur ergo scientiam maluit, quam ipsam sapientiam summum bonum dicere, cum sit utriusque significatio et vis eadem? Nemo tamen usque adhuc summum bonum dixit esse sapientiam, quod melius dici potuit. Nam scientia parum est ad bonum suscipiendum, malumque fugiendum nisi accedat et virtus. Multi enim philosophorum, cum de bonis, malisque dissererent, aliter tamen, quam loquebantur, natura cogente, vixerunt, quia virtute caruerunt. Virtus autem cum scientia conjuncta est sapientia.

Superest ut eos etiam refellamus qui virtutem ipsam summum bonum putaverunt, in qua opinione etiam M. Tullius fuit; in quo multum inconsiderati fuerunt. Non enim virtus ipsa est summum bonum, sed effectrix et mater est summi boni; quoniam per-

veniri ad illud sine virtute non potest. Utrumque intellectu est facile. Quæro enim, utrumne ad præclarum

A illud bonum facile perveniri poterit, an cum difficultate ac labore? Expediant acumen suum, erroremque defendant. Si facile ad illud, ac sine labore perveniri potest, summum bonum non est. Quid enim nos cruciemus, quid conficiamus, enitendo diebus et noctibus? quandoquidem tam in promptu id quod quærimus jacet, ut illud quilibet sine ulla contentione animi comprehendat. Sed si commune quoque ac mediocre quodlibet bonum non nisi labore assequimur quoniam bonorum natura in arduo posita est, malorum in præcipiti, summo igitur labore summum bonum assequi necesse est. Quod si verissimum est, ergo altera virtute opus est, ut perveniamus ad eam virtutem quæ dicitur summum bonum; quod est incongruens, et absurdum, ut virtus per seipsam perveniat ad seipsam. Si non potest ad ullum bonum nisi per laborem perveniri, apparet virtutem esse, per quam perveniat; quoniam in suscipiendis pervendisque laboribus, vis officiumque virtutis est.

Ergo summum bonum non potest esse id, per quod necesse est ad aliud perveniri. Sed illi, cum ignorant quid efficeret virtus, aut quo tenderet, honestius autem nihil reperirent, substiterunt in ipsius virtutis nomine, quam nullo proposito emolumento, appetendam esse dixerunt, et bonum sibi constituerunt, quod bono indigeret. Aristoteles ab iis non longe recessit, qui virtutem cum honestate summum bonum putavit: quasi possit ulla esse virtus nisi honesta, ac non, si quid habuerit turpitudinis, virtus esse desinat. Sed vidit fieri posse, ut de virtute pravo judicio male sentiantur; et ideo existimatione hominum serviendum putavit, quod qui facit, a recto honore discedit, quia non est in nostra potestate ut virtus pro suis meritis honestetur. Nam quid est honestas, nisi honor perpetuus ad aliquem secundo populi rumore delatus?

VARIORUM NOTÆ.

tum applicamus animum, vel opum, vel honoris acquirendi causa, illi incumbimus. Acquisita jam per industriam illius rei scientia, non amplius finalis, sed effectrix illius rei causa erit, quam instituimus. **BETULEIUS.**

Tantus. Carmen est Virgillii ex libro III Georgic., v. 412, ac sequens legitur v. 402, ubi poeta equorum generosorum naturas describit; qua de re extat etiam Xenophontis libellus.

Tantæ est. In mss. 1 Reg. veterrimo et 1 Clarom. desideratur est; in Regio-Put. et 7 aliis scriptis legitur, *tanta est.*

Definitionis. Restitui ex antiquissimis mss. 2 Reg., 2 Bonon., 16 aliis et 8 editis, accedentibus 8 scriptis in quibus est, *diffinitionis*; in ms. Tornesiano et 9 impressis est *disputationis*. At recte emendatum est, *definitionis*; nam ut recte monet Thomas non agitur eo loci de disputatione, sed definitione, vel potius sententia eorum, qui putabant summum bonum esse scientiam.

Scientia nuda. 1 Colb. et 1 Brun., *nude.*

Beati omnes. Sic restitui ex antiquissimis mss. 1 Reg., Cauc., et 1 Bonon., 5 al. Reg., Betul., Ultr., aliisque multis et editis Tornes. ac Soubron. melius quam *beatiores* cæterorum: hic enim, ut recte ait Thomasius, auctor noster non loquitur de majori beatitudine; sed simpliciter docet necessario sequi ex illius sententia, qui scientiam summum bonum put-

bat, ut omnes qui aliquam artem licet turpem sciverint, beati sint appellati.

Opinatio. Sic reposui ex omnibus pene mss. et edit. Rom. 1470. Sic et alibi passim Lactantius: mss. 2 rec. et 12 edit. habent *opinio*.

Usque adhuc. Plin. l. v. ep. 6, extr.: *Usque adhuc certe neminem... amisit. Lib. x. ep. 50: Quod usque adhuc factum.* **BUNEMAN.**

Qui virtutem ipsam. Addidi ipsam ex ms. et editis 4 tribus. Cæteris vulgatis deest, delendumque putat Heumannus.

M. Tullius. Quam vide Cic. VII Tuscul. et IV et V de Finib. ac I de Legib.

Comprehendat. Aptius ex mss. et editis, quam *deprehendat*, in vulgatis. Quia comprehendere magis refertur ad intelligentiam, de qua hic tractatur.

Per quod necesse est ad aliud perveniri. Ita rectius legas ex omnibus mss., et sex editis codicibus, quam *propter quod*, vitiose in cæteris impressis. Lactantius enim loquitur de medio *per quod* pervenitur; et supra dixerat, *per laborem, per virtutem*, etc. In scriptis quinque rec. est *ad illud pro ad aliud* cæterorum. **EX LÆO.**

Indigeret. Sic plerique mss. cum edit. Gymnic., Tornes., et antiqua Versione Gallica, *et se sont constitués en un bien qui en avait besoin d'un autre.* In nonnullis mss., et plerisque impressis est *indigerent*.

Aristoteles. Peripatetici, inquit Theodoretus, laudant virtutem, reipsa voluntati student.

Quid ergo fiet, si errore ac pravitate hominum, mala existimatio subsequatur? abjiciemusne virtutem, quia flagitiosa et turpis ab insipientibus judicetur? Quæ quoniam invidia premi, ac vexari potest, ut sit ipsa proprium ac perpetuum bonum, nullo extrinsecus adjumento indigere debet, quin suis per se viribus nitatur, et constet. Itaque nec ullum ei ab homine bonum sperandum est, nec ullum malum recusandum.

CAPUT IX.

De summo bono, et de cultu veri Dei; atque Anaxagoræ refutatio.

Venio nunc ad veræ sapientiæ summum bonum, cujus natura hoc modo determinanda est. Primum, ut solius hominis sit, nec cadat in ullum aliud animal; deinde, ut solius animi, nec communicari possit cum corpore; postremo, ut non possit cuiquam sine scientia et virtute contingere. Quæ circumscriptio illas omnes sententias excludit, ac solvit; eorum enim quæ dixerunt, nihil tale est. Dicam nunc, quid sit; ut doceam (quod institui) philosophos omnes cæcos atque insipientes fuisse qui, quod esset homini summum bonum constitutum, nec videre, nec intelligere, nec suspicari aliquando potuerunt. Anaxagoras, cum ab eo quæreretur cujus rei causa natus esset, respondit, cæli ac solis videndi. Hanc vocem admirantur omnes ac philosopho dignam judicant. At ego hunc puto non invenientem quid responderet, effudisse hoc passim, ne taceret. Quod quidem secum, si sapiens fuisset, commentatum et meditatam habere debuit: C

A quia si quis rationem sui nesciat, nec homo sit quidem. Sed putemus non ex tempore dictum illud effusum. Videamus, in tribus verbis quot et quanta peccaverit. Primum, quod omne hominis officium in solis oculis posuit, nihil ad mentem referens, sed ad corpus omnia. Quid si cæcus fuerit, officiumne hominis amittet, quod fieri sine casu animæ non potest? Quid cætera corporis partes? num carebunt suis quæque muneribus? Quid, quod plus est in auribus, quam in oculis situm; quoniam et doctrina, et sapientia percipi auribus solis potest, oculis solis non potest. Cæli ac solis videndi causa natus es? Quis te in hoc spectaculum induxit? aut quid cælo rerumque naturæ visio tua confert? Nimirum, ut hoc immensum et admirabile opus laudes. Confitere ergo rerum omnium esse constitutorem Deum, qui te in hunc mundum, quasi testem laudatoremque tanti sui operis induxit. Magnum esse credis videre cælum ac solem: cur ergo gratias non agis ei, qui hujus beneficii auctor est? cur non ipsius virtutem, providentiam, potestatem metiris animo, cujus opera miraris? Etenim necesse est, ut multo mirabilior sit qui mirabilia perfecit. Si te quispiam vocasset ad cœnam, in eaque optime acceptus esses, num sanus viderere si plaris faceres ipsam voluptatem, quam voluptatis auctorem? Adeo philosophi ad corpus omnia referunt, nihil prorsus ad mentem; nec vident amplius quam quod sub oculos venit. Atqui, remotis omnibus officiis corporis, in sola mente ponenda est hominis ratio. Non ergo ideo nascimur, ut ea, quæ sunt facta, videamus, sed ut ipsum factorem rerum

VARIORUM NOTÆ.

Ipsa. Scilicet virtus, de qua supra. Ita correxi ex quamplurimis mss. veteribus et optimis et edit. Cellar. In cæteris vulgatis ac 40 mss. rec. est ipsum.

Proprium ac perpetuum bonum. Scilicet voces junxit, ut Cic. pro I. Manilia, c. 16: *Quod ut illi proprium ac perpetuum sit.* Proprius enim sæpe idem quod perpetuus. BON.

Ut solius animi. Expunxi sit, quod perperam additum in 4 mss. et 9 editis, a cæteris abest, quippe quod mox præcessit.

Contingere. Docet S. Augustin. lib. xix de Civit. Dei, cap. 4, quot sint differentiæ inter christianorum et gentilium de summo bono dogmata.

Quæ dixerunt. Ita legendum ex 8 antiquioribus et D melioribus vulgatis, ac omnibus mss. præter 2 Colb. rec. et 7 edit. in quibus est, qui, mendose. Is enim Lactantii sensus est, ut dicat nullum eorum, quæ ipsi philosophi dixerunt esse summum bonum, tale quid esse. Ita THOMASIVS.

Esset homini. Reposui ex mss. præter unum rec. qui cum editis habet, est. In 1 vet. Reg. hominis; in al. rec., hominum.

Anaxagoras. Hæc verba vide apud Laert. in Anaxagora.

Passim. Interpretor passim, sine deliberatione, sine ratione, sine consilio, inconsiderate, temere. Sic Lact. l. vii, cap. 7, *Incursant passim sine delectu omnia.*

BON.

Commentatum et meditatam. Hæc duo verba passive ponit Lactantius noster, ut et Cicero. Epist. ad diversos, xvi, xxvi, et I de Legib. et Philip. ii, cap. 34, et de Officiis l. i. Habes etiam meditata oratio apud Tacit. xiv, 55, 4, Hist. l. lxxviii, 9. Ex WALCHIO.

Nec homo sit quidem. Nec reposui ex vetustissimis mss. 2 Reg. 1 Colbert. aliisque. In plerisque est ne; in quibusdam, non.

Quid si cæcus fuerit, officiumne hominis amittet? Ita restitui ex omnibus mss. codicibus, nisi quod in 2 Colb. est, amitteret. In vulgatis erat, fuisset... amitteret.

Num carebunt suis quæque muneribus? Sic lego cum mss. vetustissimis 7 Reg. 2 Bonon., Cauc., 2 Colbert. et 4 aliis, nisi quod in 1 Reg. est, quæcumque; in alio Reg., quoque; in 1 Bonon., nominibus; in 2 al. Reg., 4 Colbert., Em. et Brun., carebuntne suis quæque muneribus? In Ultr. et in vulgatis decem, anne carebunt suis quoque muneribus?

In hoc spectaculum induxit. Id est, in hunc mundum. Spectaculum enim hic sumitur pro loco ex quo spectatur, ut ex sequentibus patet: *Qui te in hunc mundum, quasi testem laudatoremque tanti sui operis induxit.*

Magnum esse credis, etc. Sic. Naso Metamorph. lib. 1:

Pronaque cum spectent animalia cætera terram,
Os homini sublime dedit, cælumque tueri
Jussit, et erectos ad sidera tollere vultus.

Qui mirabilia perfecit. Ita vetustiores et meliores mss. ac decem editi. At mss. 12 rec. et excusi tres habent, qui mirabilia fecit; sic habent editi 1476 et 1497. Elegantius legeretur, qui tam mirabilia fecit.

Num sanus viderere? Sic restitui ex omnibus prope mss. et editis Rom. 1470, Torn. ac Soubrou., accedentibus aliis 5 scriptis rec. in quibus est, num sanus videre? duobus aliis Reg. rec., numquid sanus videre; in editis 4 rec. non sanus viderere; in 8 aliis, non insanus viderere.

omnium contemlemur, id est, mente cernamus. A

Quare si quis hominem, qui vere sapiat, interroget, cujus rei gratia natus sit, respondebit intrepidus ac paratus, colendi se Dei gratia natum, qui nos ideo generavit, ut ei serviamus. Servire autem Deo, nihil aliud est, quam bonis operibus tueri et conservare justitiam. Sed ille, ut homo divinarum rerum imperitus, rem maximam redegit ad minimum, duo sola deligendo, quæ sibi diceret intuenda. Quod si natum se esse dixisset, ut mundum intueretur, quanquam omnia comprehenderet, ac majori uteretur sono, tamen non impleset hominis officium: quia quanto plura est anima quam corpus, tanto plura est Deus, quam mundus, quia mundum Deus fecit et regit. Non ergo mundus oculis, quia utrumque est corpus, sed Deus animo contemplandus est: quia Deus, ut est ipse immortalis, sic animum voluit esse sempiternum. Dei autem contemplatio est, venerari et colere communem parentem generis humani. Quod si a philosophis abfuit, projectique in terram fuerunt divina ignorando, existimandus est Anaxagoras, ad quæ videnda natum se esse dixit, nec cælum vidisse, nec solem. Expedita est igitur hominis ratio, si sapiat: cujus propria est humanitas. Nam ipsa humanitas quid est, nisi justitia? quid est justitia, nisi pietas? pietas autem nihil aliud est, quam Dei parentis agnitio. B

CAPUT X.

Proprium hominis est Deum cognoscere et colere.

Summum igitur hominis bonum in sola religione est; nam cætera, etiam quæ putantur esse homini propria, in cæteris quoque animalibus reperiuntur. Cum enim suas voces propriis inter se notis discernunt atque dignoscunt, colloqui videntur; ridendi quoque ratio apparet in his aliqua, cum demulsis auribus, contractoque rictu, et oculis in lasciviam resolutis, aut homini alludunt, aut suis quisque conjugibus ac foetibus propriis. Nonne aliquid amoris mutuo et indulgentiæ simile impatiunt? Jam illa quæ sibi prospiciunt in futurum, et cibos reponunt, habent utique providentiam. Rationis quoque signa in multis deprehenduntur. Nam quando utilia sibi appetunt, mala cavent, pericula vitant, latibula sibi parant in plures exitus dispatentia, profecto aliquid intelligunt. Potest aliquis negare illis inesse rationem, cum hominem ipsum sæpe deludant? Nam quibus generandi mellis officium est, cum assignatas incolunt sedes, castra muniunt, domicilia inenarrabili arte componunt, regi suo serviunt; nescio an non in his perfecta sit prudentia. Incertum est igitur, utrumne illa, quæ homini tribuuntur, communia sint cum aliis viventibus: religionis certe sunt expertia. Equidem sic arbitror, universis animalibus datam esse rationem, sed mutis tantummodo ad vitam tuendam, ho-

VARIORUM NOTÆ.

Qui vere sapiat. Ita restitui ex mss. et ed. Betul. Vulgatis fere cunctis est, *sapit*. Ed. Tornes. et Walch., *sapiet*. C

Deligendo. Sic restitui ex edit. Rom. 1470 et 10 manuscriptis, accedentibus aliis decem, in quibus est, *diligendo*; in sex et in edit. Betul. *eligendo*; in 2 rec., *diligenda*; in 12 excusis *deligens*; in 1 Bonon. antiq., *adfigendo*; in 1 Reg., rec., *figendo*; in 1 al. Reg., *figendo*. Vide infra circa finem capitis 10, in religione *deligenda*, in omnibus mss. et editis.

Quia quanto plura est anima. Sano sensu accipienda est hæc sententia, ne ulla Dei cum mundo proportio inducatur, quæ nulla esse potest infiniti cum finito.

RIVETUS.

Utrumque. Scilicet, mundus et oculus.

Deus animo contemplandus est. Ita restitui ex edit. Gymnic., Betul., Tornes. ac Soubron. et ex cunctis pene mss. In cæteris vulgatis, sicut in 1 Colb. rec. est, *anima*; sed et *animum* infra legimus in omnibus tum mss. tum editis. D

Anaxagoras, ad quæ videnda. Secutus sum manuscriptos 1 Reg., Emmanuel. ac 2 Brun. et edit. Torn. Soubron. et Walch. In 2 Clarom., 7 Reg. et editis 4 est, *ad ea quæ videnda*, male. Gymnic. *Anaxagoras ea ad quæ videnda*; in editionibus Thysii et Gallæi, *ad ea ad quæ videnda*.

Pietas. Hoc vide in Pimandro, c. 9.

In sola religione est. Lege Eusebium libro undecimo de Præparat. Evangelica, cap. 2. Sed Lactantius ita est intelligendus, ut religio sit ratio et modus quibus pervenitur ad summum bonum, quod est æterna optimi atque maximi Dei fruitio.

Ridendi quoque. Sic reposui ex ms. et editis Torn., Soubron. et Walch. Cæteri vulgati habent, *ridendique*.

Alludunt. Alludere est ad blandiri, blanditiis captare, προσπαίσεων. De Ira, c. 7: *Ad lusum gestiunt*, Terent. Eunuch. III, 4: *Cæpit ad id scortum alludere*. BUN.

Reponunt. Scilicet formicæ, de quibus dicit Scriptura: *Vade, piger, ad fornicam*.

Providentiam. Sic recte legit Heumannus ex antiquis multis edit. De providentia et instinctu belluarum legas, si placet, libros a variis editos, scilicet a Pardiseo societ. Jesu, et anonyms tum Lugduni, tum Amstelodami, tum etiam Parisiis editos. — *Providentiam.* Ita persuadet locus geminus de Ira, cap. 7: *Quid tam homini proprium, quam... providentia futuri?* BUN.

Rationis, etc. Instar commentarii in h. 1. esse potest Hier. Rorarii elegans scriptum, quod animalia bruta sæpe ratione utantur melius homine, quod recensuit et doctis annotationibus auxit G. H. Ribovius, Helmst. 1728, 8. BUN.

Dispatentia. Hoc verbum, licet inusitatum, restitui ex veteribus editis tribus Romanis ac Venet. et 24 manuscriptis, accedentibus aliis tribus, in quibus est, *disputantia*. In 8 rec. scriptis et 12 editis est, *disparentia*. At *dispatentia* aptius est huic argumento. Hic loquitur de cuniculis, quorum latibula plures habent exitus. — *In plures exitus dispatentia.* Huc iterum faciunt, de Ira, cap. 7: *Sunt animalia, quæ latibulis suis diversos et plures exitus pandant, ut... fuga pateat obsessis*. BUN.

Nam quibus generandi mellis, etc. In apum ingenio describendo ingenii vires triverunt ingeniosissimi homines, Maro et Plinius: hic libro undecimo Naturalis historiæ, ille Georgic. quarto; ut interim Aristotelem, Columellam, Palladium, et alios recentiores taceamus, qui et ipsi egregia de his memoriæ proderunt. GALLÆUS.

An non in his perfecta sit prudentia. Sic lego, approbante doctissimo Francio ex 2 Reg. optima notæ, et 1 Clarom. in quo fuit, *non*, a prima manu, postea erasum. Rationem. Imperfectam scilicet.

Ad vitam tuendam. Nolim a constanti Lactantii phrasi abire, l. III, c. 8: *Sicut homini opibus ad vitam tuendam; ita illis præda et pabulo opus*. L. VI,

mini etiam ad propagandam. Et quia in homine ipsa ratio perfecta est, sapientia nominatur : quæ in hoc exinium facit hominem, quod soli datum est intelligere divina. Qua de re Ciceronis vera est sententia. « Ex tot, inquit, generibus nullum est animal præter hominem, quod habeat notitiam aliquam Dei; ipsique in hominibus nulla gens est, neque tam immansueta, neque tam fera, quæ non, etiamsi ignoret qualem Deum haberi deceat, tamen habendum sciat. » Ex quo efficitur, ut is agnoscat Deum, qui, unde ortus sit, quasi recordetur. Qui ergo philosophi volunt animos omni metu liberare, tollunt etiam religionem, et orbant hominem suo proprio ac singulari bono, quod est a recte vivendo, atque ab omni humanitate disjunctum : quia Deus, ut cuncta viventia subjecit homini, sic ipsum hominem sibi. Nam quid est, cur iidem ipsi disputent, eo dirigendam esse mentem, quo vultus erectus est? Si enim nobis in cælum spectandum est, ad nihil aliud utique quam ob religionem. Si religio tollitur, nulla nobis ratio cum cælo est. Itaque aut eo est spectandum, aut in terram procumbendum. In terram procumbere ne si velimus quidem possumus, quorum status rectus est. In cælum igitur spectandum est, quo natura corporis provocat. Quod si constat esse faciendum, aut ideo est faciendum, ut religioni serviamus, aut ideo, ut rationem rerum cælestium cognoscamus. Sed rationem rerum cælestium cognoscere

A nullo modo possumus : quia nihil ejusmodi potest cogitando inveniri, sicut supra docui. Religionem ergo servandum est quam qui non suscipit, ipse se prosternit in terram, et vitam pecudum secutus, humanitate se abdicat. Sapientiores ergo imperiti, qui etiam si errant in religione deligenda, tamen naturæ suæ conditionisque meminerunt.

CAPUT XI.

De religione, sapientia, ac summo bono.

Constat igitur, totius humani generis consensu, religionem suscipi oportere : sed quomodo in ea erretur explicandum est. Naturam hominis hanc Deus esse voluit, ut duarum rerum cupidus et appetens esset, religionis et sapientiæ. Sed homines ideo falluntur, quod aut religionem suscipiunt, ommissa sapientia, aut sapientiæ soli student, ommissa religione, cum alterum sine altero esse non possit verum. Cadunt ergo ad multiplices religiones, sed ideo falsas, quia sapientiam reliquerunt, quæ illos docere poterat deos multos esse non posse : aut student sapientiæ, sed ideo falsæ, quia religionem summi Dei omiserunt, qui eos ad veri scientiam potuit erudire. Sic homines, qui alterutrum suscipiunt, viam deviam, maximisque erroribus plenam accedunt, quoniam in his duobus inseparabiliter connexis, et officium hominis, et veritas omnis inclusa est. Miror itaque nullum omnino philosophorum extitisse, qui sedem,

VARIORUM NOTÆ.

c. 20 : *Ut appetant, quibus opus est ad vitam tuendam.* Sic Ovidius, l. iv Pont. el. 5, v. 57.

Addita præterea vitæ quoque multa tuende Munera, ne proprias attenuaret opes.

BUN.

Homini etiam ad propagandam. Ex mss. quampluribus et edit. Tornes., Soubrou., Cellar., Walch., repositi etiam; quod concinnius est, quam autem vulgatorum et 4 scriptorum. Non enim negatur homini vitam esse tuendam, sed aliud adjungitur. CELLAR.— *Ad propagandam.* Inscite quidam Lactantium putant loqui de propagatione per generationem, quum propagare hic sit producere, ut ostendi ad Lact. l. II, c. 12 : *Quæ (vita) in mille annos propagaretur.* Hic de vita beata intelligendus. BUN.

Nulla gens est neque tam immansueta, neque tam fera. Sic habent omnes fere excusi, et multi ms. et Cicero ipse, tum. I de Leg. unde hæc sententia deprompta est, tum. I Tuscul., unde hæc altera consimilis : *Quod nulla, inquit, gens tam fera, nemo omnium tam sit immanis, cujus mentem non imbuerit deorum opinio.* Uterque tamen codex Bonon., Tax., Em., 10 Reg., Brun. et (his adde etiam Ultr.) tres Vatic. habent, *neque tam mansueta*, etc. Quæ lectio magis placet Thomasio. Ego ab ipsius Cicer. lectione discedere nolui. ISÆUS. — Picus Mirandulanus, sui sæculi decus, I cap. de Providentia Dei, non modo ex theologis quosdam hoc asseruisse testatur, ut puta Damascenum, Augustinum, et Thomam Aquinatem : sed etiam ex densissimis tenebris id vidisse Epicurum, ex crepusculo quodam Platonicum Jamblichum. Damasceni locus est capite tertio libri de Ineffabili divinitate : *Quod, inquit, profecto sit Deus, is qui sacras admittunt Scripturas, haudquaquam in controversiam venit; neque plurimis quidem Græcorum. Nam cognitio quod Deus sit, nobis natura insita est, atque ingenta.* Augustinus, lib. I, contra Cresconium Grammaticum. cap. 29. ex ignoti Dei ara quæ Athe-

C nis fuit, id ostendit. Jamblichus de Mysteriis, statim ab initio, interprete Marsilio, sic scribit : *Ante omnem rationis usum, inest naturaliter insita deorum notio; imo tactus quidam divinitatis melior, quam notitia, ex quo incitatur naturalis appetitus boni, et ratiocinatio atque judicium, etc.* Quid quod Cicero alio loco ait, nullam gentem esse tam efferaam aut barbaram, quæ non sit imbuta aliqua opinione deorum? Augustinus Steuchus in sua Perenni Philosophia hoc unum agit, ut ostendat gentiles quam proxime accessisse ad veram religionem. BETULEIUS. — Vide Huetii Concordiam rationis et fidei.

Sibi. Scilicet, Deo.

Iidem ipsi. Ita passim Lactantius, lib. v, cap. 2; lib. vi, cap. 10 et cap. 12.

Ne si velimus quidem possumus. Hæc est lectio vetustiorum et meliorum codicum mss. Bonon., Reg., Put., 2 al. Reg., Lip., Goth. In antiquissimo Reg. est *nec.* Hæc vocula abest ab octo mss. rec. Duo alii mss. recentiores et quinque impressi habent, nisi. Sed *ne, si velimus*, legendum esse existimant Jo. Cauci, et Thomasius, quibus etiam adstipulor; hoc enim probare intendit auctor noster, nos non posse, etiamsi vellemus, pecudum more in terram procumbere.

Se abdicat. Abdicare se magistratu frequens est apud Livium et Ciceronem.

Naturam hominis, etc. Utrumque Cicero in I de Legibus probat. Quod vero religio a sapientia divelli nequeat, potest philosophicis demonstrari rationibus. Nam Cicero in lib. Offic., sapientiam cum justitia (sicut virtutes inter se omnes) insolubili vinculo copulat. Justitiæ vero forma vel pars est religio. Sed Hebræorum Sapiens fundamentum sapientiæ ponit religionem quum ait : *Initium sapientiæ timor Domini.* BETULEIUS.

Viam deviam. Ita mss. 4 Reg., et Cant. et editi vet. quam lectionem confirmant quæ de erroribus adduntur. Sic etiam ait Cicero *deviam iter*:

ac domicilium summi boni reperiret. Potuerunt enim sic querere. Quodcumque est summum bonum, necesse est omnibus esse propositum. Voluptas est, quæ appetitur a cunctis: sed hæc et communis est cum belluis, et honesti vim non habet, et satietatem affert, et nimia nocet, et processu minuitur ætatis, et multis non contingit; nam qui opibus carent, quorum major est numerus, etiam voluptate carcant necesse est. Non est igitur summum bonum, sed ne bonum quidem voluptas. Quid divitiæ? Multo magis. Nam et paucioribus, et plerumque casu, et inertibus sæpe, et nonnumquam scelere contingunt, et optantur ab iis qui eas jam tenent. Quid regnum ipsum? Ne id quidem. Non enim cuncti homines regnare possunt; et necesse est universos summi boni capaces esse.

Queramus igitur aliquid, quod propositum sit omnibus. Num virtus? Negari non potest, quin et bonum sit, et omnium certe bonum. Sed si beata esse non potest, quia vis et natura ejus in malorum preferentia posita est, non est profecto summum bonum. Queramus aliud. At nihil virtute pulchrius, nihil sapiente dignius inveniri potest. Si enim vitia ob turpitudinem fugienda sunt, virtus igitur appetenda est ob decorem. Quid ergo? Potestne fieri, ut quod bonum, quod honestum esse constat, mercede ac præmio careat, sitque tam sterile, ut nihil ex se commodi pariat? Labor ille magnus, et difficultas, et eluctatio adversus mala, quibus hæc vita plena est, aliquid magni boni pariat necesse est. Id vero quid esse di-

cemus? Num voluptatem? at nihil turpe ex honesto nasci potest. Num divitias? num potestates? at ea quidem fragilia sunt, et caduca. Num gloriam? num honorem? num memoriam nominis? at hæc omnia non sunt in ipsa virtute, sed in aliorum existimatione atque arbitrio posita. Nam sæpe virtus et invisæ est, et malo afficitur. Debet autem id bonum, quod ex ea nascitur, ita cohærere, ut divelli atque abstrahi nequeat; nec aliter summum bonum videri potest, quam si et proprium sit virtutis, et tale, ut neque adjici quidquam, nec detrahi possit. Quid, quod in his omnibus contemnendis virtutis officia consistunt. Nam voluptates, opes, potentias, honores, eaque omnia, quæ pro bonis habentur, non concupiscere, non appetere, non amare, quod cæteri faciunt victi cupiditate, id est profecto virtutis. Aliud ergo sublimius atque præclarior efficit; nec frustra his præsentibus bonis reluctatur, nisi quod majora, et veriora desiderat: non desperemus inveniri posse, modo verset se cogitatio in omnia. Neque enim levia aut ludicra petuntur præmia.

CAPUT XII.

De duplici pugna corporis et animæ; atque de appetenda virtute propter vitam æternam.

Sed queritur quid sit, propter quod nascimur; quid efficiat virtus, possumus sic investigare. Duo sunt, ex quibus homo constat, animus et corpus.

VARIORUM NOTÆ.

Cum belluis, etc. Hic afferam verba Auli Gellii, etiamsi Gentilis, lib. XIX Noct. Attic., cap. 2: *Quinque, inquit, sunt hominum sensus, per quos voluptas animo aut corpori queri videtur: gustus, tactus, odoratus, visus, auditus. Ex his omnibus quæ immodice voluptas capitur, ea turpis atque improba existimatur. Sed enim quæ nimia ex gustu atque tactu est, ea voluptas, sicuti sapientes viri censuerunt, omnium rerum foedissima est.*

Processu ætatis. Questio est apud Ciceronem in Catone majore, utrum senectus voluptate careat.

Non est... summum bonum, sed ne bonum quidem. Sequitur Senecam de Vita Beata, cap. 10, fin.: *Tu illam (voluptatem) summum bonum putas? Ego ne bonum.* Bux.

Multo magis. Ita mss. et impressi. Malleim, multo minus.

Et optantur. Recte sensit Isæus, non addendam hic negationem, ut in Bonon., 1 Colbert. et Brun. mss. reperitur; probat enim divitias non esse summum bonum, siquidem illi qui illas possident, plures appetunt et optant: summum vero bonum talis debet esse naturæ, ut desiderium expleat, Mss. 9 Reg., 5 Colbert., 2 Clarom., Jun. carent hac negatione: Jo. Cauci etiam delendam censet; abest quoque ab impressis tredecim. Ex GALL.

Et necesse est. Heumannus scribit, at necesse est. Quia et est in omnibus libris, interpretor, et tamen. Particula tamen sæpe in Cicerone et Lactantio sic subauditur. Lact., lib. IV, cap. 2: *Nusquam... sapientiam comprehenderunt, et alicubi esse illam necesse est.* Bux.

Sed si beata. Abest si a ms. Em. In rec. 3 Colbert. et 1 Clarom. est, *Sed si bona.*

In malorum preferentia. Betul., *preferentia*; prave. Lib. III, cap. 12: *In perferendis malis tota vis ejus (vir-*

tutis) est; et lib. VII, cap. 1: Tolerantia malorum latinus dicitur.

Nihil sapientie dignius. Ita duo mss. Reg. veterissimi et Goth. In 1 Colb. est *sapientia*, mendose. In 46 mss. totidemque editis est, *sapientia dignius.*

Et eluctatio adversus mala. Mss. rec., 2 Reg. et 1 Colb., et *luctatio*; Em., et *obluctatio*, quod cum sequentibus, *adversus mala*, convenire magis videtur Cellario quam aliorum, *eluctatio.*

Ex ea. Scilicet virtute. Sic emendo ex mss. et editis Rom. 1468, Gymnic., Cellar. In 11 vulgatis est, *ca. eo*, mendose.

Abstrahi. Ita reposui ex edit. Rom. 1470, Tornes., Soubron., et ex omnibus mss. præter 4 rec. et edit. 11, in quibus est *distrahi.*

Quam si et proprium sit virtutis. Ex mss. ac veteribus excusis est, et elegantius, quam *et si duorum* mss. rec. et quorundam editorum.

Eaque omnia. Ex mss. et editis Rom. 1470, Torn. et Soubron. restitui. In cæteris vulgatis est, *atque omnia.*

Id est profecto virtutis. Sic reposui ex vet. edit. Rom. et omnibus mss. præter 3 Colb., in quibus, sicut in 15 vulgatis, legitur, *id est profecto virtutis.* In edit. Tornes. et Soubron., *id est perfectæ virtutis.* *Profecto virtus*, etiam legit Heumannus ex edit. 1472, 1476, 1478 et 1497, ac etiam ex uno e mss. Thomasiensis.

Duo sunt. Juxta B. Paulum tribus homo partibus constat: corpore, anima, et spiritu. Sed animalis homo non percipit ea quæ sunt Dei. Constituumus igitur in spirituali homine sinceram religionem, qua homines perfectam (quam Cicero somniavit) rationem habentes, multis gradibus a communi illa psychicorum, plurimis a belluina natura distant. Potest videri, Lactantium idem credidisse animum, quod in

Multa sunt propria animi, multa propria corporis, A multa utrique communia, sicut est ipsa virtus: quæ quoties ad corpus refertur, discernendi gratia fortitudo nominatur. Quoniam igitur utrique subjacet fortitudo, utrique proposita dimicatio est, et utrique ex dimicatione victoria: corpus, quia solidum est et comprehensibile, cum solidis et comprehensibilibus confligat necesse est; animus autem, quia tenuis, et invisibilis est, cum iis congregitur hostibus, qui videri tanquam non possunt. Qui sunt autem hostes animi, nisi cupiditates, vitia, peccata? quæ si vicerit virtus, ac fugaverit, immaculatus erit animus, ac purus. Unde ergo colligi potest, quid efficiat animi fortitudo? Nimirum ex conjunctio, et pari, hoc est ex corporis fortitudine, quod cum in aliquam congressionem certamenque venerit, quid aliud ex victoria B quam vitam petit? Sive enim cum homine, sive cum bestia dimices, pro salute certatur. Ergo ut corpus vincendo id assequitur, ut non intereat: sic etiam animus, ut permaneat; et sicut corpus ab hostibus suis victum, morte mulctatur: ita superatus a vitiiis animus moriatur necesse est. Quid ergo intererit inter animi corporisque dimicationem, nisi quod corpus temporalem vitam expetit, animus sempiternam? Si ergo virtus per seipsam beata non est, quoniam in perferendis (ut dixi) malis tota vis ejus est; si omnia, quæ pro bonis concupiscuntur, negligit; si summus ejus gradus ad mortem patet, quandoquidem vitam, quæ optatur a cæteris, sæpe respuit, mortemque, quam cæteri timent, fortiter suscipit; si necesse est ut aliquid ex se magni boni pariat, quia sustentati et superati usque ad mortem labores sine præmio esse non possunt; si nullum præmium, quod ea dignum sit, in terra reperitur, quandoquidem cuncta, quæ fragilia sunt et

caduca, spernit, quid aliud restat, nisi ut cœlestem aliquid efficiat, quia terrena universa contemnit, et ad altiora nitatur, quia humilia despicit? Id vero nihil aliud potest esse, quam immortalitas.

Merito ergo philosophorum non obscurus Euclides, qui fuit conditor Megaricorum disciplinæ, dissentiens a cæteris, id esse summum bonum dixit, quod simile sit, et idem semper. Intellexit profecto quæ sit natura summi boni, licet id non explicaverit quid sit: id est autem immortalitas, nec aliud omnino quidquam; quia sola nec imminui, nec augeri, nec immutari potest. Seneca quoque imprudens incidit, ut fateretur, nullum esse aliud virtutis præmium, quam immortalitatem. Laudans enim virtutem in eo libro quem de immatura morte conscripsit: «Una, inquit, res est virtus, quæ nos immortalitate donare possit, et pares diis facere.» Sed et stolci, quos secutus est, negant sine virtute effici quemquam beatum posse. Ergo virtutis præmium beata vita est, si virtus (ut recte dictum est) beatam vitam facit. Non est igitur, ut aiunt, propter seipsam virtus expetenda, sed propter vitam beatam, quæ virtutem necessario sequitur. Quod argumentum docere eos potuit, quod esset summum bonum. Hæc autem vita præsens et corporalis beata esse non potest, quia malis est subiecta per corpus. Epicurus Deum beatum et incorruptum vocat, quia sempiternus est. Beatitudo enim perfecta esse debet, ut nihil sit, quod eam vexare, ac imminuere, aut immutare possit. Nec aliter quidquam existimari beatum potest, nisi fuerit incorruptum. C Incorruptum autem nihil est, nisi quod est immortale. Sola ergo immortalitas beata est, quia corrumpi ac dissolvi non potest. Quod si cadit in hominem virtus, quod negare nullus potest, cadit et beatitudo. Non potest enim fieri, ut sit miser, qui virtute est

VARIORUM NOTÆ.

in sacris Litteris tertia pars est spiritus; nempe apud quem spiritus nomen rarissimum est. Quid autem animus et anima differant, docet idem Lactantius de Opificio Dei; capite 18. BETULEIUS.

Ipsa virtus. Genus probat ex specie. Robur enim corporis, animi fortitudo esse alias observatur. Vide Erasmus in Enchiridio militis christiani.

Ut aliquid. Ex mss. et 4 excusis reposui voculam ut, quæ cæteris vulgatis deest.

Necesse est, ut... pariat. Lib. II, c. 14; lib. III, c. 9: *Necesse est, ut... si.* At mox, c. 13: *Necesse est, ipsa... faciat.* L. IV, c. 14: *Necesse est, habeat.* Lib. VI, c. 19: *Necesse est naturam depravent.* L. VII, c. 1: *Necesse est, revertatur.* L. I, c. 21: *Necesse est... facta sint.* BUN.

Sustentati. Restitui ex 9 editis et omnibus prope mss. In sex scriptis et 7 editis est *suscepti*.

Euclides. Is fuit Socratis discipulus.

Conditor Megaricorum. Orditur jam novam disputationem contra eos, qui imprudentes, et quasi per nebulam summum bonum viderunt. Et est talis argumentatio, qualis Pauli adversus Athenienses, de ara ignoti Dei. Videntur hæc ex quarto Academicarum Quæst. Ciceronis desumpta esse. Locum hunc integrum referam: *Et quam non multum a Platone Megarici discesserunt, quorum fuit nobilis disciplina, ut scriptum video, princeps Xenophanes, deinde eum secuti Parmenides et Zeno. Itaque ab his Eretriaci philosophici nominabantur. Post Euclides, Socratis discipulus, Megaræus, a quo iidem illi Megarici dicuntur,*

qui id bonum solum esse dicebant quod esset unum, simile, et idem semper. Hi quoque multa a Platone: a Menecemo autem, quod is Eretriaci fuit, Eretriaci appellati. Quorum omne bonum in mente positum, et mentis acie, qua verum cerneretur. Ex quibus verbis patet, Lactantianam lectionem integram non esse. Nam ad descriptionem summi boni pertinebat etiam, ut unum esset. Galenus ad Stilponem Megaræum, Euclidis auditorem, disciplinæ hujus originem refert in Historia philosophica. Sed ratione ipsa, deinde etiam auctoritate Laertii probabiliora sunt quæ retulit Cicero.

BETULEIUS.

Quod simile sit. Simile, non πρὸς τι intelligendum est, sed quod sibi sit simile. Sustulit enim, ut Laertius scribit, de comparatione disputationem. BETULEIUS.

Seneca, etc. Nullus hodie Senecæ liber sub hoc extat titulo. Extat quidem de Vita beata ad Gallionem liber nobilis. Quin immo omnia Senecæ scripta hac sunt doctrina conspersa: præsertim tamen epist. 86, quæ est lib. XII. BETULEIUS.

Negant, etc. De quo vide apud Cicer. v. Tuscul.

Quod. Pro quodnam.

Epicurus Deum beatum, etc. In epistola ad quemdam Menecæum, quæ extat in Epicuri vita apud Laertium l. x. Sic etiam veteres xv sæculi editiones.

Non potest... ut sit miser. Infra Seneca, de Provid. c. 3: *Bonus vir potest miser dici, non potest miser esse.* Cicero, Paradox. II, fin.: *Ut improbo, et stulto,*

præditus. Si cadit beatitudo, ergo et immortalitas A
cadit in hominem, quæ beata est.

Summum igitur bonum sola immortalitas invenitur, quæ nec aliud animal, nec corpus attingit, nec potest cuiquam sine scientiæ virtute, id est, sine Dei cognitione ac justitiâ provenire. Cujus appetitio quam vera, quam recta sit, ipsa vitæ hujusce cupiditas indicat: quæ licet sit temporalis, et labore plenissima, expetitur tamen ab omnibus, et optatur; hanc enim tam senes quam pueri, tam reges quam infimi, tam denique sapientes quam stulti cupiunt. Tanti est (ut Anaxagoræ visum est) contemplatio cœli ac lucis ipsius, ut quascumque miseras libeat sustinere. Cum igitur laboriosa hæc et brevis vita, non tantum hominum, sed etiam cæterorum animantium consensu, magnum bonum esse ducatur: manifestum est eamdem summum ac perfectum fieri bonum, si et fine careat et omni malo. Denique nemo unquam extitisset, qui hanc ipsam brevem contemneret, aut subiret mortem, nisi spe vitæ longioris. Nam illi, qui pro salute civium voluntariæ se neci obtulerunt, sicut Thebis Menœceus, Athenis Codrus, Romæ Curtius et Mures duo, numquam mortem vitæ commodis prætulissent, nisi se immortalitatem opinione civium consequi putavissent: qui tametsi nescierunt immortalitatis vitam, res tamen eos non fefellit. Si enim virtus divitiis et opes ideo contemnit, quia fragiles sunt, voluptates ideo, quia breves; ergo et vitam fragilem brevemque ideo contemnit, ut solidam et C

perpetuam consequatur. Ipsa ergo cogitatio per ordinem gradus, et universa considerans, perducit nos ad eximium illud et singulare, cujus causa nascimur bonum. Quod si fecissent philosophi; si non, quod semel apprehenderant, tueri pertinaciter maluissent: profecto pervenissent ad verum hoc, ut ostendi modo. Quod si non fuit eorum, qui cœlestes animas una cum corporibus extinguunt, illi tamen, qui de immortalitate disputant animi, intelligere debuerunt; ideo propositam nobis esse virtutem, ut, perdomitis libidinibus, rerumque terrestrium cupiditate superata, puræ ac victrices animæ ad Deum, id est ad originem suam revertantur. Idcirco enim soli animantium ad aspectum cœli erecti sumus ut summum bonum nostrum in summo esse credamus. Ideo religionem soli B
capimus, ut ex hoc sciamus, humanum spiritum non esse mortalem, quod Deum, qui est immortalis, et desiderat, et agnoscit.

Igitur ex omnibus philosophis, qui aut pro summo bono scientiam, aut virtutem sunt amplexi, tenuerunt quidem viam veritatis, sed non pervenerunt ad summum. Hæc enim duo sunt, quæ simul efficiant illud, quod quæritur. Scientia id præstat, ut quomodo, et quo perveniendum sit, noverimus; virtus, ut perveniamus. Alterum sine altero nihil valet, ex scientia enim virtus, ex virtute summum bonum nascitur. Beata igitur vita, quam philosophi quæsierunt semper, et quærunt, sive in cultu deorum, sive in philosophia nulla est; et ideo ab his non potuit repe-

VARIORUM NOTÆ.

et inerti nemini bene esse potest: sic bonus vir, et fortis, et sapiens miser esse non potest. His verius Minue. Fel. cap. 37: Christianus miser videri, non potest inveniri. Bux.

Quæ. Puta, immortalitas. Recte restituitur quæ, ex quampluribus et potioribus mss. et editis. In 6 scriptis ac 9 excusis est quia; in 1 Colb., quod.

Nec corpus attingit. Videtur Lactantius cum Platonis facere, qui corpus tanquam animæ ergastulum habuerunt; quippe qui in ejusdem felicitatis consortium non admittat. Quæ sententia pugnat contra istum fidei articulum, quo futuram credimus carnis resurrectionem. Quo nomine ab Epiphano hæreseos insinulatur Hierax Ægyptius. Quin et multos in eodem errore antiquitus versatos fuisse, colligi potest ex Alphonso de Castro lib. de Hæresibus, cap. de Resurrectione. SPARK. — *Nec corpus attingit.* At clare docuit Lactantius carnis resurrectionem, l. vii, c. 20: *Resurgent mortui.* Ibid. cap. 21: *Rursus carne induentur.* Add. cap. 22. Sensus verborum, *Nec corpus attingit*, est: Immortalitas non pertinet ad hanc vitam temporalem, ut patet ex lib. iii. cap. 12. Bux.

Provenire. Sic reposui ex cunctis mss. præter 5 rec. in quibus est *pervenire*; et 1 Betul. et Walch. edit. *obvenire*.

Pro salute. Editorum est vet. 2 Rom., Tornes., Soubron., Is. et omnium mss. præter Cauc. in quo, sicut et in editis decem, est, *propter salutem*.

Menœceus. Eteocles Polynicen fratrem parte regni excluserat: hunc quum soer Adrastus restituere vellet, accidit ut Tyresias vates vaticinaretur, victoriam penes Thebanos futuram, si Menœceus, Creontis filius, sacrificium Marti fieret. Patris autem exilium potius suadentis consilium filius repudiavit, se pro salute patriæ interfecit. Est hæc historia tragica apud Euripidem in Phœnissis, apud Statium in x

Thebaid.; apud Philostratum, n. 4. Meminit Plut. in Pelopida; Juvenalis, satira 14:

Quantus erat patriæ Deciorum in pectore: quantum
Dilexit Thebas, si Græcia vera, Menœceus.

Menœcei et Codri, meminit Cicero in primo Tuscul. quæst. Codri, Curtii et Deciorum præterea Valerius Maxim. lib. v, cap. de Amore patriæ. BETUL.

Athenis Codrus. Vide historiam de Codro apud Tzetzen chil. i, hist. 4; Servium, ad eclogam 4; Cic., Tuscul. i; Val. Max., lib. v, cap. 6.

Et Mures duo. Lectionem mss. 5 Reg. bonæ notæ, 11 Vatic., Em. et 2 Br. expressi. Puto quia *Mures* non satis nota vox erat, quasi mendum hanc fuisse rejectam, unde sit scriptum, *et Decii duo, nunquam*, etc. sicut in 1 Vatic., 2 Reg., 5 Colb., Pen., 1 Clarom., vel *Decii*, quod ad oram, quasi glossema illorum verborum *et Mures duo*, positum erat, demum in textum irrepsisse, et ita factum, *et Mures duo Decii, nunquam*, etc. Sicut habent ms. Cantabrig., 2 Reg. et editi multi. Bon. et Tax. habent *Mutius*: sed *Mures* cognomine dictos *Decios* intelligimus ex Livio initio viii Dec. i, qui de patre Decio creato consule inquit, *creavere Coss. Titum Manlium Torquatum, P. Decium Murem*. Quomodo vero sese ambo pro republica devoverint, vide Liv. ibid. et lib. x, Dec. i, Valer., v; Senecam, epist. 68, *ut a communibus*, etc. Præter. mss. ab Isæo laudatos reperio ita etiam haberi in Cauc. Ultr., Em., Jun. Sic etiam legendum censuit Th. Canterus, ut liquet ex illo verbo *Decii* deleto in edit. Betul. quibus adstipulor. Ex Isæo.

Animi. Hæc vox abest, a 6 scriptis rec. et edit. Rom. 1470.

Quæsierunt. Semel et iterum, hæc adduntur in mss. et pluribus editis; in cæteris, *quæsiverunt*.

riri, quia summum bonum non in summo quæsi-
erunt, sed in imo. Summum autem quid est, nisi cœ-
lum, et Deus, unde animus oritur? Imum quid est,
nisi terra, unde corpus est? Itaque licet quidam phi-
losophi summum bonum non corpori, sed animo de-
derint, tamen, quoniam illud ad hanc vitam retule-
runt, quæ cum corpore terminatur, ad corpus revo-
luti sunt, cujus est hoc omne tempus, quod transigi-
tur in terra. Quare non immerito summum bonum
non comprehenderunt; quia quicquid ad corpus spec-
tat, et immortalitatis est expertis, imum sit necesse
est. Non cadit ergo in hominem beatitudo illo modo,
quo philosophi putaverunt: sed ita cadit, non ut tunc
beatus sit cum vivit in corpore, quod utique, ut dis-
solvatur, necesse est corrumpi; sed tunc, cum ani-
ma societate corporis liberata, in solo spiritu vivit. **B**
Hoc uno beati esse in hac vita possumus, si minime
beati esse videamur; si fugientes illecebras volupta-
tum, solique virtuti servientes, in omnibus labori-
bus miserisque vivamus, quæ sunt exercitia, et cor-
roboramenta virtutis; si denique asperam illam viam
difficilemque teneamus, quæ nobis ad beatitudinem
patefacta est. Summum igitur bonum, quod beatos
facit, non potest esse, nisi in ea religione, atque
doctrina, cui spes immortalitatis adjuncta est.

CAPUT. XIII.

*De animæ immortalitate, deque sapientia, philosophia
et eloquentia.*

Res exigere videtur hoc loco, ut quoniam docui-
C **VARIORUM NOTÆ.**

Quoniam illud ad hanc vitam retulerunt. Ita cor-
reximus ex mss. vet., 1 Bonon., 4 Reg. optimæ
notæ, 1 Colbert., Pen., Brun., et editis Thomas., Is.,
Gall., Spark. Multi mss. rec. et excusi legunt, *quo-
niam ad illud hanc, etc.* alii editi, *ad illum in hanc
vitam.*

Spectat. Omnium Mss. et editorum est, præter 1
Lips. cui est *pertinet*. — *Ad corpus spectat.* Ediderat
Cellarius, *ad corpus pertinet*, ex uno solo Lips. 1. At
quum omnes reliqui mss. etiam Lips., 2 Goth., Guelph.,
Witterb., Reimm. omnesque editi constanter *spectat*
exhibeant, restitui. Lact. l. iv, cap. 26: *Quid ad cru-
cem spectat.* Ibid. cap. 4: *Sapientia spectat ad filios.*
De Opif. c. 20: *Quæ ad vitæ beatæ statum spectent.*
Instil. l. iii, cap. 17: *Ad utilitatem spectat alienam.*
De Mort. Perfec. cap. 7: *Quæ ad exhibendos milites
spectant.* De Ira, cap. 4: *Error... ad evertendum vitæ
humanæ statum spectat.* **BUN.**

Imum. In manu exaratis pene omnibus est, *imum*,
quod *summo* opponitur. In 4 Reg. et 5 Colbert. legi-
tur *unum*; quod tot constat tractibus quot *imum*; in
4 Colb. et Brun. *et mortale et periturum sit.*; in 2 Reg.
rec. *esse*, pro *sit*; in excusis *vanum*. Vide præced.

Corroboramenta. Nova vox, solius Lactantii aucto-
ritate innixa.

Beatos. Sic reposui ex omnibus mss. et octo editis;
in 7 vulg. est, *beatum*.

Id ipsum. Hanc dictionem non ausus sum contra
fidem omnium ferme manuscriptorum et editorum
codicum immutare. In septem mss. rec. et edit. Tor-
nes. est, *eo ipso*. Abest ab excusis quatuor.

Hujus divinæ eruditionis. Hæc lectio est omnium
fere editorum et 48 mss. codicum vetustiorum ac
meliorum. In rec. scriptis 7 et excusis 2 est, *tradi-
tionis*, in 4 Colbert., *monitionis*. Sed et infra legitur,

*Amus immortale esse summum bonum, id ipsum
immortale esse animam comprobemus.* Qua de re
ingens inter philosophos disceptatio est, nec quid-
quam tamen explicare, aut probare potuerunt illi, qui
verum de anima sentiebant; expertes enim hujus
divinæ eruditionis, nec argumenta vera, quibus vin-
cerent, attulerunt, nec testimonia, quibus probarent.
Sed oportunius hanc questionem tractabimus in ul-
timo libro, cum de vita beata nobis erit disserendum.
Superest pars illa philosophiæ tertia, quam vocant
λογικὴν, in qua tota dialectica, et omnis loquendi ra-
tio continetur. Hanc divina eruditio non desiderat:
quia non in lingua, sed in corde sapientia est; nec in-
terest, quali utare sermone: res enim, non verba
quærentur. Et nos non de grammatico, aut oratore,
quorum scientia est, quomodo loqui deceat, sed de
sapiente disserimus, cujus doctrina est, quomodo vi-
vere oporteat. Quod si neque physica illa ratio
necessaria est, neque hæc logica, quia beatum facere
non possunt: restat ut in sola ethica totius philoso-
phiæ vis contineatur, ad quam se, abjectis omnibus,
Socrates contulisse dicitur. In qua etiam parte quo-
niam philosophos errasse docui, qui summum bonum,
cujus capiendi gratia generati sumus, non compre-
henderunt; apparet falsam et inanem esse omnem
philosophiam, quia nec instruit ad justitiæ munera,
nec officium hominis rationemque confirmat. Sciunt
igitur errare se, qui philosophiam putant esse sapien-
tiam: non trahantur auctoritate cujusquam; sed ve-
ritati potius faveant, et accedant. Nullus hic temeri-

*hanc divinæ eruditio non desiderat, ex iisdem mss. ut
supra.*

Quibus vincerent. Sic omnes. *Vincere*, idem quod
probare, comprobare. Conf. lib. vii. cap. 8 et 9. More
Ciceronis, pro Cluent. cap. 25: *Si doceo non ab Avo-
to, vinceo ab Oppianico. Si ostendo ab Oppianico, pur-
go Avitum.* **BUN.**

Utare. Restitui ex omnibus pene mss. et 4 editis.
In 4 Reg. antiq. est *utar*; in 4 al. Reg. *utaris*, in 4
scriptis rec. et 12 vulgatis est, *utatur*.

Res enim, non verba, etc. Historia memoratu digna
scribitur in historiis ecclesiasticis, de quodam argu-
to disputatore, cujus sophismata cum nemo æquali-
um eludere valeret, intererat christianus aliquis,
nullo alio quam simplicitatis nomine insignis. Hic
arroganter disputantis os sua simplicitate ita obstru-
xit, ut obtutesceret, non sine omnium admiratione.
Interrogatus de tam repentino silentio, respondit:
alios verba verbis commutasse, hunc vero virtute
pugnare. Extant Sozomenis verba lib. i, cap. 18.
BETUL.— Simile quid legitur in historia concilii Nicæ-
ni, cum sanctus quidam episcopus verbosum quem-
dam Arrianum sola dogmatis catholici expositione ad
silentium adegit.

Abjectis omnibus. Scil. Philosophiæ partibus, e. g.
Physica. Vid. l. i, cap. 1, not., et l. iii, cap. 21. **BUN.**

Generati sumus. Sic restitui ex mss. vetustissimis
et optimis 1 Bon., 4 Reg., Goth. aliisque. Ad id
enim nos omnes *generati sumus*, non soli philosophi.
In decem scriptis rec. et 15 excusis legitur *generati
sunt*; in Em., *nati sunt*.

Inanem esse omnem philosophiam. Interposui *omnem*,
ex vet. edit. Rom., Tornes., ac Soubron. et omnibus
mss. præter 1 Reg. rec. cui deest, et 11 excusis.

Trahantur auctoritate. Plin. l. viii, ep. 15, *Qui
auctoritate ejus trahantur.* **BUN.**

tati locus est : in æternum stultitiæ pœna subeunda est, si aut persona inanis, aut opinio falsa deceperit. Homo autem, qualiscumque est, si sibi credit, hoc est si homini credit (ut non dicam stultus, qui suum non videat errorem) certe arrogans est, qui sibi audeat vendicare, quod humana conditio non recipit.

Ille ipse romanæ linguæ summus auctor quantum fallator, licet ex illa sententia pervidere : qui cum in libris officiorum philosophiam nihil aliud esse dixisset, quam studium sapientiæ, ipsam autem sapientiam, rerum divinarum et humanarum scientiam, tum adjecit : « Cujus studium qui vituperat, haud sane intelligo quidnam sit, quod laudandum putet. Nam si oblectatio quæritur animi, requiesque curarum, quæ conferri cum eorum studiis potest, qui semper aliquid inquirunt, quod spectet, et valeat ad bene beateque vivendum? Sive ratio constantiæ virtutisque ducitur, aut hæc ars est, aut nulla omnino, per quam eas assequamur. Nullam dicere maximarum rerum artem esse, cum minimarum sine arte nulla sit, hominum est parum considerate loquentium, atque in maximis rebus errantium. Si autem est aliqua disciplina virtutis, ubi ea quæretur, cum ab isto genere discendi discesseris. » Equidem tametsi operam dederim, ut quantulumcumque discendi assequeretur facultatem propter studium docendi, tamen eloquens nunquam fui ; quippe qui forum ne attigerim quidem : sed necesse est, ipsa me faciat causæ bonitas eloquentem ; ad quam diserte copioseque defendendam scientia divinitatis, et ipsa veritas sufficit. Vellem igitur Ciceronem paulisper ab inferis surgere, ut vir eloquentissimus ab homunculo non diserto doceretur, primum, quidnam sit, quod laudandum putet, qui

vituperat id studium, quod vocatur philosophia ; deinde, neque illam esse artem, qua virtus et justitia discatur, nec aliam ullam, sicut putavit ; postremo, quoniam est virtutis disciplina, ubi quærenda sit, cum ab illo discendi genere discesseris : quod ille non audiendi discendique gratia quærebat. A quo enim posset audire, cum sciret id nemo ? Sed ut in causis facere solebat, interrogatione voluit urgere, ad confessionemque perducere ; tanquam confideret responderi prorsus nihil posse, quominus philosophia esset magistra virtutis. Quod quidem in Tusculanis disputationibus aperte professus est, ad eam ipsam conversa oratione, tanquam se declamatorio dicendi genere jactaret. « O vitæ philosophia dux, inquit, o virtutis indagatrix expultrixque vitiorum : quid non modo nos, sed omnino vita hominum sine te esse potuisset ? Tu inventrix legum, tu magistra morum ac disciplinæ fuisti. » Quasi vero aliquid per se ipsa sentiret, ac non potius ille laudandus esset, qui eam tribuit. Potuit eodem modo gratias agere cibo et potui, quia sine his rebus vita constare non possit ; in quibus ut sensus, ita beneficii nihil est. Atqui ut illa corporis alimenta sunt, sic animæ, sapientia.

CAPUT XIV.

Quod Lucretius et alii erraverunt, ac ipse Cicero, in statuenda sapientiæ origine.

Rectius itaque Lucretius, cum eum laudat, qui sapientiam primus invenit : sed hoc inepte, quod ab homine inventam putavit. Quasi vero illam alicubi jacentem homo ille, quem laudabat, invenerit, tanquam tibus ad fontem, ut poetæ aiunt. Quod si

VARIORUM NOTÆ.

Homo autem, etc. Respicit ad illud Terentii : *Censen me hominem esse ?* Quo loco poeta proprium hominis esse dicit, errare.

Romanæ linguæ summus auctor. Cicero sic dictus ob latinæ linguæ facundiam. Locus est in præfatione libri II de Officiis, quam vide, quia in aliquibus differt a textu Lactantii.

Cum eorum studiis potest. Ita correxi ex mss. 25, edit. 2 et ex ipso Cicerone. In 5 scriptis et impressis 15 legitur *possunt, et pro inquirunt*, in vulgatis Ciceronis libris, *acquirunt*.

Ratio... ducitur. L. II, in Verr. cap. 52 : *Qui non tam cæli rationem, quam cælati argenti duceret.* Ibid. cap. 63. BUN.

Tamen eloquens. Vides porro hic discrimen aliud quod inter eloquentem et disertum, de quo Quintilianus in præmio libri octavi, disertis satis putat dicere quæ oporteat : ornate autem proprie esse dicere eloquentissimi. Antonius in primo de Oratore apud Ciceronem, disertos dicit se vidisse nonnullos, eloquentem adhuc neminem. *Quod enim, inquit, statuerant disertum, qui posset satis acute atque dilucide apud mediocres homines ex communi quadam hominum opinione dicere : eloquentem vero, qui mirabiliter et magnificentius augere posset, atque ornare quæ vellet, omnesque omnium rerum, quæ ad dicendum pertinerent, fontes animo ac memoria contineret.* BETUL.

Perducere. Sic restitui ex editis sex et omnibus mss. præter 2 Reg. rec. et 10 vulg. in quibus est, *deducere*.

Tusculanis. Ciceronem vide in Præfat. v Tuscul.

quem etiam consulas velim, ut Lactantii mentem propius intuearis.

Sic animæ. Repete, *alimentum est.* Ad lib. v, c. 4 : *Veritas est animæ pabulum, excitavi similem locum ex Cicerone.* BUN.

Tanquam tibus ad fontem. Decem mss. Vat. quibus adde 9 alios, habent *tanquam tibi vas ad fontem*, ut testatur Isæus, qui et illorum lectionem est secutus ; nos vero nihil mutare volumus, simplicem lectionem secuti, et ab omnibus impressis et plerisque optimæ notæ mss. et 6 Reg., 4 Colb., 2 Vatic., Em., Brun., exhibitam. GALLÆUS. — *Tanquam tibus.* Proverb. casus fortuiti, natum ex fabula Marsyæ Phrygis. Sed sic eam ex Hygino referre duco. Minerva tibus dicitur prima ex osse cervino fecisse, et ad epulum deorum cantatum venisse. Juno et Venus cum eam iriderent, quod et cæsia erat, et buccas inflaret, fœda visa, et in cantu irrisa, in Idam sylvam ad fontem venit, ibique cantans in aqua se aspexit, et vidit se merito irrisam. Unde tibus ibi abiecit, et imprecata est, ut quisque eas sustulisset, gravi afficeretur supplicio ; quas Marsyas, OEagri filius, pastor, unus ex Satyris, invenit, quibus assidue commoletando, sonum suaviores in dies faciebat, adeo ut Apollinem ad citharæ cantum in certamen provocaret. Quo ut Apollo venit, Musas judices sumpserunt ; et cum jam Marsyas inde victor discederet, Apollo citharam versabat, idemque sonus erat : quod Marsyas tibus facere non potuit. Itaque Apollo victum Marsyam ad arborem religatum Scythæ tradidit, e cujus sanguine flumen Marsyan est appellatum. Mythologiam vide apud

reptorem sapientiae, ut deum, laudavit; ita enim A extollere, rem ipsam depressit. Non est enim magna, si ab homine potuit inveniri. Verum potest, ut poetae, dari venia. At ille idem perfectus orator, idem summus philosophus, et Græcos reprehendit, quorum levitatem semper accusat, et tamen sequitur; ipsam sapientiam, quam alias donum, alias inventum deorum vocat, poetice figuratam laudat in faciem. Graviter etiam queritur extitisse aliquos, qui eam vituperarent. « Quisquamne, inquit, vituperare vitæ parentem, et hoc parricidio se inquinare audeat, et tam impie ingratus esse? »

! Nemo (ut opinor) erit mortali corpore cretus.
Nam si, ut ipsa petit majestas cognita rerum,
Dicendum est, Deus ille fuit, Deus, inclyte Memmi:

tamen non erat sic laudandus Deus, quod sapientiam invenerit, sed quod hominem fecerit, qui posset capere sapientiam. Minuit enim laudem, qui partem laudat ex toto. Sed ille, ut hominem, laudavit, qui tamen ob id ipsum deberet pro Deo haberi, quod sapere invenerit. Nam sic ait:

Nonne decebit,
Hunc hominem numero divum dignarier esse?

Unde apparet, aut Pythagoram voluisse laudare, qui se primus, ut dixi (supra cap. 2), philosophum nominavit; aut Milesium Thalem, qui de rerum natura primus traditur disputasse. Ita dum hominem querit

Nos ergo, Marce Tulli, parricidæ sumus, et insuendi te iudice in culeum, qui philosophiam negamus parentem esse vitæ? An tu, qui adversus Deum tam impie ingratus es (non hunc cujus effigiem veneraris in Capitolio sedentem, sed illum qui mundum fecit, hominemque generavit, qui sapientiam quo-

VARIORUM NOTÆ.

Fulgentium libro III. Plato et Ovidius satyrum fuisse scribunt. Qui plura volet, videat Plurarchum in Musica, et Apuleium lib. I Floral. Cæterum de illius certamine cum Apolline, deque Marsyæ excoiatione, lege Ovidium lib. VI Metam., Diodorum Siculum lib. IV Antiquit. BETULEIUS.

Quod si repertorem. Ita reposui ex omnibus mss. et vet. edit. Rom. 1470, Tornes., Soubron. In 12 vulgatis est, quod sic.

Nemo. Hæc ex initio lib. V de natura rerum a Lucretio. Nam, si ut ipsa. Sic Lucretius cum mss. a Lambino collatus; nec secus ferunt mss. nostri Lactantiani vetustissimi et optimi, ac duodecim excusi. Scripti 9 rec. et duo impressi, Nam sicut ipsa, contra metri legem. 2 Colb. rec., Nam sic ipsa. Vera lectio, Nam si ut, dactylus apud Lucretium, sine elisione, ut recte observat Lambinus ad hunc locum.

Non erat. Ita restitui ex quampluribus et potioribus mss. et editis Gymnic., Tornes., Soubron. Legitur non erit in quinque scriptis rec. et 11 vulgatis.

Nonne. Idem Lucretius lib. V, paulo infra. Aut Pythagoram... aut Milesium Thalem. Erravit Lactantius: Epicurum voluit laudare. Vide Tan. Fabrum ad Lucret. I, v, v. 8. BUN.

Thalem. Is fuit auctor philosophiæ Ionicæ, de quo supra lib. I, cap. 5, et infra cap. 15. Vide etiam Laertium in Vitis philosophor. et Cic. Tuscul.

Ita dum hominem. Sic reposui ex vetustissimis et optimis mss. 1 Bonon., 4 Regiis, aliisque tribus. In 5 aliis et 10 vulgatis est, sed dum hominem; in duobus aliis, sed dum is hominem.

Idem perfectus orator, idem summus. Sic Bon., Tax., Pen., Lips., Reimm. et Thomasium secuti; at reliqui, D idem perfectus orator, summusque. Idque Heum. probat. BUN.

Querit. Id est, studet, I, III, c. 20, Profanare impiis disputationibus querunt. BUN.

Et Græcos reprehendit. Ita juxta Thomasium codex antiquus Bononiensis, quia revera sæpe Græcos Cicero reprehendit. Si vero cum vulgatis legas, ne Græcos reprehendam, non videtur ad quem referri possit. Hanc tamen ultimam lectionem habent omnes editi, ac pene mss. omnes. Ita quippe Thomasius.

Levitatem. Hæc de Cicerone præcipue in oratione pro L. Flacco.

Inventum deorum vocat, poetice figuratam laudat. Sic reposui ex omnibus mss. et plurimis editis. Vide Ciceron. in 1 Tusculan. cujus hæc sunt verba: Philosophia vero omnium mater artium, quid est aliud, nisi ut Plato ait, donum, at ego inventum deorum. Platonis locum vide in Timæo.

Laudat in faciem. Scite, ut Horatius I, 1, Serm. 5:

In faciem permulta jocatus. Idem est Terentii Adelph. II, 4, Coram in os laudare. BUN.

Quisquamne. Cum mss. et omnibus fere editis sic lego. In impressis Graph., Thys., Gall., est, Quisquamne.—Sic edo ex Emman., Cant., Reimm. et omnibus antiquis edd. ab anno 1465-1513. Lact. I, v, c. 10: Quisquamne putet? Cic. II Phil. 52: Quisquamne divinare potest? I, 5. Tuscul. 2: Vituperare quisquam audet? BUN.

Insuendi, te iudice, in culeum. Hæc olim poena fuit parricidarum, quæ patrem matremve interemisissent. Isidor. Hispal. in glossis: Culeus, tunica ex spartho in modum crumenæ facta, quæ linebatur a publico pice et bitumine, in qua includebantur parricidæ cum simia, serpente et gallo, insuta mittebatur in mare, et contententibus inter se animantibus, homo majoribus poenis afficiebatur. Hæc sententia sane intelligenda; nam a principio nihil in culeo cum parricida insuebatur. Valer. Max., lib. I, c. 1; Plautus, de Mari, in Vidularia quæ periit, sed citat Priscianus:

Jube hunc insui culeo,
Alque in altum deportari, si vis bonam
Annosam.

Accessit, crescente in dies parricidarum numero, gravitas supplicii. Ante igitur virgis sanguineis cædebantur, ut prodidit Modestin., lib. IX, ff. ad L. Pompeiam, de parricid. caput item obvolvebantur, teste Festo in voce obvolvere: cum vero culeo insuebantur, cum noxio serpentes includere cœpere, ut de C. Villio scriptum reliquit Plutarch. L. Sen., lib. V, contr. 4; Livius, V Decad., lib. VIII; Val. Max., lib. I, c. 1. Postea addiderunt simiam (Juvenal., sat. 15). Denique etiam insuebant culeo canem et gallum, teste Isidoro loco supra citato: quod a Constantino primum adjectum videtur L. un. C. de his qui par. vel lib. Occid. Dempsterus.—Mss. 8 Reg. inter quos sunt duo veterrimi, 3 Colbert., 2 Brun., Ultr., Lips., 1 Clarom. ac edit. Rom. 1468, 1470, habent culleum; et sic antiqui pronuntiabant. Huic insuti parricidæ lege romana projiciebantur in fluentia vel mare. Cicero pro S. Roscio, c. 11; Senec., de Clem., lib. XIII; Sueton., August., 55. Hoc ita, si mare proximum sit; alioqui bestiis subjicientur, secundum divi Hadriani constitutionem.

Hominemque generavit. Sic legunt mss. 1 Bonon. antiq., 7 Reg. quorum duo sunt veterrimi, Cauc., Pen., Pal., Jun., Ultr., Goth., 5 Oxon., 6 Colbert., Sorbon., 5 Lips., Tornes., 2 Clarom., Brun., et 5 editi, generare, pro creare, hic et alibi passim apud Lactantium. Mss. rec. 2 Reg. et Cant. ac 12 vulgati habent, figuravit, quæ vox est quoque Lactantio familiaris, Divin. Institut., I, IV, c. 4 I. VII, c. 14, Epitom. c. 65, etc.

que ipsam inter cœlestia sua beneficia largitus est) A magistram tu virtutis, aut parentem vitæ vocas, ad quam si quis accesserit, multo sit incertior necesse est, quam prius fuerit? Cujus enim virtutis? quæ ipsa, ubi sita sit, adhuc philosophi non expediunt. Cujus vitæ? cum ipsi doctores ante fuerint senectute ac morte confecti, quam constituerint quomodo vivi deceat. Cujus veritatis indagatricem profiteri potes? qui sæpe testaris, cum tanta multitudo fuerit philosophorum, sapientem tamen extitisse adhuc neminem. Quid ergo te magistra illa vitæ docuit? An ut potentissimum consulem maledictis incesseres, eumque hostem patriæ venenatis orationibus faceres? Sed omittamus illa, quæ possunt excusari fortunæ nomine. Studuisti nempe philosophiæ, et quidem sic, ut nullus umquam diligentius; quippe qui omnes cognoveris disciplinas, sicut ipse gloriari soles, eamque ipsam latinis litteris illustraveris, imitatoreque te Platonis ostenderis. Cedo igitur quid didiceris, aut in qua secta veritatem deprehenderis. In academia scilicet, quam secutus es, quam probasti. At hæc nihil docet, nisi ut scias te nihil scire. Tui ergo te libri arguunt, quam nihil a philosophia disci possit ad vitam. Hæc tua verba sunt: « Mili autem non modo ad sapientiam cæci videmur, sed ad ea ipsa, quæ aliqua ex parte cerni videantur, hebetes et obtusi. » Si ergo philosophia est magistra vitæ, cur tibi ipse cæcus, et hebes, et obtusus videbare, quem oportuit, illa docente, et sentire, et sapere, et in clarissima luce versari? At quam confessus fueris philosophiæ C

veritatem, docent ad filium composita præcepta, quibus mones philosophiæ quidem præcepta noscenda, vivendum autem esse civiliter.

Quid tam repugnans dici potest? Si noscenda sunt præcepta philosophiæ, ideo utique noscenda sunt ut recte sapienterque vivamus. Vel, si civiliter vivendum est, non est igitur philosophia sapientia; siquidem melius est civiliter, quam philosophice vivere. Nam si sapientia est, quæ dicitur philosophia, stulte profecto vivit, qui non secundum philosophiam vivit. Si autem non stulte vivit, qui civiliter vivit, sequitur ut stulte vivat, qui philosophice vivit. Tuo itaque iudicio philosophia stultitiæ, inanitatisque damnata est. Idem in Consolatione, id est, in opere non joculari, hanc de philosophia sententiam tulisti: « Sed nescio quis nos teneat error, aut miserabilis ignoratio veri. » Ubi est ergo philosophiæ magisterium? aut quid te docuit illa vitæ parens, si verum miserabiliter ignoras? Quod si hæc erroris ignorationisque confessio pene invito tibi ab intimo pectore expressa est, cur non tibi verum fateris aliquando, philosophiam, quam tu nihil docentem in cœlum laudibus extulisti, magistram virtutis esse non posse?

CAPUT XV.

Senecæ error in philosophia; et quomodo philosophorum oratio cum eorum vita pugnet.

Eodem ductus errore Seneca (quis enim veram viam teneret, errante Cicerone? « Philosophia, inquit, nihil aliud est quam recta ratio vivendi, vel

VARIORUM NOTÆ.

Frequens etiam loquendi modus apud Ciceronem, ut Deus dicatur hominem generare, id est creare. Verum eam vocabuli vim non intelligentes editores quidam, posuerunt figuravit.

Inter cœlestia sua beneficia. Ita mss. omnes cum vet. edit. Rom. et Paris. Cæteri editi, *inter cætera cœlestia beneficia.*

Proferi potes. Sic emendavi ex 9 editis et 19 manu exaratis codicibus. Vide seqq. In 2 aliis Reg. et editis quatuor legitur *proferi potest.*

Adhuc. Id est hactenus.

Potentissimum consulem. Marcum Antonium, qui cum C. Cæsare eo anno consulatum gessit, quo Cæsar fuit interfectus, ab U. C. 710, in quem novem scripsit orationes invectivas, quas, teste Fabio, ad Demosthenis imitationem Philippicas nominavit. BETULEIUS.

Illustraveris. Vide Cic. in Præfat., lib. 1 Tusculan. *Cedo.* Est verbum antiquum imperativum, et significat *dic*: quo sensu sæpissime apud Terentium occurrit. Ponitur quoque pro *da*, *porrige*. Phædr. fab. 2 lib. v, *Cedo (inquit), illum.* Vide Paræi Lexicon Criticum, p. 185.

Te nihil scire. De hac sententia, vide Cicer. in 1 Academic. question. de Socrate.

Mihi autem. Locus ille Ciceronis desideratur integer: est tantum in fragmentis Academicar. quæstion. id tantum legitur lib. 1 Officiorum, sub finem: *Omne officium, inquit, quod ad conjunctionem hominum et ad societatem tuendam valet, anteponendum est illi officio, quod cognitione et scientia continetur.*

Illam docente. Hæc lectio manuscriptorum est, ac edit. Is. in marg. Cellar. Walch., *illam docentem, cæter.* edit.

At quam confessus fueris philosophiæ veritatem. Sic

legunt mss. 19 et omnes editi. Thomasius mavult *legere confisus... veritate*, prout in 1 Bonon. antiq. et 3 Reg. legitur, vel *confisus... veritati*, ut in altero Bonon. rec., Balliol., Cauc., Pal., Lips. Nihil ego mutandum censui, et aliorum mss. lectionem retinui, eo quod vox *confessus* satis sit apta, et in omnibus excusis expressa.

Ad filium, etc. In officiis quidem negat extra consociationem justitiæ officia conservari posse, et ob id otiosam et inertem philosophorum vitam damnat, ut infra, c. 16, ipse Lactantius indicabit. Sed hæc verba in Cicerone nusquam invenio. BETULEIUS.—Sunt tantum inter fragmenta.

Stultitiæ inanitatisque. Emman. et Lips., *vanitatisque*, quod congruentius rei etpnetariæ, non autem oratorio numero. BUN.

Stultitiæ inanitatisque. Ita plures mss. Sparkii, Goth., Reimm., Bon., Rom., Sublac., Rost., Ven. 1471, 97, immo omnes editi, ut lib. III, c. 15: *Apparet inanem esse omnem philosophiam.* Lib. VII, c. 26: *Qui inanem philosophiam tuentur.* BUN.

Verum fateris. Ita reposui ex antiquiss. mss. 2 Bonon., Cauc., 3 Reg., Tax. et Pen. In 15 mss. rec. et ed. 2 vet. Rom. et 13 excusis, *fatebaris.*

Seneca. Sententiam sparsim quidem invenimus venimus in ejus libris, non autem integra verba; aut ex deperdito libro deprompta sunt. CELL.

Philosophia nihil aliud est. Doctrina quidem Senecæ hujusmodi notionibus conspersa est passim. Quæ vero hic citantur, perierunt cum aliis plerisque. Philosophiam vitæ legem esse, disputat epist. 90 et 95. BETUL.

Recta ratio vivendi. Sic edit. Cellarii et Walch. cum mss. omnibus, præter 2 Reg. rec. et Jun., in quibus est *recte*, sicut et in excusis.

honeste vivendi scientia, vel ars rectæ vitæ agendæ. Non errabimus, si dixerimus philosophiam esse legem bene honesteque vivendi. Et qui dixerit illam regulam vitæ, suum illi reddidit. » Hic plane non respexit ad commune philosophiæ nomen, quæ cum sit in plures sectas disciplinasque diffusa, nihilque habeat certi, nihil denique, de quo universi una mente ac voce consentiant, quid potest esse tam falsum, quam regulam vitæ philosophiam nominari, in qua diversitas præceptorum rectum iter impediatur, et turbet? aut legem bene vivendi, cujus capita longe dissonant? aut scientiam vitæ agendæ, in qua nihil aliud efficitur, contraria sæpe dicendo, quam ut nemo quidquam sciat? Quæro enim, utrumne academiam philosophiam putet esse, an non? Negaturum non arbitror: quod si est, nihil ergo illorum cadit in philosophiam, quæ omnia reddit incerta, legem abrogat, artem nullam putat, rationem subvertit, regulam depravat, scientiam funditus tollit. Falsa igitur illa omnia, quia in rem semper incertam et adhuc nihil explicantem cadere non possunt. Nulla itaque ratio, vel scientia, vel lex bene vivendi, nisi in hac unica, et vera, et cælesti sapientia constituta est, quæ philosophis fuerat ignota. Nam illa terrena, quoniam falsa est, fit varia, et multiplex, sibi que tota contraria est. Et sicut unus est hujus mundi constitutor et rector Deus, una veritas: ita unam esse ac simplicem sapientiam necesse est, quia quidquid est verum, ac

bonum, id perfectum esse non potest, nisi fuerit singulare. Quod si philosophia vitam posset instruere, nulli alii nisi philosophi essent boni, et qui eam non didicissent, essent omnes semper mali. Cum vero innumerabiles existant, et semper exstiterint, qui sint, aut fuerint sine ulla doctrina boni, ex philosophis autem perraro fuerit, qui aliquid in vita fecerit laude dignum, quis est tandem, qui non videat, eos homines virtutis, qua ipsi egent, non esse doctores? Nam si quis in mores eorum diligenter inquiret, inveniet iracundos, cupidos, libidinosos, arrogantes, protervos, et sub obtentu sapientiæ sua vitia celantes, domi facientes ea quæ in scholis arguissent.

Fortasse mentior accusandi gratia. Nonne id ipsum Tullius et fatetur, et queritur? « Quotus quisque, inquit, philosophorum invenitur, qui sit ita moratus, ita animo et vita constitutus, ut ratio postulat? qui disciplinam veram, non ostentationem scientiæ, sed legem vitæ putet? qui obtemperet ipse sibi, et decretis pareat suis? Videre licet alios tanta levitate et jactatione, ut his fuerit non didicisse melius: alios pecuniæ cupidos, alios gloriæ; multos libidinum servos, ut cum eorum vita mirabiliter pugnet oratio. » Nepos quoque Cornelius ad eundem Ciceronem ita scribit: « Tantum abest, ut ego magistram esse putem vitæ philosophiam, beatæque vitæ perfectricem, ut nullis magis existimem opus esse magistris vendi, quam plerisque, qui in ea disputanda versau-

VARIORUM NOTÆ.

Ars rectæ vitæ agendæ. Francius malebat legere recte, cum mss. 4 Reg., 2 Clarom. et Brun.

Et qui dixerit. Ita reposui ex vulgatis 5 et omnibus mss. præter Cauc., Em., ac editis 7 in quibus est, dixit.

Quia dixerit illam regulam vitæ, suum illi nomen reddidit. Inclusum nomen volui, quod deest mss. anglis et lipsiensibus, et quo dempto satis compta ornataque est oratio. CELL.

Suum illi reddidit. Expunxi nomen, quod abest ab omnibus prope mss. et ab edit. Rom. 1470, Ald. 1515, et quod perperam addiderunt script. 4 et vulgati 12. Mox enim sequitur nomen. Heumannus tamen putat nomen hic esse legendum.

Ad commune philosophiæ nomen. Ita philosophorum pro se quisque non ad alias, sed ad suam potissimum sectam respexit. Sed miror cur Lactantius hic Senecam academicum faciat, quum ex professo stoicus fuerit? quod eum non ignorasse, ex aliis locis manifestum est. Ex BETULEIO.

Nominari. Ita restitui ex ed. Torn., Cellar., Walch cunctisque mss. præter 2 Reg. rec. et 13 vulgatos, in quibus, est vocari; in edit. Florent. vocare.

Quæ omnia reddit incerta. Sic Regio-Put. aliique multi mss. Alii cum editis, quæ ut omnia reddat incerta.

Fuerat. Omnium fere mss. est. In recentioribus 1 Reg., 5 Colbert. et Brun. et edit. Rom. 1470, legitur fuerit; in 1 al. Reg. rec. et 12 vulgatis, fuit.

Quoniam falsa est, fit varia et multiplex. In mss. 1 Reg., Em. et ed. Rom. 1470, Ald., Paris. 1525, Graph., Grat., est fallax, pro falsa. Ex mss. fit restitutum, et ex impressis Torn., Soubr., Cellar., Walch.

Vitam... instruere. Lips. alter et Rost., vitam instituere. Recepta recta. L. III, c. 30: Vitam non instruunt, sed turbant. Hinc l. III, c. 15: Nec instruit

(Philosophia) ad justitiæ munera. BUN.

Sine doctrina boni. Cic. pro Archia, c. 7: Ego multos homines excellenti animo ac virtute fuisse, et sine doctrina... et moderatos, et graves extitisse fa-teor, etc. BUN.

Cum vero innumerabiles existant... laude dignum, quis est tandem. Ita omnes prope mss. tali interpunctione. At Cauc., Jun. et 8 editi ferunt, cum innumerabiles existant... laude dignum. Quis est tandem.

Si quis in mores eorum diligenter inquiret. Melius mss. Regio-Put., 2 al. Reg., 2 Colb., 2 Clarom., Cotton. et Mertonensis, quam cæteri qui præpositionem non habent.

Domus facientes ea. Mss. 9 præponunt tum. Alii 4 cum domi faciant ea.

Fatetur. Locus est apud Cic. II Tusc. sub initium.

Qui disciplinam veram, non ostentationem scientiæ. Sic codices antiqui, juxta Thomasium: alii vero omit-tunt veram, et scribunt suæ scientiæ; sed Thomasiana lectio commodior et aptior videtur.

Videre licet. Sic mss. et editi fere omnes. In 3 scriptis totidemque excusis est, videre liceat; in mss. Cauc. et 4 edd., videre autem liceat.

Ut cum eorum vita. Ita mss. et cuncti prope typis excusi. In Regio-Put. est, ut cum eorum vitis; in Jun., Cauc., 1 Clarom. et 3 vet. editis Rom., Paris., Gymnic., ut cum eorum vita et vitis; in 4 Colb. desideratur et. Ed. Sublac. habet: Eorum vita et vitis. In hanc additionem vide quoque Bunem. qui notam sequentem exhibet. — *Vita et vitis.* Addo, et vitis, ex mss. Cant., Guelp. 2, Subl., Rost., Ven. 1471, 72, utraque 78, 95, 97, Paris., Parrhas., Junt., Ald., Gymn., Torn. 1548, Gryph., Betul., Isæo.

Nepos quoque Cornelius. Plenius exhibent mss. et 4 editi, quam 2 Reg. rec. et 11 vulgati, Neposque Cornelius. Id in fragmentis Cornelii Nepotis legitur, non in ipso Cornelio.

tur. Video enim magnam partem eorum, qui in schola de pudore et continentia præcipiant argutissime, eosdem in omnium libidinum cupiditatibus vivere. Item Seneca in Exhortationibus: « Plerique, inquit, philosophorum tales sunt, disertissimi in convitium suum, quos si audias in avaritiam, in libidinem, in ambitionem perorantes, indicium sui professos putes, adeo redundant ad ipsos maledicta in publicum missa; quos non aliter intueri decet, quam medicos, quorum tituli remedia habent, pyxides venena. Quosdam vero nec pudor vitiorum tenet: sed patrocina turpitudini suæ fingunt, ut etiam honeste peccare videantur. Faciet sapiens, inquit idem Seneca, etiam quæ non probabit, ut etiam ad majora transitum inveniat: nec relinquet bonos mores, sed temporari aptabit; et quibus alii utuntur in gloriam, aut voluptatem, utetur agendæ rei causa. » Deinde paulo post: « Omnia quæ luxuriosi faciunt, quæque imperiti, faciet et sapiens, sed non eodem modo, eodemque proposito. Atqui nihil interest quo animo facias, quod fecisse vitiosum est: quia facta cernuntur, animus non videtur. »

Aristippo Cyrenaicorum magistro cum Laide nobili scorto fuit consuetudo, quod flagitium gravis ille philosophiæ doctor sic defendebat, ut diceret, multum inter se et cæteros Laidis amatores interesse,

VARIORUM NOTÆ.

Exhortationibus. Hic liber infra l. vi, c. ultimo citabitur, et jamdiu est ex quo perit, sicut et alii ejusdem philosophi.

Diserti in convitium suum. Minuc., c. 38, philosophos dicit, *Adversus sua vitia facundos.* Hieronymus ad Rusticum Mon. f. m. 47: *Accusamus sæpe quod facimus, et contra nosmetipsos disertissimi, in nostra vitia invehimur.* BUN.

Indicium sui professos putes. Sic emendavi ex veterissimis et optimis mss. 3 Reg., 1 Bonon., Cauc., Jun., 1 Colb. et vulgatis Ald., Paris. 1525, Gymnic., Jun., Craph., Torn. 1553. At in duobus deest *sui*; in 3 editis est *in iudicium sui*; in mss. septem rec. et ed. Rom. 1468 est, *iudicium suum professos putes*; in decem scriptis præcedit præpositio *in*. In 1 Reg. rec., *proferre in se iudicium.* Genuina lectio, *iudicium sui professos*; id est perorando, vel disserendo nihil aliud efficere videntur, quam sese ultro sicuti eorumdem vitiorum reos, ita eadem vituperatione ac pœna dignos fateri; nec alios tantum, sed et una semetipsos apud populum accusare atque deferre. Hoc autem est, *iudicium profiteri.* Ex Isæo, quem consule si lubet.

Pyxides. Vasa sunt vel ferrea, vel cornea, vel lignea, aut etiam terrea, quibus Pharmacopœiæ utuntur.

Patrocina turpitudini. Idem Seneca, de Vita beata, c. 12: *Quærentes libidinis suis patrocina aliquid ac velamentum.* Cf. Lact., l. iv, c. 24. BUN.

Probabit. Hæc lectio est omnium pene mss. et editorum, cui respondent sequentia... *relinquit... aptabit... utetur.* In 2 Bonon., 2 Reg. et Tax. est tamen *probavit.*

Et quibus... utetur. Ita reposui ex vetustissimis mss. 1 Bonon., 4 Reg., 3 Colb. et Brun. In 10 rec. et in editis est *utetur.*

Cum Laide. Laïs, famosissima meretrix, dicitur Corinthia, eo quod ex Sicilia in Peloponnesum inter alios captivos puellula abducta, Corinthi habitaverit. Ovid., l. i Amor., eleg. 5, v. 13,

Et multis Laïs amata viris.

EX WALCHIO.

PATROL. VI.

A quod ipse haberet Laidem, alii vero a Laide haberentur. O præclara et imitanda bonis sapientia! Hic vero liberos in disciplinam dares, ut discerent habere meretricem? Aliquid inter se ac perditos interesse dicebat; scilicet quod illi bona sua perderent, ipse gratis luxuriaretur. In quo plane sapientior meretrix fuit, quæ philosophum habuit pro lenone, ut ad se omnis juvenus, doctoris exemplo et auctoritate corrupta, sine ullo pudore concurreret. Quid ergo interfuit, quo animo philosophus ad meretricem famosissimam commearat, cum eum populus et rivales sui viderent omnibus perditis nequiores? Nec satis fuit ita vivere: sed docere etiam libidines cepit, ac mores suos de lupanari ad scholam transtulit, disserens voluptatem corporis esse summum bonum. Quæ doctrina execrabilis et pudenda, non in corde philosophi, sed in sinu meretricis est nata.

Nam quid ego de Cynicis loquar? quibus in propatulo coire cum conjugibus mos fuit. Quid mirum, si a canibus, quorum vitam imitantur, etiam vocabulum nomenque traxerunt? Nullum igitur in hac disciplina magisterium virtutis est, cum etiam illi, qui honestiora præcipiunt, aut non faciunt ipsi quæ suadent, aut si faciunt (quod raro accidit) non disciplina eos ad rectum, sed natura perducatur, quæ sæpius etiam indoctos impellit ad laudem.

NOTÆ.

Haberet Laidem. Paulo aliter hæc verba Laertius habet in Aristippo: « Possideo quidem Laidem, sed ipsa me non possidet. » Vide etiam Cic., Epist., l. ix, ep. ultima; Athenæum, l. xii. Deipnosophist.; Theodoretum, l. ii de Vita activa; et de Laidis amatoribus lege Athenæum, l. xiii, ac Gellium, l. i, c. 8, et Pausaniam in Corinthiacis.

Plane sapientior meretrix fuit. Reposui plane ex mss. veterissimis 1 Bonon., 1 Regio-Put., alio item Regio bonæ notæ, 1 Colbert., 2 Brun. et quibusdam editis. In 1 al. Reg. bonæ notæ est *plano pro plane*; in 1 al. Reg. et 9 excusis, *sane*; deest in 1 Reg. antiquissimo; in Cauc. et 18 scriptis rec. et 8 vulgatis, *tamen.*

Quæ philosophum habuit pro lenone. Ita mss. 2 Bonon., 2 Reg. antiquissimi, alique 3 Reg. et plures editi. Recentiores scripti 20 ac 9 editi habent, *quæ sic philosophum habuit, etc.*

Ad meretricem famosissimam. Isæus et Gallæus in variis dicunt, alias habere, *formosissimam*: sed nullas indicarunt. *Famosus*, est vox media. Veteres in malam partem, recentiores in utramque, bonam et malam adhibebant. — *Ad meretricem... commearat.* Terent. Heautont. iii, 1, dixit, *filium commearare ad mulierem.* BUN.

Disserens voluptatem, etc. Quamobrem Xenophon, infesto in ipsum animo, contra voluptatem librum composuit, ut tradit Laert. in Aristippo. ISÆUS.

Quid ego de Cynicis loquar? Sic etiam Augustinus multis in locis a canina inverecundia Cynicos dictos putat: ob quam etiam ipsos a decori disputatione in Off. Cicero excludere videtur. Alii tamen ab allatratu et mordacitate canina ipsos dictos putant. Laertius quidem ἀπὸ τῶν σκυμμάτων hanc nominationem ortam esse testatur: Galen. δι' ἐνοχασιν. Apud Lucianum vero in Auctione vitarum notantur, quasi ὀλακτοῦντες καὶ δακνοντες. ETUL. — Cynicorum princeps fuit Antisthenes, Socratis discipulus, ac præceptor Diogenis; homo acutus magis, quam eruditus.

CAPUT XVI.

Quod rectè docentes philosophi male vivant, teste Cicerone : unde non tam philosophiæ, quam sapientiæ studendum est.

Verum cum se perpetuæ desidiæ tradant, nullamque virtutem capeant, et omnem suam vitam nihil aliud quam in eloquendo peragant, quid aliud quam inertes putari debent? Sapientia enim, nisi in aliquo actu fuerit quo vim suam exerceat, inanis et falsa est; recteque Tullius civiles viros, qui rempublicam gubernent, qui urbes aut novas constituent, aut constitutas æquitate tueantur, qui salutem libertatemque civium vel bonis legibus, vel salubribus consiliis, vel iudiciis gravibus conservent, philosophiæ doctoribus præfert. Bonos enim facere oportet potius quam inclusos in angulis faciendâ præcipere, quæ ne ipsi quidem faciunt, qui loquuntur; et quoniam se a veris actibus removerunt, apparet eos exercendæ linguæ causa, vel advocandi gratia, artem ipsam philosophiæ reperisse. Qui autem docent tantum, nec faciunt, ipsi præceptis suis detrahunt pondus; quis enim obtemperet, cum ipsi præceptores doceant non obtemperare? Bonum est autem recta et honesta præcipere: sed nisi et facias, mendacium est; et est incongruens atque ineptum, non in pectore, sed in labris habere bonitatem.

Non ergo utilitatem ex philosophia, sed oblectationem petunt. Quod quidem Cicero testatus est: « Profecto, inquit, omnis istorum disputatio, quam uberrimos fontes virtutis et scientiæ contineat, tamen collata cum horum actis perfectisque rebus, vereor ne non tantum videatur attulisse negotiis hominum utilitatis, quantum oblectationem otiiis. » Vereri quidem non debuit, cum verum diceret: sed

A quasi timeret, ne prodicti mysterii reus a philosophis citaretur, non est ausus confidenter pronuntiare, quod fuit verum, illos non ideo disputare, ut doceant, sed ut se oblectent in otio: qui quoniam auctores sunt rerum gerendarum, nec ipsi quidquam gerunt, pro loquacibus sunt habendi. Sed profecto, quia nihil boni ad vitam afferebant, nec ipsi decretis suis obtemperaverunt, nec quisquam per tot sæcula inventus est, qui eorum legibus viveret. Abjicienda est igitur omnis philosophia, quia non studendum est sapientiæ, quod sine ac modo caret: sed sapiendum est, et quidem mature. Non enim nobis altera via conceditur, ut, cum in hac sapientiam quaeramus, in illa sapere possimus: in hac utrumque fieri necesse est. Cito inveniri debet, ut cito suscipi possit, ne quid pereat ex vita cujus finis incertus est. Ciceronis Hortensius contra philosophiam disserens, circumvenitur arguta conclusione; quod cum diceret philosophandum non esse, nihilominus philosophari videbatur, quoniam philosophi est, quid in vita faciendum, vel non faciendum sit, disputare. Nos ab hac calumnia immunes ac liberi sumus, qui philosophiam tollimus, quia humanæ cogitationis inventio est; philosophiam defendimus, quia divina traditio est, eamque ab omnibus suscipi oportere testamur. Ille, cum philosophiam tolleret, nec melius aliquid afferret, sapientiam tollere putabatur, eoque facilius de sententia pulsus est: quia constat hominem non ad stultitiam, sed ad sapientiam nasci.

C Præterea illud quoque argumentum contra philosophiam valet plurimum, quo idem est usus Hortensius; ex eo posse intelligi, philosophiam non esse sapientiam, quod principium et origo ejus appareat. Quando, inquit, philosophi esse cœperunt? Thales

VARIORUM NOTÆ.

Verum cum. Sic optima coloniensis edito anno 1544, aliæ vero atque mss. plures habent, *verum enim cum*; ac tandem, sed pauciores, legunt *verum enim vero*: at meliorem amplectimur lectionem.

Vitam nihil aliud, quam in eloquendo peragant. Heumannus dicit dictionem lactantianam. Ego hoc amplius (salva tamen modestia) pronuntio, esse dictionem optimorum quorumque Scriptorum, atque exemplis a Gronovio ex Livio, et a Burmanno ex Cicerone aliisque excitatis. Bun.

Sapientia enim. Ex mss. reposui *enim*, quod rectius est, quam *autem* editorum. *Sapientia.* Nam si virtutis laus in actione consistit, certe etiam sapientiæ. Docet hoc Cic. in primo Offic., cap. de Prudentia. Unde etiam Aristoteles in magnis Moralibus ait, quod sapientia quæ in actionem cadit, virtutis nomen meretur, non vero alia.

Recteque Tullius. Desideratur hic locus in Cicerone: attamen libro 1 de Officiis, c. de Prudentia, damnat ignaram philosophiam.

Vel advocandi. Hic ponit Lactantius vocem *advocandi*, pro causam agendi. In 3 mss. est *avocandi*; in 8 rec. *vacandi*. — *Vel advocandi gratia.* Ego putavi subaudiendum: vel auditores, concionem, populum, *advocandi gratia*. Agit enim de Philosophis ib. et seq. et de Epicuro, c. 47, ait: *Ut ad se multitudinem contrahat.* Ibidem inf. *Circulum colligit*; atque integra phrasis occurrit de Mort. persec., c. 28, *Advocavit populum.* Bun.

In labris habere bonitatem. Ita reposui ex editis

Cellar. et Walch. et omnibus mss. præter duos rec. ac cæteros vulgatos quibus est *labiis*. In rec. 4 Colb. et Brun. pro *bonitatem*, est *voluntatem*; in Tornes. et Cotton. *veritatem*.

Profecto, inquit, omnis istorum disputatio, etc. Excidisse hic locus putatur ex Hortensio Cic. seu de Philosophia, in quo legendum est, *istorum*, ut reperitur in 8 vetustioribus editis, et in omnibus mss. præter 2 Reg. rec. in quibus est *ipsorum*; in 5 excusis *justorum*, inepte; in uno Colb. est *philosophorum*.

Vereor ne... otiiis. Sic emendavi ex vetustissimis et optimis mss. 1 Bon., 2 Reg., 4 al. Reg., 4 Colb. Et vox *negotiis* postulare videtur *otiiis*. Et ex his optimis mss. forsitan restituendus hic Ciceronis locus. In 22 scriptis rec. vet. editis est *ne non... quamdam oblectationem otii*. Plerisque aliis editionibus, etiamque Ciceronianæ Gothofredi, deest *non*.

Abjicienda est igitur omnis philosophia. Errat Lactantius, si intelligat de vera et genuina philosophia; sin autem philosophiæ nomine insigniat philosophantium nugas et errores, verum est, omnem illam philosophiam tollendam esse. Apostolus Paulus non vult exterminari omnem philosophiam, sed tantum vanam et fallacem, ut videre est Coloss. cap. ii, vers. 8. Hæc igitur sententia cum grano salis accipienda. Ex DAVENANTIO.

Caret. Manuscriptorum est ac vet. 2 edit. Rom., Tornes., Soubron. et Walch., *careat*, cæterorum vulgatorum.

(ut opinor) primus, recens hęc quidem ætas; ubi A
ergo apud antiquiores latuit amor iste investigandę
veritatis? Item Lucretius ait:

Denique natura hęc rerum, ratioque reperta est
Nuper; et hanc primus cum primis ipse repertus
Nunc ego sum, in patrias qui possum vertere voces.

Et Seneca: « Nondum sunt, inquit, mille anni, ex quo
initia sapientię mota sunt. » Multis ergo sæculis hu-
manum genus sine ratione vixit. Quod irridens Persius:

Postquam (inquit) sapere urbi
Cum pipere et palmis venit;

tanquam sapientia cum saporis mercibus fuerit in-
vecta: quę si secundum hominis naturam est, cum
homine ipso cęperit necesse est; si vero non est,
nec capere quidem illam posset humana natura. Sed
quia recepit, igitur a principio fuisse sapientiam ne-
cesse est; ergo philosophia, quia non a principio B
fuit, non est eadem vera sapientia. Sed videlicet
Gręci, quia sacras veritatis litteras non attigerant,
quemadmodum depravata esset sapientia, nesciverunt.
Et ideo cum vacare sapientia humanam vitam
putarent, philosophiam commenti sunt; id est, laten-
tem atque ignotam sibi veritatem disserendo eruere
voluerunt, quod studium, per ignorantiam veri, sa-
pientiam putaverunt.

VARIORUM NOTÆ.

Recens... ætas. Natus siquidem est Thales anno 2,
Olympiad. xxxv, denatus autem an. 1 Olymp. lviii.

Item Lucretius ait. Ita reposui ex mss. vet. Regio-
Put. per emendationem, 1 al. Reg., 4 Colb., 2 Brun., C
ed. Beul. Et recte. In 15 scriptis totidemque im-
pressis est, *Idem Lucretius ait*, male; nihil enim de
Lucretio exstat in hoc capite, neque in præcedenti.
Locus Lucretii est libri v initio.

Primus cum primis. Sic restitui ex mss. Jun., Lips.,
Pal., et edit. 12 ac Lucretio ipso ad 5 mss. codices
emendato a Lambino. Alii *primum cum primis*, vel
primum cum primus.

Mille anni. Hęc ad Thaletem referri non possunt,
qui ante Senecam annis ne septingentis quidem vixit:
sed hęc vel ad Homerum sunt referenda, vel ad
barbaricam, ut vocant, philosophiam.

Mota sunt. Ita correxi ex cunctis ferme mss. ac
vet. edit. 2 Rom., Venet. 1490, Cellar. In cæteris
excusis et 1 Colb. rec. legitur *nota sunt*, in 2 Reg. *nata*
sunt, in 1 Colb., *orta sunt*. Puto cum Cellario et Wal-
chio *initia moveri*, esse fundamentum jaci, seu cęptum
esse primum de re disputari. Hic locus hodie non
exstat in Senecę Operibus.—*Initia... mota.* Retineo,
mota, quia *movere* valet *incipere*. Virgil. l. vii *Æn.*, v.
45: *Majus opus moveo*. Conf. v. 40: *Exordia*; v. 44:
Nascitur. Unde Ciofanus ad Ovidii lib. iii, Fast. 6,

Quod mea quęrebam musa moveret opus,
recte exponit *movendi* verbum per *exordiri*. BUN.

Quod irridens Persius, etc. Hunc Persii locum
Lactantius Levrosus accipit, qua-i Persii esset tam
odiosa in philosophos declamatio, cum sit Bestii.
Neque tamen Bestius, nec post ipsum Lactantius
philosophos omnes sub eadem causa obstruere voluit,
sed illos vanos ac fallaces philosophantes, de quibus
paulo superius. Partim ex Theodoro Marcilio in Persii
Satyram 6, vers. 38.

Cum saporis mercibus, etc. Robertus Titius locorum
controvers. lib. ix, cap. 3, veram ac sinceram, ut
reor, interpretationem attulit, Lactantium videlicet
putavisse, eo loci Persium significare, philosophiam

CAPUT XVII.

*A Philosophia ad philosophos transit, initio ab Epi-
curo sumpto; et quomodo Leucippum et Democritum
habuerit auctores erroris.*

Dixi de philosophia ipsa quam breviter potui: nunc
ad philosophos veniamus; non ut cum his decerte-
mus, qui stare non possunt, sed ut eos fugientes atque
dejectos nostro campo insequamur. Epicuri disci-
plina multo celebrior semper fuit, quam cæterorum;
non quia veri aliquid afferat, sed quia multos popu-
lare nomen voluptatis invitat. Nemo enim non in vitia
pronus est. Præterea, ut ad se multitudinem con-
trahat, apposita singulis quibusque moribus loquitur.
Desidiosum vetat litteras discere, avarum populari
largitione liberat, ignavum prohibet accedere ad
republicam, pigrum exerceri, timidum militare.
Irreligiosus audit deos nihil curare; inhumanus, et
suis commodis serviens jubetur nihil cuiquam tri-
buere; omnia enim sua causa facere sapientem. Fu-
gienti turbam solitudo laudatur. Qui nimium parcus
est, discit aqua et polenta vitam posse tolerari. Qui

in Urbem advectam fuisse cum *saporis*, id est sapo-
ratis et sapidis mercibus, quę ex Asia deferri non
multo ante cęperant, cujusmodi est piper atque alia
ejus generis aromata; interimque alluisse ad sapientia
nomen, quod a *sapore*, quasi per contemptum
vult deduci, quem illa traxerit a mercibus illis, qui-
buscum ad nos delata fuit; atque adeo censet Titius,
illud, *saporis*, esse ablativum plurale ab adjectivo
saporus, *ra*, *rum*, nove quidem a Lactantio formatum,
imitatione tamen et exemplo aliarum dictionum con-
similium, ut ab *odore*, *odorus*, *ra*, *rum*; a *vapore*,
vaporus; a *canore*, *canorus*; ab *honore*, *honorus*. Isæ.
Quia. Ita reposui ex omnibus mss. præter rec. 1
Reg., 1 Colb. et editos, in quibus est *qui*.

Nesciverunt. Alii *nescierunt*.

Per ignorantiam veri. Ms. quo usus est Coloniensis
editor anni 1544, habet *præ ignorantia veri*, quod non
est injucundum.

Cum his decertemus. Sic lego cum multis mss. et
8 impressis. Scripti 16 et editi tres *cum iisdem cer-
temus*; 4 excusi cum 1 Clarom. *eisdem*. In Regio-Put.
est *veniam .. decertem*. In al. mss. 3, *veniam... certem*.

Multos populare nomen voluptatis invitat. Ita omnes
prope mss. et septem editi. In 1 Reg. rec. et excusis
septem est *ad populare nomen*. Vetus versio Gallica
sic habet, *parce qu'elle invite et appelle plusieurs à ce
nom de volupté, tant aimé et désiré par le peuple*. In
ed. Sublac. legitur *multos ad populare*.

Præterea. Sic ferunt omnes ferme mss. et editi. In
Cauc., 1 Reg. rec. et 6 rec. editis est *Propterea*.

Vetat litteras discere. Reprehenditur ipse Epicurus,
quod non ea addiderit, quę hominem vere erudi-
tum faciunt. Hic philosophus scribens ad Philoclem,
ait omnem doctrinam esse fugiendam.

Pigrum exerceri. Ita restitui ex mss. et editis Rom.
1470. Torn., Soubr., Walch. Cæteris vulgatis est
exercere, mendose.

Nihil curare. De hoc vide librum de Ira Dei, c. 27.

Vitam posse tolerari. Sic reposui ex antiquissimo
ms. Reg. et 4 al. Reg., 5 Colb., 2 Clarom. aliisque,
nec non ex editis 2 vet. Rom., Torn., Soubr. Walch.,

odit uxorem, huic enumerantur cœlibatus bona: A habenti malos liberos orbitas prædicatur; adversus impios parentes nullum esse vinculum naturæ. Impatienti ac delicato dolorem esse omnium malorum maximum dicitur: forti, etiam in tormentis beatum esse sapientem. Qui claritati ac potentia studet, huic præcipitur reges colere: qui molestiam ferre non potest, huic regiam fugere. Ita homo astutus ex variis diversisque moribus circulum cogit, et dum studet placere omnibus, majore discordia secum ipse pugnabit, quam inter se universi. Unde autem disciplina ejus tota descendat, quam originem habeat, explicandum est.

Videbat Epicurus bonis adversa semper accidere, paupertatem, labores, exilia, charorum amissiones; malos contra beatos esse, augeri potentia, honoribus B affici: videbat innocentiam minus tutam, scelera impune committi: videbat, sine delectu morum, sine ordine ac discrimine annorum sævire mortem: sed alios ad senectutem pervenire, alios infantes rapi, alios jam robustos interire, alios in primo adolescentiæ flore immaturis funeribus extinguere, in bellis potius

meliore, et vinci, et perire. Maxime autem commovebat, homines in primis religiosos gravioribus malis affici: iis autem, qui aut deos omnino negligere, aut non pie colerent, vel minora incommoda evenire vel nulla: ipsa etiam sæpe templa fulminibus conflagrare. Quod Lucretius queritur (*lib. II, de Natura rerum*), cum dicit de Deo:

Tum fulmina mittat, et ædes
Ipse suas disturbet; et in deserta recedens,
Sæviat exercens telum, quod sæpe nocentes
Præterit, exanimatque indignos, inque merentes.

Quod si vel exiguam veritatis auram colligere potuisset, numquam diceret, ædes illum suas disturbare; cum ideo disturbet, quod non sunt suæ. Capitolium, quod est Romanæ urbis et religionis caput summum, non semel, sed sæpius fulmine ictum conflagravit. Homines autem ingeniosi quid de hoc existimaverint, ex dicto Ciceronis apparet, qui ait, divinitus exitisse illam flammam, non quæ terrestre illud domicilium Jovis deleteret, sed quæ sublimius magnificentiusque deposceret. Qua de re etiam in libris Consulatus sui eadem dixit quæ Lucretius:

VARIORUM NOTÆ.

In 6 rec., 1 Colb. et 12 excusis est *tolerare*. Tantæ autem erat frugalitatis, ut solo pane et aqua vesceretur; nec ulli deditus erat voluptati, ut ait S. Hieronymus lib. II, adversus Jovinianum: additur tamen, quod eam solum respuebat propter incommoda, quæ inde sequebantur. Qua de re vide Stobæum.—*Vitam... tolerari*. Tenuitatem et parcimoniam verbo *tolerare* C indicari, auctor est Taubmann. ad Virgil. VIII, Æn. v. 409. BUN.

Qui odit uxorem. De quo vide S. Hieronym. sub finem lib. I, ad Jovinianum.

Adversus parentes impios. Hoc ordine Goth. unde una dempta littera fingo, *adversus parentes impios*, sc. dicitur, ut statim sequitur paulo ante: *Habenti malos liberos*; nunc *impio* filio adversus parentes blanditur. BUNEMAN.

Reges colere. De hoc vide Plutarch. De Tranquillitate animi, et Stobæum sermone 27.

Moribus. Ita restitui ex 34 mss. et 7 editis., 1 Reg. rec. habet *motibus*, corrupte; 2 Reg. rec., Torn., 1 Colbert. et 10 edit. *modis*.

Cogit. Vetustissimorum et optimorum codicum est, 2 Bon., 9 Reg., 4 Colb., Tornes., 2 Clarom., Cantabrig. nec non edit. vet. Rom. et 8 al. In rec. 1 Reg., 2 Colb., Goth., Em., Brun. et 5 edit., colligit.—*Circulum cogit*. Exactum a Cellario et Walchio, et jam ante a Tornesio 1587 verbum *cogit*, recocavi. Habent enim vetustissimi plurimique libri scripti, editi, *Cogere circulum*, eleganter: idem est quod *cætum colligere, congregare*, sive, ut hoc capite sup., *Ad se multitudinem contrahere*. De circulo pro *cætu, corona*, Apul. Metam. lib. II, pag. 120: *Quum frequentis populi circulo conceptus coronæ circumstantium fata enodaret*. BU.

Videbat Epicurus bonis adversa semper accidere, etc. Hinc concludebat nullam esse providentiam, ac Deum nullam hominum curam gerere: sed omnia fortuito casu evenire. Hinc non solum Epicurus, verum et alii, Seneca in Hippol. act. III; Lucanus lib. 7:

Sunt nobis nulla profecto
Numina: cum cæco rapiantur singula casu,
Mentimur regnare Jovem.

Ovid. lib. III Amor., eleg. 8:

Cum rapiant mala fata bonos, ignoscite fasso,
Sollicitor nullos esse putare deos.

GALLEUS. — Ita falso opinabantur ii, qui rerum post mortem futurarum nil certi habebant

Infantes rapti. More veterum. Sueton. C. Cæs. Calligul. cap. 7: *Infantes adhuc rapti*. Plin. VI, ep. 6: *Doleo, illum immatura morte indignissime raptum*. Justin. lib. VII, cap. 2: *Immatura morte raptus*. BEN.

Ipse suas. Lucretius in editis habet: *Sæpe suas*.

Capitolium. De Capitolii incendiis, ex antiquioribus nemo copiosius quam Plutarchus, in Vita Publicolæ, et Cornelius Tacitus, lib. XIX Annalium. Tarquinius Priscus, Demarati filius, Sabino bello templum Jovi, in monte Tarpeio, qui ante Saturnii dictus fuerat, ædificare cepit. Dum opiflces fundamenta aperirent, caput hominis est repertum. Quod omen Augures significare dicebant, arcem hanc caput orbis futurum, et ob id monti nomen est inditum Capitolini. Sed morte interceptus ille Priscus inchoatam structuram reliquit. Quam post Tarquin. Superbus, illius nepos, ex spoliis captæ Pomeriæ absolvit: qui priusquam dedicationem obiret, propter tyrannidem expulsus fuit. Et hæc quidem dedicatio post Tarquinium facta fuit, anno ab U. C. 217. Capitolium saxo quadrato substructum, opus vel postera magnificentia conspiciendum, incendio absumptum est bellis Marianis L. Scip. Asiaticis et C. Norbano Balbo Coss., hoc est, anno U. C. 671, a dedicatione annis 424, non 415, ut asserit Tacitus, cujus errorem postea secutus est et Alexander Neapolitanus. Restituit hoc Sylla.

Consecravit restauratum Qu. Catulus, cujus Plinius etiam meminit lib. XIX, cap. 1. Duravit hoc ad bellum usque Vitellianum, quo secundo a militibus incensum. Restituit Vespasianus; eoque adhuc vivente, tertio igne absumptum, cumque ipso Capitolio Vespasianus quoque mortem obiit. Domitianus deinde magnificentius illud fecit, quam antea unquam fuisset. Verba autem Lucretii referenda sunt ad incendium Marianum. At non video quando Jovis fulmine conflagravit. BETUL. — *Capitolium... fulmine ictum*. Vid. Arnob., l. VI, pag. 245, ed. in 8 Elmenh. *Quam Capitolium toties edax ignis absumeret, Jovemque ipsum capitolium cum uxore corripuisset ac filia, ubinam fulminator tempore illo fuit... vindicaret*. BUNEMAN.

Consulatus sui. Hunc librum non habemus: sed vide lib. II de Div., cap. 20, ubi iidem versus leguntur.

Nam pater altitonans stellanti nixus Olympo,
Ipse suas arces, atque incluta templa petivit,
Et Capitolinis iniecit sedibus ignes.

Pertinaci ergo stultitia non modo vim majestatem-
que veri Dei non intellexerunt : sed etiam impieta-
tem sui erroris auxerunt, qui templum cœlesti judi-
cio sæpe damnatum restituere contra fas omne con-
tenderint.

Cum hæc igitur cogitaret Epicurus, earum rerum
velut iniquitate inductus (sic enim causam rationem-
que ignorantem videbatur) existimavit nullam esse
providentiam. Quod cum sibi persuasisset, suscepit
etiam defendendum : sic in errores inextricabiles se
ipse conclusit. Si enim providentia nulla est, quo-
modo tam ordinate, tam disposite mundus effectus
est? Nulla, inquit, dispositio est; multa enim facta
sunt aliter, quam fieri debuerunt. Et invenit homo
divinus, quæ reprehenderet. Quæ singula si vacaret
refellere, facile ostenderem, nec sapientem hunc
fuisse, nec sanum. Item si nulla providentia est,
quomodo animalium corpora tam providenter ordi-
nata sunt, ut singula quæque membra mirabili ra-
tione disposita sua officia conservent? Nihil, inquit,
in procreandis animalibus providentiæ ratio molita
est; nam neque oculi facti sunt ad videndum, neque
aures ad audiendum, neque lingua ad loquendum,
neque pedes ad ambulandum : quoniam prius hæc
nata sunt quam esset loqui, audire, videre, ambulare.
Itaque non hæc ad usum nata sunt : sed usus ex illis
natus est. Si nulla providentia est, cur imbres cad-
dunt, fruges oriuntur, arbusta frondescent? Non,
inquit, semper causa animantium ista sunt, quoniam
providentiæ nihil prosunt : sed omnia sua sponte fieri
necesse est. Unde ergo nascuntur (Vide Lucret., lib.
II) aut quomodo fiunt omnia quæ geruntur? Non est,

A inquit, providentiæ opus; sunt enim semina per
inane volitantia, quibus inter se temere conglobatis,
universa gignuntur atque concresecunt. Cur igitur illa
non sentimus aut cernimus? Quia nec colorem habent,
inquit, nec calorem ullum, nec odorem; saporis
quoque et humoris expertia sunt, et tam minuta, ut
secari ac dividi nequeant.

Sic eum, quia in principio falsum susceperat, con-
sequentium rerum necessitas ad deliramenta per-
duxit. Ubi enim sunt, aut unde ista corpuscula? Cur
illa nemo præter unum Leucippum somniavit? a quo
Democritus eruditus hæreditatem stultitiæ reliquit
Epicuro. Quæ si sunt corpuscula, et quidem solida,
ut dicunt, sub oculis certe venire possunt. Si eadem
est natura omnium, quomodo res varias efficiunt?

B Vario, inquit, ordine ac positione conveniunt : sicut
litteræ, quæ cum sint pauca, varie tamen collocatæ,
innumerabilia verba efficiunt. At litteræ varias for-
mas habent. Ita, inquit, et hæc ipsa primordia; nam
sunt aspera, sunt hamata, sunt lævia. Secari ergo et
dividi possunt, si aliquid inest illis quod emineat. Si
autem lævia sunt et hamis indigent, cohærere non
possunt. Hamata igitur esse oportet, ut possint invi-
cem concatenari. Cum vero tam minuta esse dicantur,
ut nulla ferri acie dissici valeant, quomodo ha-
mos, aut angulos habent? Quos, quia extant, necesse
est posse divelli. Deinde quo fœdere inter se, qua
mente conveniunt, ut ex his aliquid construat? Si
sensu carent, nec coire tam disposite possunt; quia
non potest quidquam rationale perficere, nisi ratio.
C Quam multis coargui hæc vanitas potest! sed prope-
rat oratio. Hic est ille,

Qui genus humanum ingenio superavit, et omnes
Præstinxit stellas, exortus uti ætherius sol.

VARIORUM NOTÆ.

Ipse, etc. Hic secundus versus hoc modo legitur
apud Cicer., lib. II de Divin. :

Ipse suos quondam tumulos, ac templa petivit.

Se ipse conclusit. Sic restitui ex optimo et veterr.
ms. Regio. Pat. et 4 al. recentiori, 3 Colb., 4 Lips.,
Em., Brun., suffragantibus 16 aliis in quibus est in-
clusit, ut in 10 vet. impressis. Hic concludere Teren-
tium est hac significatione, pro se immittere, im-
plicare se, Gallice s'engager, s'embarrasser, 3 Reg.
et 6 editi ferunt, se ipse coniecit.

Nulla dispositio est. Vide Lucret. II et V, sub ini-
tium. Vide etiam Ciceron. de Natura deorum, lib. I.

Et invenit homo divinus, quæ reprehenderet. Perperam
hæc verba in multis edd. ita impressa, ac si essent
Epicuri verba, quum sint verba ironica Lactantii.
Hinc typis ordinariis impressa volui. BENEMAN.

Providenter. Goth. prudenter. Conf. I. VI, c. 15. De
Ira, cap. 10. Legitur quoque in Plini Panegyric., cap.
4 : Quod nihil rite nihilque providenter homines sine
deorum immortalium consilio honore auspicarentur.
BENEMAN.

Sunt enim semina. Reservabimus hanc de atomis
disputationem in caput 10 libri de Ira Dei. Vide in-
terea S. Basilium super hac re homilia eius τὸ ἔξαίρετον
prima, et caput tertium libri primi Placitorum apud
Plut. BETULEIUS.

Præter unum Leucippum. De illo Galenus in His-
toria philosophica. Sed de his in libro de Ien Dei

Si sunt. Manuscriptum est; si sint, editorum.

Vario ordine. De quo vide Lucret. II lib.

Si autem lævia sunt et hamis indigent. Sic legit Bon-
non. ex quo locus hic corrigendus est, etiamsi enim
in aliis mss. ac cunctis editis legatur, et humoris indi-
gent, vitiosa tamen est lectio; quod constat hac ra-
tione, quam solide allegat Thomasius, quia nempe
humor additus lævitati, non solum nullam cohæsionem,
sed lapsum potius efficiet. GALLEUS.

Ut.... dissici valeant. Hic rursus habes verbum an-
tiquum dissicio, cujus explicationem supra vide, lib.
II, cap. 8. Nota, male in rec. 2 Reg., 1 Colb. et in
editis haberi disjici. GALL.

Construat. In 1 Bonon. antiq. conseratur. In 12
mss. rec. et 10 editis constituitur.

Hicest ille. Scilicet Epicurus, ad quem hæc car-
mina respiciunt ex Lucretii lib. III, in fine.

Præstinxit stellas. Mss. 4 Reg., Cauc., Lips., Pal.,
Jun., Cant. et 4 editi ferunt restinxit; 6 typis excusi
restrinxit; 6 Reg., 6 Colbert., 1 Sorbon., 1 Clarom.,
Brun., et 2 vet. edit. Rom., Extinxit. At Lucretius
a Lambino emendatus legit Præstinxit, eodemque
verbo utitur lib. II et IV. Præstinguere autem (ut
docet Nonius) valet obtenebrare vel obscurare,
quemadmodum sol exorians stellarum fulgorem ob-
scurat. Dubitari non potest quin legendum sit præst-
inxit, non restinxit, aut extinxit; non enim sol exo-
riens stellarum splendorem extinguit, sed dumtaxat
præstinguit. Restinguit autem multo minus: nam Rec

Quos equidem versus numquam sine risu legere possum. Non enim de Socrate, aut Platone hoc saltem dicebat, qui velut reges habentur philosophorum: sed de homine, quo sano et vigente, nullus aeger ineptius deliravit. Itaque poeta inanissimus leonis laudibus murem non ornavit, sed obruit et obrivit. At idem nos metu liberat mortis, de qua hæc ipsius verba sunt expressa: « Quando nos sumus, mors non est: quando mors est, nos non sumus; mors ergo nihil ad nos. » Quam argute nos sefellit! quasi vero transacta mors timeatur, qua jam sensus ereptus est, ac non ipsum mori, quo sensus eripitur. Est enim tempus aliquod, quo nos etiamnum sumus, et mors tamen nondum est; idque ipsum videtur miserum esse, cum et mors esse incipit, et nos esse desinimus.

Nec frustra dictum est: Mors misera non est. Aditus ad mortem est miser: hoc est, morbo tabescere, ictum perpeti, ferrum corpore excipere, ardere igni, dentibus bestiarum laniari. Hæc sunt quæ timentur, non quia mortem afferunt, sed quia dolorem magnam. Quin potius effice ne dolor malum sit. Omnium, inquit, malorum maximum est. Qui ergo non possum non timere, si id, quod mortem antecedit, aut efficit, malum est? Quid, quod totum illud argumentum falsum est? quia non intereunt animæ. Animæ vero, inquit, intereunt. Nam quod cum corpore nascitur, cum corpore intereat necesse est. Jam superius dixi, differre me hunc locum melius, et operi ultimo reservare, ut hanc Epicuri persuasionem, sive illa Democriti, sive Dicaarchi fuit, et argumentis, et divinis testimoniis redarguam. Verum ille fortasse im-

punitatem vitis suis spondit; fuit enim turpissimæ voluptatis assertor, cujus capiendæ causa, nasci hominem putavit. Quis, cum hoc affirmari audiat, vitis et sceleribus absteineat? Nam si perituræ sunt animæ, appetamus divitias, ut omnes suavitates capere possimus: quæ si nobis desunt, ab iis qui habent, auferamus clam, dolo, vi; eo magis, si humanas res Deus nullus curat, quodcumque spes impunitatis arriserit, rapiamus, necemus. Sapientis est enim malefacere, si et utile sit, et tutum; quoniam si quis in cælo Deus est, non irascitur cuiquam. Æque stulti est et benefacere; quia sicut ira non commovetur, ita nec gratia tangitur. Voluptatibus igitur, quoquo modo possumus, serviamus. Brevi enim tempore nulli erimus omnino. Ergo nullum diem, nullum denique temporis punctum fluere nobis sine voluptate patiamur; ne, quia ipsi quandoque perituri sumus, id ipsum quod vivimus pereat.

Hoc ille tametsi non dicit verbo, re tamen ipsa docet. Nam cum disputat, omnia sapientem sua causa facere, ad utilitatem suam refert omnia quæ agit. Ita qui audit hæc flagitia, nec boni quidquam faciendum putabit, quoniam benefacere ad utilitatem spectat alienam, nec a scelere abstinendum, quia maleficio præda conjuncta est. Archipyrata quisquam, vel latronum ductor, si suos ad grassandum cohortetur; quo alio sermone uti potest, quam ut eadem dicat, quæ dicit Epicurus? Deos nihil curare; non ira, non gratia tangi; inferorum pœnas non esse metuendas, quod animæ post mortem occidant, nec ulli omnino sint inferi; voluptatem esse maximum bonum; nol-

VARIORUM NOTÆ.

tinguere de ardore aut calore dicitur, non de lumine aut fulgore. *EX LAMBINO.*

Quando mors est, nos non sumus. Hanc esse genuinam lectionem constat ex Bonon., Tax., Pen., 2 Brun., 6 Colb., 2 Clarom. et omnibus Vatic. et ex Epicuro ipso in epist. ad Mœneceum apud Laert. non quæ vulgo habetur, *quando nos non sumus, mors est.* Isæus. Hæc Isæi correctio confirmatur a mss. Lips., Pat., Ult., Jun., editis Plantin., Gymn., Genev., Ald., Cratand., Is. et Thysii. Locus Epicuri ad Mœneceum sic habet: Ὅταν δὲ ὁ θάνατος ἄπρη, τότε ἡμῖς οὐκ ἐσμέν. GALLÆUS: De hac ratiocinatione vide Lucretium, lib. III; Laërtium, in Epicuro; Aul. Gellium, lib. II, cap. 8; Plutarchum, de Tranquillitate Vitæ, et Stobæum Sermone 15.

Qua jam sensus ereptus est. Ita reposui ex vet. edit. Rom. ac Venet. nec non Tornes., Cellar. et cunctis mss. præter 1 Reg. et 17 edit. in quibus est *quia*. Vide infra, quo sensus eripitur.

Quo nos etiamnum sumus. Placet Isæi ad hunc locum observatio, qui pro eo quod in impressis habetur, *quo et nos jam non sumus*, legendum putat eo modo quo excudi curavimus. Ratio ejus solidissima est; si enim tempus est aliquod, quo et nos jam non sumus, et mors nondum est, recte dictum est ab Epicuro, quod eo tempore mors nihil ad nos. Lactantius vero contrarium intendit, ut patet ex scopo, si textus attente expendatur. Et sane, lapsus facilis fuit non pro *num* substituendi. Edit. Graphæi et Gymnici et ms. Jun. nostram hanc emendationem confirmant; caret enim illa negatione quæ in reliquis, tum mss. cum editis invenitur. GALLÆUS.

Cum et mors esse incipit. Mss. 17 et edit. 5, *quod et mors.* 1 Bonon. antiq. et Brun., *quo et mors.*

Afferunt. Ex mss. et 9 veteribus editis est; in re-

centioribus excusis est *afferant*.

Quin potius effice ne dolor malum sit. Sic restitui ex 10 editis, ac vetustissimis mss. 2 Reg. et 21 aliis, nisi quod in duobus est *efficit*, in sex *efficit*; in 1 al. Reg. ut *dolor malum non sit*. Sed et nostram lectionem secutus est gallicus interpres: *O Epicure, fais plutôt que douleur ne soit point mal.* In sex editis legitur, *Quæ res potius efficit, ut dolor malum sit.*

Quia non intereunt animæ. Animæ vero intereunt. Ita emendavi ex ms. Reg. 400 annor. optimæ notæ, succurrentibus 2 veteribus Regiis, alioque Reg. rec. et ed. Betul. in quibus semel est *animæ*; et in 15 scriptis et 14 vulgatis, *vere, inquit*; in tribus, *verum*. *Necesse est.* Id post Epicurum somniat Lucretius lib. III.

Operi ultimo. Hoc exequitur Lactantius lib. VII, capit. 7, 8, etc.; et Epitome, cap. 10.

Democriti, etc. Ille fuit Abderites, qui atomos excogitaverit: quinto sæculo vixit ante vulgarem æram, obiitque annos natus 109, Olympiad. LXXIV. Dicaarchus vero Misenius fuit philosophus, qui opinatus genus humanum semper fuisse, atque omnia in homine simul interire.

Turpissimæ voluptatis. Hic sui fuit oblitus auctor noster; supra enim dixerat, Epicurum collocasse summum bonum in voluptate animi.

Impunitatis. Sic Cicero pro Milone ait: *Impunitatis spes maxima est illecebra peccandi.*

Malefacere. At e contra Cicero, de Officiis, docet, bonum virum numquam peccaturum, etiamsi impunitas sit proposita. Nihil enim utile, quod non sit bonum.

Ita qui audit hæc flagitia. Sic reposui ex mss. la vulgatis est, *Itaque qui audit, etc.*

lam esse humanam societatem; sibi quemque consu-
lere; neminem esse qui alterum diligat, nisi sua
causa; mortem non esse metuendam forti viro, nec
ullum dolorem, qui etiamsi torqueatur, si uratur,
nihil curare se dicat. Est plane, cur quisquam putet,
hanc vocem viri esse sapientis, quæ potest latronibus
apertissime commodari?

CAPUT XVIII.

*Pythagorici et Stoici, animarum immortalitatem sta-
tuentes, voluntariam mortem inaniter persuadent.*

Alii autem contraria his disserunt, superesse ani-
mas post mortem; et hi sunt maxime Pythagorici ac
Stoici: quibus etsi ignoscendum est, quia verum senti-
unt, non possum tamen non reprehendere eos, quia
non sententia, sed casu inciderunt in veritatem. Ita-
que in eo ipso quod recte sentiebant aliquid erra-

runt. Nam cum timerent argumentum illud, quo col-
ligitur necesse esse, ut occidant animæ cum corpo-
ribus, quia cum corporibus nascuntur, dixerunt non
nasci animas, sed insinuari potius in corpora, et de
aliis in alia migrare. Non putaverunt aliter fieri posse,
ut supersint animæ post corpora, nisi videantur fuisse
ante corpora. Par igitur, ac prope similis error est
partis utriusque. Sed hæc in præterito falsa est, illa
in futuro. Nemo enim vidit, quod est verissimum, et
nasci animas, et non occidere; quia, cur id fieret, aut
quæ ratio esset hominis, nescierunt. Multi ergo ex
iis, quia æternas esse animas suspicabantur, tam-
quam in cælum migraturi essent, sibi ipsis manus
intulerunt: ut Cleanthes, ut Chrysippus; ut Zeno, ut
Empedocles, qui se in ardentis Ætne specum intem-
pesta nocte dejecit, ut, cum repente non apparuisset,
abiisse ad deos crederetur; et ex Romanis Cato, qui
fuit in omni sua vita Socraticæ vanitatis imitator.

VARIORUM NOTÆ.

Nisi sua causa. Atqui Cicero in Lælio damnat quæ-
stuosam amicitiam, nec alium amicitie finem quam
honestatis admittit: atque Plato ipse docet, hominem
non tam sibi natum quam proximo cuique.

Qui etiamsi torqueatur. Qui ex plurimis mss. resti-
tuit, quod congruentius est quam *quin* aliorum.

Non nasci animas. Antonin. lib. iv, § 21, vult ani-
mas solvi, immutari, refundi, redaccendi, ut aliis suc-
cedentibus et subeuntibus quotidie locum faciant,
prout de corporibus dixerat in terram resolutis. At-
que hoc est fortasse quod Epiphanius voluit, ubi de
Stoicis dixit, II, HÆR., 5: Μεταγρισμούς τε ψυχῶν καὶ
μετεμψωμάτων; et ex Epiphanius Joan. Damasc. in
lib. de Hæres.: Stoici animam de corpore in corpus
migrare volunt. Quo nomine Pythagoreis adjungit Stoic-
os Lactant. hoc loco. Servius ait, ad Æneid. lib. III:
Stoicos mediam viam secutos, cum Plato animam perpetuam
dixerit, et ad diversa corpora transitum facere
statim pro meritis vitæ prioris: Pythagoras vero, non
μετεμψώσεων, sed παλινγενεσιῶν esse dicat, hoc est,
redire, sed post tempus. GATAKERUS. Vide Augusti-
num, lib. x de Civit. Dei, cap. 50.

Et de aliis in alia migrare. Hanc de animarum μετε-
ψώσσει opinionem primi tradidere Ægyptii. Ab illis
autem hausit illam Pythagoras, teste Herodoto in Eu-
terpe. Hoc idem sensere Galli. Lib. vi de Bello Gal-
lico: In primis hoc volunt persuadere, non interire
animas, sed ab aliis post mortem transire ad alios. Sed
hæc inter Gallorum et Pythagoræ opinionem differ-
rentia est, quod Galli putarint, animas tantum tran-
sire ad homines alios, Pythagoras vero etiam ad alia
animantia. Hæc etiam opinioni fidem habuere Phari-
sæi, teste Josepho lib. xviii, cap. 2 Antiq. Etiam
modernis Judæis hæc arident. GALLÆUS.

Et nasci animas. Videitur hoc loco Lactantius a
seipso dissentire. Tradit enim supra libro II, cap. 12,
circa finem, quod Deus animam qua spiramus infundit
in corpus: hic vero docet animas nasci. Sed ea de re
videndum est S. Hieronymus lib. II Apologiae adver-
sus Rufinum, cujus hæc verba sunt: Legi, inquit Hier-
onymus, quosdam dicentes, quod pariter cum corpore,
per humani corporis traducem etiam animæ diffundantur;
et hæc quibus poterant assertionibus confirmabant.
Quod puto inter Latinos Tertullianum sensisse et Lac-
tantium, fortassis, et nonnullos alios. Alii asserunt,
quod formati in utero corporibus, Deus quotidie faciat
animas et infundit. Alii factus jam olim, id est, tunc
cum omnia creavit Deus ex nihilo, nunc eas judicio suo
nasci dispenset in corpore... Ego vero cum hæc singula
legerim (Deo teste dico) quia usque ad præsens certè et
definitè aliquid de hac questione non teneo; sed Deo

relinquo scire quid sit in utero, et si cui ipse revolare
dignabitur. De hoc etiam videas Eusebium Præparat.
Evang. lib. XIII, c. 10; et Cassiodorum, de Anima,
cap. 9.

Quæ ratio esset hominis, nescierunt. Sic est legen-
dum ex mss. vet. 1 Bonon., 2 Reg. ut judicat Tho-
masius; non homines, ut vulgo est in impressis ac
aliis mss. non enim de hominibus in genere quid illi
noverint, sed de Pythagoricis ac Stoicis, quos dicit
hominis rationem ignorasse. GALLÆUS. — Ita fere
lib. VII, cap. 3 et cap. 5 Divin. Institut.

Ut Cleanthes. Philosophus Stoicus, qui φρεάντης
dictus, quod noctu in hortis hauriret aquas, unde se
alere posset, ut interdiu philosophari liceret: is sponte
inedia vitam stituit, ut Laetius libro septimo in ejus
Vita refert. Meminit Lucianus in Macrobiis. BETULEIUS.

Ut Chrysippus. Zenonis discipulus, et post Clean-
them sectæ Stoicorum princeps fuit. Duæ sunt de hu-
jus obitu apud Laetium sententiæ: una, quod lar-
giore dulcis meri haustu, altera, quod risu nimio
emortuus sit. Seneca epist. 57 memorat, quod assidu-
a salutatio ipsum perduxerit ad mortem. BETUL.

Ut Zeno. Cithicus, sectæ Stoicæ princeps. De hu-
jus interitu Laert. sic scribit: Cum abiret a schola,
offendit, digitumque perregit. Manu vero terram feriens,
dixit illud ex Niobe: Ἐρχομαι, τί μ' ἀνέεις; Venio, quid
me clamas? In ed. Laertii Parisiensi an. 1585 legitur
Ἐρχομαι, τί με καλεῖς; Venio, quid me vocas? conti-
nuoque se strangulans interiit. BETULEIUS.

Ut Empedocles. Philosophus et poeta. Variæ de hu-
jus obitu referuntur a Laertio opiniones: hæc tamen
constantior fama obtinuit, quæ a Strabone quoque
refertur lib. VI. Apud Lucianum, in dialogo Menippi
et Æaci, quærit ex ipso Menippus causas præcipita-
tionis; respondet Empedocles: Μελαγχολία τις. ὦ
Μένειππε, Menippus factum in fastum, atque in inanis
gloriæ affectionem transfert. Notatur etiam in Ica-
romenippo. Tertullianus, in libro ad Martyres, pro
exemplo contemnendæ mortis adducit. Meminit
etiam Tatianus adversus Gentes, et Greg. Nazianze-
nus in egregio ad Nemesium carmine.

Ἐμπεδοκλής, etc., quæ sic latine reddas:

Empedocles, fastu tumidum te valde superbo
Ætne monstrant crateres morte caducum.
Sandalia en jactant amentis nummibus æstus
Ærea. Rideandum mortalibus illa dederunt,
Quem grave in exitum tē Gloria pellit inanis.

Socraticæ vanitatis imitator. Sic restituo ex omni-
bus mss. et editis, præter Betul., Spark. et Gall., qui
contra cunctorum mss. fidem reposuerunt Stoicæ,
quia revera Stoicus erat Cato. At nihil obstat quin

Nam Democritus in alia fuit persuasione. Sed tamen A

Sponte sua letho caput obvius obtulit ipse,

quo nihil sceleratius fieri potest. Nam si homicida nefarius est, quia hominis extinctor est, eidem sceleris obstrictus est, qui se necat, quia hominem necat. Imo vero majus esse id facinus existimandum est, cujus ultio Deo soli subiacet. Nam sicut in hanc vitam non nostra sponte venimus, ita rursus ex hoc domicilio corporis, quod tuendum nobis assignatum est, ejusdem jussu recedendum est, qui nos in hoc corpus induxit, tamdiu habituros, donec jubeat emitte; et si vis aliqua inferatur, æqua mente id patiendum est, cum extincta innocentis anima inulta esse non possit, habeamusque judicem magnum, cui soli vindicta in integro semper est.

Homicidæ igitur illi omnes philosophi, et ipse ro-

VARIORUM NOTÆ.

Cato, etsi Stoicus, a Lactantio potuerit dici *Socraticæ vanitatis imitator*, quandoquidem ille Socratem imitatus, non sine magno fastu mortem aspernatus est; et cum se occideret, librum perlegerit Platonis de animarum Æternitate, ubi scilicet Socratis mors describitur. Nonne autem id sufficit, ut *Socraticæ vanitatis imitator* diceretur? NOBILIUS. De Catonis morte vide Plutarchum, tom. II; et Augustinum, lib. I de Civit. Dei, cap. 25. — *Stoicæ vanitatis imitator*. Reclamantibus licet mss. et edd. ab 1465 ad 1650 editis, recepi *Stoicæ*, pro *Socraticæ*, adductus maxime his: Cato, ut Stoicorum decretis obtemperaret, quos sectatur. Conf. Plutarch. in Catone Minori, fol. 792, sqq. *Deventi* (Cato) ad Stoicorum paradoxa. BUN.

Nam Democritus. Lætitiam hic optimum dixit, tristitiam pessimum, alienissimum a Stoica severitate. Lucretii locum, unde hic versus desumptus est, integrum adscribemus:

Denique Democritum postquam natura, vetustas
Admonuit, memores motus languescere mentis,
Sponte sua letho caput obvius obtulit ultro.

Sed apud Laertium diversum legitur; nempe quod panes calidos naribus admovendo, tribus diebus fata impleverit. Sed intelligendum est ipsum antehac mori per inediam decrevisse. Itaque de mortis ejus genere variant auctores: quippe quod Lucianus eum interisse affirmet τῆς τροφῆς ἀποσχόμενον, quod etiam tradit Laertius; Athenæus, melle tantisper vitam sustentasse, dum præterierint θεσμοφορίων festa, ne privato luctu publica interpellarentur gaudia. Ab omnibus diversum Antoninus pediculis consumptum refert. Ex BETULEIO (lib. III, § 3.)

Sponte sua. Apud Lucretium, lib. III de Natura rerum, in fine. Variant tamen auctores de mortis genere, ut dixi: vel per cibi abstinentiam, vel ex vermibus aut pediculis consumptum referunt antiquiores.

Sicut in hanc vitam, etc. Sequitur Ciceronem in Catone Maj., c. 20; et in Somnio Scipion. apud Macrobius, lib. I, cap. 23. BUN.

Ita rursus ex hoc domicilio corporis. Cicero in Catone majore hæc ad Pythagoram refert: Vetat, inquit, Pythagoras injussu imperatoris, id est Dei, de præsidio et statione vitæ decedere. Et in fragmento de Repub. Scipio Nepoti loquens sic ait: Quare et tibi, Pub. et piis omnibus retinendus est animus in custodia corporis; nec injussu ejus a quo ille est nobis datus, ex hominum vita migrandum est, ne munus humanum assignatum a Deo defugisse videamini. Apparet ex Platone desumpta esse. BETULEIUS. — Qua de re vide Platonem in Phædone.

Patiendum. Sic restitui ex vet. sex editis et omni-

bus mss., præter Marm. in quo a prima manu scriptum est, ut in plerisque vulgatis.
Extincta innocentis anima. Id est, vita, f. extinctus innocens inultus. Noto ad lib. VI, c. 11, 20; lib. VII, c. 11. Terent. in Adelp. III, 2: *Seni animam extinguerem*. BUN.
Judicem magnum. Ita reposui ex cunctis mss. et edit. vet. rom. ac Cellar. quidquid dicit Walchius; quasi vindicta ad *Judicem magnum* non pertineat. In 15 impressis legitur *vindicem magnum*.
Vindicta in integro semper est. Sic cum tribus editis omnes pene mss. Et sic Lactantius in totum, in integro; et nos Galli etiam dicimus, en tout, en son entier. C. Sex mss. rec. et 10 typis excusi habent *vindicta integra*. — In integro. Sic solet noster, ut, lib. I, c. 11: *Illud in vero est*; ibid., cap. 17: *Quid sit in vero*, l. v, c. 1: *Cujus rei causa in aperto est*. Sic in Cicerone lib. III Orat., cap. 4: *Sed quoniam hæc jam neque in integro nobis esse possunt, quidam integra subornant*. BUN.
Et ipse Romanæ sapientiæ princeps, etc. Ut cujus consilium oraculum sit habitum, teste Plutarcho, qui in ejus Vita easdem causas spontaneæ necis assignat. Cicero, Officiorum I, de decoro personarum loquens, dicit hoc Catonis gravitatem decuisse maxime: cæteros, qui in eadem causa fuerunt, minime. Nos Augustinum rectius audiemus, qui voluntariæ necis jes omne hominibus aufert. Is lib. I de Civit. Dei, c. 25, hoc exemplum examinans, causas non Platonis lectionem credit, sed quod turpe duxerit, in Cæsaris victoris manus venire; atque hoc facinus imbecillioris, quam fortioris animi factum esse. In hoc etiam Josephus D invelitur, libro Excidii Hierosolymitani III, cap. 21. Jure civili non lugebantur, nec cognati eos in pollinctura nominabant, qui manus sibi mala conscientia injecerant. I. Liberorum, § Non solent. ff. de iis qui infam. not. Sed stulte, quod non etiam illos qui tædio vitæ. BETUL.

Platonis. Liber iste est Phædon.

Philosophi auctoritate compulsus est. Plato hoc non docuit; ex initio Phædonis contrarium patet: non itaque philosophi auctoritate, sed suimet insania, philosophi mentem non percipiens, ad illud facinus fuit compulsus. ISÆUS.

Ambraciotes. Is est Cleombrotus adolescens, Ambraciæ urbe Græca in Epiro natus, qui se præcipitem dedit in mare. — Quid Ambraciotes ille. Cleombrotus est, quem supra nominavit. De eo Cicero Tusc. I, c. 34: *Callimachi epigramma in Ambraciotam Cleombrotum est, quem ait, quum nihil ei accidisset adversi, e muro se in mare abjecisse, lecto Platonis libro*.

nore clarificaret : cui quid mali accidere poterit, si viveret, non invenio. Caius enim Cæsar, ut clemens erat, nihil aliud efficere volebat, etiam in ipso belli civilis ardore, quam ut bene mereri de Republica videretur, duobus optimis civibus Cicerone et Catone servatis. Sed redeamus ad eos qui mortem pro bono laudant. De vita quereris, quasi vixeris, aut umquam tibi ratio constiterit, cur omnino sis natus. Nonne igitur tibi verus ille et communis omnium pater Terentianum illud (*Vid. Ter. Heautontimor., act. v, sc. 2*) jure increpaverit :

Pris disce, quid sit vivere;
Si displicebit vita, tum isthoc utitor.

Indigaris te malis esse subjectum : quasi quidquam merearis boni, qui patrem, qui dominum, qui regem tuum nescis ; qui quamvis clarissimam lucem intuearis oculis, mente tamen cæcus es, et in profundis ignorantiae tenebris jaces. Quæ ignorantia effecit, ut quosdam dicere non puderet, idcirco nos esse natos, ut scelerum pœnas lucremus : quo quid delirius dici possit, non video. Ubi enim, vel quæ scelera potuimus admittere, qui omnino non fuimus? Nisi forte credemus inepto illi seni, qui se in priori vita Euphorbum fuisse mentitus est. Hic, credo, quod erat ignobili genere natus, familiam sibi ex Homeri carminibus adoptavit. O miram et singularem Pythagoræ memoriam ! O miseram oblivionem nostrum omnium, qui nesciamus, qui ante fuimus ! Sed fortasse, vel errore aliquo, vel gratia sit effectum, ut ille solus lethæum gurgitem non attigerit, nec oblivionis aquam gustaverit : videlicet senex vanus (sicut otiosæ aniculæ solent) fabulas tam-

quam infantibus credulis finxit. Quod si bene sensisset de iis, quibus hæc locutus est, si homines eos existimasset, nunquam sibi tam petulanter mentiendi licentiam vindicasset. Sed deridenda est hominis levissimi vanitas. Quid Ciceroni faciemus ? qui cum in principio Consolationis suæ dixisset, luendorum scelerum causa nasci homines, iteravit id ipsum postea, quasi objurgans eum, qui vitam non esse pœnam putet. Recte ergo præfatus est, errore, ac miserabili veritatis ignorantia se teneri.

CAPUT XIX.

Cicero et alii sapientissimi animarum immortalitatem, sed infideliter docent; et quod bona vel mala mors ex ante acta vita sit ponderanda.

At illi, qui de mortis bono disputant quia nihil veri sciunt, sic argumentantur : Si nihil est post mortem, non est malum mors ; aufert enim sensum mali. Si autem supersunt animæ, est etiam bonum, quia immortalitas sequitur. Quam sententiam Cicero de Legibus sic explicavit : « Gratulemurque nobis, quoniam mors aut meliorem, quam qui est in vita, aut certe non deteriorem allatura est statum. Nam sine corpore animo vigente, divina vita est ; sensu carente, nihil profecto est mali. » Argute, ut sibi videbatur, quasi nihil esse aliud possit. Atqui utrumque hoc falsum est. Docent enim divinæ Litteræ, non extingui animas : sed aut pro justitia præmio affici, aut pœna pro sceleribus sempiterna. Nec enim fas aut eum qui sceleratus in vita feliciter fuerit, effugere quod meretur ; aut eum, qui ob justitiam miserimus fuerit, sua mercede fraudari. Quod adeo verum est,

VARIORUM NOTÆ.

Epigramma est 24, edit. Th. Grævii, 28 Annæ Tanaquilli. CELL.

Clarificaret. Ecclesiastica vox, qua usi sunt Auctor Vulgatæ Versionis passim in novo Testamento, Sedulius, aliique.

Clemens erat. De Cæsaris clementia lege Plutarchum, Suetonium, Paternulum et alios historicos ; sed præcipue Ciceronem in orationibus pro Marcello et pro Ligario.

Video. Sic repono ex edit. Tornes., Soub., Walch. cunctisque mss. præter 2 Reg. rec. in quibus est, ut et in editis, *invenio*.

Inepto illi seni. Pythagoræ scilicet, de quo Laertius, Philostrat. lib. viii de Vita Apollon. ; Gell. quarto, cap. 11. Atque hic observa, quomodo irrideat dogma de animabus ante corpora conditis, quod ipsi Laetantio quidam affinxerunt. *Isæus.*—Euphorbus igitur ille, quem se fuisse olim mentiebatur Pythagoras, fuit nobilis Trojanus a Menelao in Trojano bello occisus.

Qui se in priori vita, etc. Altera pars hujus confutationis continet *πολιγενεσιαν*, sive *μεταψύχωσιν* Pythagoricam : de qua ex Gentilibus nemo copiosius Ovidio lib. xv. *Metamorph.* Post Laertium vero lege Gellium lib. iv cap. 11 ; Philostratum lib. viii de Vita Apollonii. Exploditur dignis modis a Luciano, eum alibi, tum etiam in Gallo. Ex ecclesiasticis scriptoribus notant Tertull. in Apolog. cap. 46, Tatianus adversus Gentes ; Orig. lib. i contra Celsum, atque rursus noster Laetantius lib. vii, cap. 23 ; Hieronymus lib. ii adversus Jovin. et in Apologia adversus Rufinum ; Augustinus de Trinitate lib. xii. Chrysost. homilia quedam in xv caput Joannis ; Cyrillus

contra Julianum, lib. vii. *BETULEIUS.*

Euphorbum fuisse. Euphorbus Trojanus a Menelao interfectus. CELL.

Singularem Pythagoræ memoriam. Ipse de se apud Ovidium, *Metam.* xv, v. 160 :

Isne ego (nam memini) Trojani tempore belli.
Panthoides Euphorbus eram ; cui pectore quondam
Sedit in adverso gravis hasta minoris Atride.
CELL.

Qui vitam non esse pœnam putet. Hæc lectio permutorum mss. est, editorum quatuor. Scripti 7 addunt *malis* ; quinque exhibent *malis plenam*, ut et vulgati sex.

Præfatus est. Ita veterrimi mss. 4 Bonon., 3 Reg., Lips., Pal., 4 Colbert. a secunda manu. In 15 rec. et in excusis legitur *profatus* ; in 4 scriptis rec. *professus est*. *Præfatus est*, id est, supra dixit.

Gratulemur, etc. Hæc non leguntur apud Ciceronem in libris de Legibus ; leguntur equidem, sed non iisdem verbis, in 1 Tusculanar. quæstion. sub initium.

Sensu carente. Mss. 1 Bonon. antiq. et Cotton. habent *sensu pereunte*. Apud Ciceronem et in 5 editis, necnon et 1 Reg. rec. est *sensu carenti*.

Ut sibi videbatur. Refertur ad Ciceronem qui præcessit, et mox sequitur. Mss. tres addunt, *locutus est*. In 7 mss. et in totidem editis est *videtur* ; in 8 scriptis, *videntur*.

Litteræ. Scilicet. Daniel. xii, Matth. iii, xiii, xxv, Joan. xii, l.

Ut idem Tullius. Hanc ultimam vocem addidi ex 15 excusis, et ex omnibus mss. præter 1 Reg. rec. cui est Cicero : abest autem a tribus rec (*Vide infra*)

ut idem Tullius in Consolatione non easdem sedes incolere justos atque impios prædicaverit. Nec enim omnibus, inquit, iidem illi sapientes arbitrati sunt, eundem cursum in cælum patere: nam vitis et sceleribus contaminatos deprimi in tenebras, atque in cæno jacere docuerunt; castos autem animos, puros, integros, incorruptos, bonis etiam studiis atque artibus expolitos, levi quodam et facili lapsu ad deos, id est, ad naturam sui similem pervolare. Quæ sententia superiori illi argumento repugnat. Illud enim sic assumptum est, tamquam necesse sit, omnem hominem natum immortalitate donari. Quod igitur erit discrimen virtutis, ac sceleris, si nihil interest, utrumne Aristides sit aliquis, an Phalaris? utrum Cato, an Catilina? Sed hanc repugnantiam rerum sententiarumque non cernit, nisi qui tenet veritatem. Si quis igitur nos roget, utrumne bonum sit mors, an malum? respondebimus, qualitatem ejus ex vitæ ratione pendere. Nam sicut vita ipsa bonum est, si cum virtute vivatur, malum, si cum scelere: sic et mors ex præteritis vitæ actibus ponderanda est. Ita fit, ut si vita in Dei religione transacta sit, mors malum non sit; quia translatio est ad immortalitatem. Sin autem, malum sit necesse est; quoniam ad æterna (ut dixi) supplicia transmittit.

Quid ergo dicemus, nisi errare illos, qui aut mortem appetunt, tamquam bonum, aut vitam fugiunt, tamquam malum? nisi quod sunt iniquissimi, qui

A pauciora mala non pensant bonis pluribus. Nam cum omnem vitam per exquisitas et varias traducant voluptates, mori cupiunt, si quid forte his amaritudinis supervenit; et sic habent, tamquam illis nunquam fuerit bene, si aliquando fuerit male. Damnant igitur vitam omnem, plenamque nihil aliud, quam malis opinantur. Hinc nata est inepta illa sententia, hanc esse mortem, quam nos vitam putemus; illam vitam, quam nos pro morte timeamus: ita primum bonum esse, non nasci, secundum citius mori. Quæ, ut majoris sit auctoritatis, Sileno attribuitur. Cicero, in Consolatione: « Non nasci, inquit, longe optimum, nec in hos scopulos incidere vitæ; Proximum autem, si natus sis, quamprimum mori, tamquam ex incendio effugere violentiam fortunæ. » Creddisse illum vanissimo dicto exinde apparet, quod adjecit aliquid de suo, ut ornaret. Quæro igitur, cui esse optimum putet non nasci, cum sit nullus omnino, qui sentiat: nam ut bonum sit aliquid, aut malum, sensus efficit. Deinde, cur omnem vitam nihil aliud esse, quam scopulos, et incendium putaverit; quasi aut in nostra fuerit potestate, ne nasceremur, aut vitam nobis fortuna tribuat, non Deus, aut vivendi ratio quidquam simile incendio habere videatur.

Non dissimile Platonis illud est, quod aiebat, se gratias agere naturæ: primum, quod homo natus esset potius, quam mutum animal; deinde, quod

VARIORUM NOTÆ.

Easdem sedes. Homeri et Virgillii poemata hoc idem docent. — *Non easdem sedes.* Interdidit quidem hic Ciceronis locus: sed superest huic plane geminus l. i, Tuscul. c. 50 dignissimus lectu. Conf. Lact. l. vii, c. 7 et Pfanner. Theolog. Gentil. c. 21. BUNEMAN.

Castos autem animos, etc. Euripides in Supplicibus, ait animum e corpore egredientem in cælum, unde lapsus erat, avolare: corpus autem terræ, unde ortum erat, reddi. HERALD.

Facili lapsu ad deos... pervolare. Cicero c. l. *His ad illos* (deos) a quibus essent profecti, reditum facilem patere. BUN.

Hominem natum. Elegantiâ vocibus his junctis subest. lib. vi, c. 5: *Immortalitatem nulli homini nato negat.* Lib. vii, c. 5: *Siquidem omnis homo natus immortalis fiet.* Seneca, de Const. Sap. c. 6: *Non est, quod dubites, an tollere se homo natus supra humana possit.* BUN.

Aristides. Hic sumitur pro quovis justo, sicut Phalaris pro tyranno, atque Cato pro bono cive, sic et Catilina pro nefario homine; horum historiæ sunt notissimæ.

An Phalaris. Is est famosus Agrigentinarum in Sicilia tyrannus cum tauro suo æneo. De eo vide Ciceronem in Verrem vi, n. 35.

Non cernit. Sic habent antiquiores et meliores mss. et 15 typis excusi. At 15 scripti rec. cum 2 edit. vet. Rom. habent, *non sentit.*

Ex vitæ ratione pendere. Juxta illud verbum, finem vitæ expectandum esse. Hinc Plinius lib. vii, cap. 40. Ita est profecto, inquit; alius de alio judicat dies, et tamen supremus de omnibus.

Sin autem. Ita reposui ex duobus optimis et antiquissimis 1 Bonon. et Regio-Put. In cæteris est *sin aliter*; vel *si aliter.*

Non pensant. In editione Sublac. legitur *compensant.* *Inepta illa sententia.* Vide Eurip. apud Plat. in Geor. et apud Stob. Serm. 121; Aristoph. in Ran.;

Cicer. in Somn. Scip. et Tusc. i. Hanc tamen sententiam, quam ineptam dicit Lactantius, non veretur probare Cicero, Epist. lib. xvi, epist. 8. — *Inepta sententia,* etc. Euripidem notat, cujus versus servavit Origenes contra Celsum, lib. vii, pag. 366.

Τὸ ὄδῳ, αὐτὸ τὸ ἔργον αὐτὸ ἴσῳ
Τὸ ἀρχαῖον δὲ ἔργον.

Add. Spencer. h. l. p. 89. His gemini sunt Euripid. versus, Troad. v. 651, 652, et incert. Trag. v. 351. BUN.

Sileno attribuitur. Cicero, i Tusculan., 48: *Afferatur de Sileno fabella quædam: qui cum a Mida captus esset, hoc ei muneris pro sua missione dedisse scribitur, docuisse regem, non nasci homini longe optimum esse, proximum autem, quamprimum mori.* De Sileno conf. Perizon. ad Ælian., Var. Hist. l. iii, c. 18. BUN.

Non nasci. Est et hic locus in i Tuscul. quæst., non longe a fine. Sic et Plinius in præfatione lib. vii. ait: *Itaque multi extiterunt, qui non nasci optimum censebant, aut quam ocissime aboleri.*

Quamprimum mori, tamquam ex incendio effugere violentiam fortunæ. Verbum *mori* quod 23 mss. rec. et 6 editis deest, restitui ex mss. 3 Reg., 6 Vatic., Cauc., Jun., 1 Clarom. vet., edit. Rom. ac 9 aliis, et ex Cicerone ipso unde desumptus est hic locus: sed ibi desideratur vox *violentiam*, quam nobis exhibent 37 mss. codices ac 14 impressi, quam et sensus postulat. — *Quamprimum mori, et tamquam.* Addidi *mori* et ex sex Vaticanis edd. ab anno 1465, ad ann. 1539, tum omnibus Tornæs. 1548, 1614. BUN.

Effugere violentiam fortunæ. Verba, *violentiam fortunæ* habent decem Vaticanis, quinque Sparckii, Emman., Cantabr., tres Lips. (nisi quod in tertio, *violentiæque fortunæ*). Hoc amplius Heumanus pronuntiat, verba, *violentiam fortunæ*, proscrubendo. Videntur mihi retinenda; quia in refutatione, infra, fortunæ facit mentionem. BUN.

Non dissimile Platonis. De quo Platonis dicto vide Plutarch. ad fin. Marii.

mas potius, quam fœmina; quod Græcus, quam Barbarus; postremo, quod Atheniensis, et quod temporibus Socratis. Dici non potest, quantam mentibus cœcitatē, quantosque pariat errores ignorantia veritatis. Ego plane contenderim, numquam quidquam dictum esse in rebus humanis delirius. Quasi vero si aut Barbarus, aut mulier, aut asinus denique natus esset, idem ipse Plato esset, ac non ipsum illud, quod natum fuisset. Sed videlicet Pythagoræ credidit, qui ut vetaret homines animalibus vesci, dixit, animas de corporibus in aliorum animalium corpora commeari: quod et vanum et impossibile est. Vanum, quia necesse non fuit veteres animas in nova corpora inducere, cum idem artifex, qui primas aliquando fecerat, potuerit semper novas facere. Impossibile, quia rectæ rationis anima tam immutare naturam status sui non potest, quam ignis aut deorsum nili, aut in transversum, fluminis modo, flammam suam fundere. Existimavit igitur homo sapiens, potuisse fieri, ut anima, quæ tunc erat in Platone, in aliquod mutum animal includeretur, essetque humano sensu prædita, ut intelligeret ac toleret incongruenti se corpore onerata. Quanto sanius faceret, si gratias agere se diceret, quod ingeniosus, quod docilis natus esset, quod in iis opibus, ut liberaliter erudiretur. Nam quod Athenis natus est, quid in eo beneficii

A fuit? An non plurimi extiterunt in aliis civitatibus excellenti ingenio atque doctrina viri, qui meliores singuli, quam omnes Athenienses fuerunt? Quanta hominum millia fuisse credamus, qui et Athenis nati, et temporibus Socratis, indocti tamen, ac stulti fuerunt? Non enim aut parietes, aut locus in quo quisque est effusus ex utero conciliat homini sapientiam. Quid vero attulit Socratis se temporibus natum gratulari? Num Socrates ingenia discipulis potuit commodare? Non venit in mentem Platoni Alcibiadem quoque et Critiam ejusdem Socratis assiduos auditores fuisse; quorum alter hostis patriæ acerrimus fuit, alter crudelissimus omnium tyrannorum.

CAPUT XX.

Socrates alius prudentior fuit in philosophia, quamvis in multis desipuerit.

Videamus nunc, quid in Socrate ipso tam magnum fuerit, ut homo sapiens merito gratias ageret, illius se temporibus esse natum. Non inficior fuisse illum paulo cordatiorem, quam ceteros, qui naturam rerum putaverunt ingenio posse comprehendere. In quo illos non excordes tantum fuisse arbitror, sed etiam impios; quod in secreta cœlestis illius providentiæ curiosos oculos voluerint immittere. Romæ, et in plerisque urbibus scimus esse quædam sacra, quæ

VARIORUM NOTÆ.

Quod mas. Sic reposui ex vet. editis 3 Rom.. Venet: 1490, et aliis octo, necnon ex omnibus mss. præter quinque, quibus est, ut 7 vulgatis, *quod masculus.*

Quam fœmina. Ita Judæorum magistri in Pesachim f. 65, et alibi: *Bete illi, cujus liberi sunt masculi; vœ illi, cujus liberi sunt fœminæ.* BUN.

Quod Atheniensis. Ms. Cantabrig. et editi 7 addunt, *non Thebanus*, quod glossema videtur. Idem a Laertio, lib. 1, tribuitur Socrati. Sublac. addit. *non Thebanus.*

Numquam quidquam dictum esse delirius. Non reticendum quod Judæi habent in preculis suis virorum peculiaribus: *Benedictus esto, o Domine Deus, quod me virum creasti, non mulierem; quod Israelitam, non alienigenam.* CATHER.

Quod natum fuisset. Legitur natus fuisset apud Bune-man., qui hujus mutationis sic rationem reddit. — Restituo natus ex Lips. tert., Reimm., Rost, Venet. 1471, 72, utraque 78, 95, Parr., Paris., Junt, Gymn., Ald., Isæo, Grat. BUN.

Sed videlicet Pythagoræ, etc. Platōnem Pythagoræ doctrinam secutum fuisse, testatur etiam August. de doct. Christiana. Atque idem August. contra Julianum, lib. 11, ex Ambrosii libro contra Plat. hæc recitat verba: *Miror tantum philosophum, quomodo animam, cui potestatem conferendæ mortalitatis attribuit, in noctuis includat, et ramulis, seritate quoque induat bestiarum: cum in Timæo eam Dei opus esse memoraverit, inter immortalia a Deo facta; corpus autem non videri opus summi Dei asseruit; quia natura carnis humanæ nihil a natura corporis bestialis differat.* Finit autem Plato Philolai Pythagorici libros a mulierculis pauperibus: unde quicquid de immortalitate animæ scripsit, furatus est. Tzetz. Chil. 11, Variæ hist. BE-TELEUS.

Commeari. Exprimi Minuc. Fel. cap. 37: *Animas... in alia nova corpora sapius commeari.* BUN.

Quod et vanum, et impossibile est. Videtur Lactantius aliter sensit de animis impiorum; ut in quos potestatem habeat spiritus malignus, unde in arte

magica verti possint in lupos. Cujusmodi conversionem non solum agnoscunt Maro Eglog. 1x et poetarum alii; sed Plinius quoque lib. viii, cap. 22. Sed parum ad rem facit, pitne, an impli sint, quorum animæ in bestias transeant. Omnino enim, ut ex perfecto animali aliud fiat animal perfectum, longe exsuperat viam creatam; quodque Deus creaturis omnibus negavit, id non absque impietate illis adscribitur, etc. VOSSIUS.

Fluminis modo. mss. 8 rec., *fulminis.*

Includeretur. mss. 8 rec., *induceretur.*

Gratulari. Ex omnibus mss. ita reposui, præter 2 Reg. rec. in quibus, ut et in excusis, est *gloriari*. Sic infra, *cujus temporibus natum esse se homo sapiens gratulatur*; et prius, *gratias agere naturæ*: nullibi tamen legitur *gloriari*.

Commodare. Scripsi 11, *dare.*

Alcibiadem quoque et Critiam. Isocrates Alcibiadem Socratis discipulum fuisse negat in Busiride, Poly-cratem id asserentem redarguens. Et in Gorgia Platōnis ipse Socrates ipsum *ἰταίρον* suum dicit. Cæterum de rebus Alcibiadis lego Justin. lib. v; Thucyd. lib. vi; Plutarchum in Nicia, et alibi, de triginta tyrannis; lege Xenophontem, lib. 11 rerum Græcarum, Justin. lib. v. BETUL. — *Alcibiadem... Socratis auditores.* Nepos in Alcib., cap. 2; pr. *eruditus a Socrate*; nec aliter Xenophon. lib. 1 Memorab. f. m. 715, sqq. quem præ cæteris hic sequitur, Alcibiadem patriæ hostem vocans. Nepos quidem contrarium affirmat: at Cicero, lib. 1 de Orat. c. 54: *Quid Critias? Quid Alcibiades? Civitatibus quidem suis non boni, sed certo docti atque eloquentes, nonne Socraticis disputationibus erant eruditi?* Conf. Maxim. Tyr. Diss. viii, p. 90. BUN.

Illius se temporibus esse natum. Reimm.: *illis temporibus esse se natum.* Sed non minus eleganter pronomina, *illius se*, conjuncta.

Curiosos oculos. Si hic simul legas quæ inf., intelliges nostrum hic imitari Ciceronem de Harusjicū Responsis, c. 17, ubi de sacris Bonæ Deæ: *Quod (sacrificium) non solum curiosos oculos excludit, etc.* BUN.

Immittere. De his vide S. Augustinum de Civit. Dei, lib. viii, cap. 3.

aspici a viris nefas habeatur. Abstinent igitur aspectu, quibus contaminare illa non licet: et si forte, vel errore, vel casu quopiam vir aspexerit, primo pœna ejus, deinde instauratione sacrificii, scelus expiatur. Quid his facias, qui inconcessa scrutari volunt? Nimirum multo sceleratioribus, qui arcana mundi, et hoc cœleste templum profanare impiis disputationibus quærent, quam qui ædem Vestæ, aut Bonæ Deæ, aut Cereris intraverint. Quæ penetralia quamvis adire viris non liceat, tamen a viris fabricata sunt. Hi vero non tantum impietatis crimen effugiunt: sed, quod est multo indignius, eloquentiæ famam, et ingenii gloriam consequuntur. Quid, si aliquid investigare possent? Sunt enim tam stulti in asseverando, quam improbi in quærendo; cum neque invenire quidquam possint, nec defendere, etiamsi invenerint. Nam si verum vel fortuito viderint, quod sæpius contingit, committunt, ut ab aliis id pro falso refellatur. Non enim descendit aliquis de cœlo, qui sententiam de singulorum opinionibus ferat: quapropter nemo dubitaverit, eos, qui ista conquirant, stultos, ineptos, insanos esse.

Aliquid ergo Socrates habuit cordis humani, qui cum intelligeret hæc non posse inveniri, ab ejusmodi quæstionibus se removit; vereorque ne in eo solo. Multa enim sunt ejus non modo laude indigna, sed etiam reprehensione dignissima, in quibus fuit suo-

VARIORUM NOTÆ.

Nefas habeatur. Comparatio est a minori ad majus, juxta Gentilium tamen opinionem.

Vel casu quopiam. Sic restitui ex veteribus editis octo, et omnibus mss. præter 3 Reg. et 2 Lips. in quibus, ut in 7 excusis, legitur *quispiam*, in 4 Colb. *quoquam*. Nota obiter *quopiam* in sexto casu, ut apud Arnobium, lib. vi, ante finem, et lib. vii, post initium.

Hoc cœleste templum, etc. Sic Scipio in Somnio apud Cic. appellavit mundum. Quo loco Macrobius bene autem, inquit, *universus mundus Dei templum vocatur, propter illos qui existimant nihil aliud esse Deum, nisi cœlum ipsum, et cœlestia ista quæ cernimus. Ideo ut summi potentiam Dei ostenderet posse vix intelligi, nunquam videri; quidquid humano subjicitur aspectui, templum ejus vocavit, qui sola mente concipitur; ut qui hæc veneratur ut templa, cultum tamen maximum debeat conditori, sciatque quisquis in usum templi hujus inducitur, ritu sibi vivendum sacerdotis*, etc.

BETUL.

Bonæ deæ, etc. De qua mox Lactantius, et supra l. i, c. 22; Propert. l. iv, Eleg. 9, de sacris Bonæ deæ.

Fœmineæ loca clausa deæ, fontesque piandos, Impune et nullis sacra resecta viris.

Et non solum viris templum Bonæ deæ ingredi nefas erat; sed et picturæ masculinæ in templo velatæ, ut testantur Juvenal. Satyr. 6, et Senec. epist. 97. De his Bonæ deæ aut Vestæ Mysteriis vide Dionys. Halycarn. lib. ii; Ciceronem, oratione pro Domo sua, et Macrobi., lib. i Saturnal., c. 41 et 42, atque Servium in iv lib. Æneidos.

Cordis. Hic cor ponitur pro animo, prudentia, sapientia. — *Aliquid.... habuit cordis.* Id est, ut sup., fuit paulo cordatior. Lactantius cum aliis sapientiam in corde ponebat: hinc, l. iii, cap. 15: *In corde sapientia est.* De Opif., cap. 10: *Cor sapientiæ domicilium.* Cap. 12: *Primum cor hominis effingi, quod in eo sit vita omnis et sapientia.* BUN.

Quod supra nos, nihil ad nos. Meminit etiam Hieronymus in Apologia adversus Rufinum. At videtur

rum simillimus. Ex his unum eligam, quod ab omnibus sit probatum. Celebre hoc proverbium Socrates habuit: « Quod supra nos, nihil ad nos. » Procumbamus igitur in terram, et manus nobis ad præclara opera datas convertamus in pedes. Nihil ad nos cœlum, ad cujus contemplationem sumus excitati; nihil denique lux ipsa pertineat: certe victus nostri causa de cœlo est. Quod si hoc sensit, non esse de rebus cœlestibus disputandum, ne illorum quidem rationem poterat comprehendere, quæ sub pedibus habebat. Quid ergo? num erravit in verbis? Verisimile non est: sed nimirum id sensit, quod locutus est, religioni minime serviendum: quod si aperte diceret, nemo pateretur.

Quis enim non sentiat, hunc mundum tam mirabili ratione perfectum, aliqua providentia gubernari? quandoquidem nihil est, quod possit sine ullo moderatore consistere. Sic domus ab habitatore deserta dilabatur; navis sine gubernatore abit pessum; et corpus, relictum ab anima, diffluit: nedum putemus, tantam illam molem aut construi sine artifice, aut stare tamdiu sine rectore potuisse. Quod si publicas illas religiones voluit evertere, non improbo, quin etiam laudabo, si ipse quod est melius invenerit. Verum idem per canem et anserem dejerabat. O hominem scurræ (ut ait Zeno epicureus) ineptem, perditum, desperatum, si cavillari voluit religionem; de-

Lactantius Socrati paulo iniquior, et sibi contraria dicit, cum aliis in locis multum Socratem laudaverit. Verumtamen non eo veniendum est, ut dicamus, velut Erasmus Rotterod., qui sæpe vix abstinere se posse aiebat, quin diceret: *Sancte Socrates, ora pro nobis.*

Procumbamus.... in terram. Æquius interpretatur Minuc. Felix, c. 8. Tertullianus, l. ii ad Nationes, c. 4, dictum hoc Epicuro tribuit. Jure vero, qui de Socrate scripserunt, Lactantium ob hanc sinistram interpretationem castigant. BUN.

Diffluit. Ita antiquiores ac potiores mss. undecim et nonnulli editi; in cæteris *destitit*, minus bene.

Verum idem per canem, etc. Meminit hujus juramenti Athenæus, lib. ix. Deipnos. Excusat hunc Apollonius apud Philost., lib. vi, quod juraverit per ea, non tamquam per deos, sed ne per deos juraret. Quid dicam de Theologis? Tertul., cap. 14 Apolog. *Taceo*, inquit, *de philosophis, Socrate contentus, qui in contumeliam deorum, Quercum, et Hircum, et Canem dejerabat. Sed propterea damnatus est Socrates, quia deos destruebat.* Augustinus, item cap. 2 libri de Vera religione, clementius hoc interpretatur. Interea non negabimus, canem apud Ægyptios deum fuisse; quod non modo Euseb. in Præparat. Evangelica testatur, sed ipse etiam Plato in Gorgia. BETUL. — Socrates dictus *scurra Atticus*, quia ridicundus plerumque docebat. Præter Ciceronem, libro i de Natura deorum, cap. 34, et lib. v de Finibus, vide Minucium in Octavio, paulo ante finem.

O hominem scurræ.... Zeno Epicureus. Sequitur Ciceronem, lib. i de Nat. deor., cap. 51: *Zeno non eos solum qui tum erant, Appollodorum, Syllum, cæteros figebat maledictis; sed Socratem ipsum, parentem philosophiæ, latino verbo utens, scurræ Atticum fuisse dicebat.* BUN.

Ut ait Zeno Epicureus. Ideo distinguendus a Zenone Cittiio, sive stoico, etiam ab Eleate. Inter octo Zenones Laertius Epicureum hunc octavum ponit, Sidoniam genere. BUN.

mentem, si hoc serio fecit, ut animal turpissimum A pro Deo haberet! Quis jam superstitiones Ægyptiorum audeat reprehendere, quas Socrates Athenis auctoritate confirmavit sua? Illud vero nonne summæ vanitatis, quod ante mortem familiares suos rogavit, ut Æsculapio gallum, quem voverat, pro se sacrarent? Timuit videlicet, ne apud Rhadamanthum recipiatorem voti reus fieret ab Æsculapio. Dementissimum hominem putarem, si morbo affectus periisset. Cum vero hoc sanus fecerit, est ipse insanus, qui eum putat fuisse sapientem. En, cujus temporibus natum esse se homo sapiens gratulatur.

CAPUT XXI.

De Platonis doctrina, quæ republicas destrueret.

Videamus tamen, quid illum Socrates docuerit, B qui cum totam Physicam repudiasset, eo se contulit, ut de virtute atque officio quæreret. Itaque non dubito, quin auditores suos justitiæ præceptis erudierit. Docente igitur Socrate, non fugit Platonem, justitiæ vim in æquitate consistere; siquidem omnes pari conditione nascuntur. Ergo nihil (inquit) privati ac proprii habeant: sed ut pares esse possint, quod

VARIORUM NOTÆ.

Æsculapio gallum. Qua de re vide Tertullianum de Corona militis.

Pro se sacrarent. Sic ferunt omnes editi cunctique fere mss. inter quos sunt 4, veterrimi. Duo Reg. vet. habent, ut et in Epitom., cap. 37, *prosecrarent*, quod verbum non admittit lingua latina. Recentiores duo, C *prosecant*; alii, *procurarent*; 3, *consecrarent*.—At Legitur *prosecrarent* apud Buneman, qui hujus vocis sic rationem reddit:—In tanta librorum variatione tutius putavi antiquissimorum codicum scripturam exhibere. Stephanus Baluzius ad libr. de Mort. Persec., c. 35: Melius, inquit, ut arbitror, codex regius 5735, *prosecrarent*. Bun.

Rhadamanthum. Inferorum judicem. Virgil. Æneid. vi, v. 566.

Recipiatorem. Ita reposui ex antiquissimo 900 annor. ms. codice Regio; et sic legendum esse censebant eruditi viri Th. Canterus, Jo. Cauci, et Gallæus. *Recuperator* enim et *recupero* sunt ab antiquo verbo *reciperare*, ut recte annotavit Paulus Franciscus Bescovienensis in suo Thesaurio eruditionis scholasticæ, in-folio, Francofurti, 1622. Huic lectioni nostræ laudent mss. Marm. cui est *receptatorem*; ms. 29 et edit. 9, per compendium, *receptorem*; 1 Reg. rec. et 9 edit. rec., *recuperatorem*; ms. Ultr. *imperatorum*, corrupte. *Recipiatores* autem, vel si mavis, *recuperatores* dicti sunt, qui de rebus privatis recipiendis reddendisque suo domino dolo ac fraude subductis cognoscebant. Gell. xx, 4; Livius, xxvi, 48.

Putat. Ex 18 mss. est, inter quos sunt vetustissimi Regii. Cæteri cum editis habent, *putet*.

Fuisse. Haud secus legi debet ex mss. antiquissimis., 1 Bonon., 2 Reg. aliisque tribus; melius quam esse in cæteris.

Justitiæ, etc. Mallet cum Thysio legere *æqualitate*, ob ea quæ sequuntur, *pari conditione... ut pares esse possint*. Sed et *æquitas* pro *æqualitate* usurpatur a Seneca. *Justitiæ vim in æquitate.* Æqualitatem ego malim, non quod æquitas, quæ Græcis *ἐπιαισι*; dicitur, fundamentum justitiæ non sit, ut ipse Plato, Arist. et post hos Cic. quoque docet abunde: sed Lactantium τὸ ἴσον, sive τὴν ἰσότητά, quam Cic. solet æqualitatem interpretari, intelligere, ipsa communio de qua quæstio est, evincit. Quamquam non desint, qui ἰσότητά

justitiæ ratio desiderat, omnia in commune possideant. Ferri hoc potest, quamdiu de pecunia dici videtur. Quod ipsum quam impossibile sit, et quam injustum, poteram multis rebus ostendere. Concedamus tamen, ut possit fieri. Omnes enim sapientes erunt, et pecuniam contemnent. Quo ergo illum communitas ista perduxit? Matrimonia quoque inquit, communia esse debebunt: scilicet ut ad eandem mulierem multi viri, tamquam canes confluant; et is utique obtineat, qui viribus vicerit: aut si patientes sunt, ut philosophi, expectent, ut vicibus, tamquam lupanar obeant. O miram Platonis æquitatem! Ubi est igitur virtus castitatis? ubi fides conjugalis? quæ si tollas, omnis justitia sublata est. At idem dixit, beatas civitates futuras fuisse, si aut philosophi regnarent, aut reges philosopharentur. Huic vero tam justo, tam æquo viro regnum dares, qui aliis abstulisset sua, aliis condonasset aliena; prostituisset pudicitiam fœminarum: quæ nullus unquam non modo rex, sed ne tyrannus quidem fecit.

Quam vero intulit rationem turpissimi hujus consilii? Sic inquit: Civitas concors erit, et amoris mutui constricta vinculis, si omnes omnium fuerint

etiam *æquitatem* transferunt, eam intelligentes, quæ Varroni est *paritas*. Plato de Legibus quinto et sexto, necnon Aristoteles in quinto Ethicor. BETUL.

In æquitate. Legitur vero in *æqualitate* apud Buneman, qui notam sequentem exhibet.—*In æquitate.* Sic l. v, cap. 14, sq.: *Æquitatem dico... se cum cæteris cœquandi, quam Cicero æquabilitatem vocat... omnes æquos, id est, pares esse... omnibus æquitatem... largitur... æquo jure.*

Possideant. Ms. 1 Bonon. antiq., *possidebunt*.

Ferri hoc potest. Mss. 2 rec. cum 5 editis, *fieri*; 1 Reg. rec., *Fieri hoc non potest*.—*Ferri hoc potest, quamdiu.* Pro recepta, est Epitom. cap. 38: *De patrimoniis tolerabile est... potest aliquo modo ferri.* Bun.

Matrimonia quoque, etc. Cum alibi, tum. in 5 de Rep. Disputat contra hanc Aristoteles in 11 de Rep. item ex Ecclesiasticis Scriptoribus Eusebius lib. xiii de Preparat. Evang., cap. 42. Notatur ab Epiphanio tom. 11, lib. 111, a Chrysostomo, homilia 1 in Matth. et Actis capite 11. Atque idem Epiph. t. 11, l. 1. BET.

Si patientes sunt. In scriptis 10 et vulgatis 4 legitur, *patientes.* Ald., *sapientes*.

Ut vicibus. Sic reposui ex melioribus cunctis ferme mss. et 9 vetustioribus editis. In 7 scriptis et 8 rec. vulgatis est, et *vicibus*.

Beatas civitates futuras. Hæc Socratis sententia est in v de Rep. Vide Cic. ad Quintum fratrem epist. 1, cujus hæc sunt verba: *Atque ille quidem princeps ingenii et doctrina Plato, tum denique fore beatas Respublicas putavit, si aut docti, aut sapientes homines eas regere cœpissent, aut qui regerent, omne suum studium in doctrina ac sapientia collocassent.* Extat de eodem argumento libellus Plutarchi. Non id vero agit Lactantius, ut velit hoc dictum improbare: sed ut appareat, nec Socratem, nec Platonem inter sapientes esse numerandos, idque ex eventu; et ut ait S. Ambrosius, quod non veram, sed fictam et adumbratam dumtaxat Rempublicam descriperint. BETUL.

Qui. Hanc vocem restitui ex mss. 6 Reg., 6 Colb. aliisque septem, editis octo vet. et 3 rec. Deest in 3 Regiis totidemque excusis.

Quam vero intulit rationem turpissimi hujus consilii. Editi octo rec. Cum vero. Reposui *Quam* interroga-

et mariti, et patres, et uxores, et liberi. Quæ ista A confusio generis humani est! Quomodo servari potest caritas, ubi nihil est certum quod ametur? Quis aut vir mulierem, aut mulier virum diligit, nisi habitaverint semper una, nisi devota mens, et servata invicem fides individua fecerit charitatem? quæ virtus in illa promiscua voluptate locum non habet. Item si omnes omnium liberi sint, quis amare liberos tamquam suos poterit, cum suos esse aut ignoret, aut dubitet? quis honorem tamquam patri deferet, cum unde natus sit nesciat? Ex quo fit, ut non tantum alienum pro patre habeat, sed etiam patrem pro alieno. Quid, quod uxor potest esse communis, filius non potest, quem concipi non nisi ex uno necesse est. Perit ergo illi uni communitas, ipsa reclamante natura. Superest, ut tantummodo concordia causa uxores velit esse communes. At nulla vehementior discordiarum causa est, quam unius fœminæ a multis maribus appetitio. In quo Plato, si ratione non potuit, exemplis certe potuit admoneri, et mutorum animalium, quæ ob hoc vel acerrime pugnant, et hominum, qui semper ob eam rem gravissima inter se bella gesserunt.

CAPUT XXII

De Platonis præceptis, iisdemque reprehensis.

Restat ut communitio ista nihil aliud habeat, præter adulteria, et libidines; propter quas funditus eruedas, virtus est vel maxime necessaria. Itaque non invenit concordiam, quam quærebat; quia non videbat, unde oriatur. Nam justitia in extraposis nihil

momenti habet, ne in corpore quidem: sed tota in hominis mente versatur. Qui ergo vult homines adæquare, non matrimonia, non opes subtrahere debet; sed arrogantiam, superbiam, tumorem, ut illi potentes et elati pares esse se etiam mendicissimis sciant. Detracta enim divitibus insolentia et iniquitate, nihil intererit utrumne alii divites, alii pauperes sint, cum animi pares fuerint; quod efficere nulla res alia præter religionem Dei potest. Putavit igitur se invenisse justitiam, cum eam prosus everterit; quia non rerum fragilium, sed mentium debet esset communitas. Nam si justitia virtutum omnium mater est, cum illæ singulæ tolluntur, ipsa subvertitur. Tulit autem Plato ante omnia fragilitatem: quæ utique nulla est, ubi proprii nihil B habeatur. Tulit abstinentiam: siquidem nihil fuerit, quod abstinence, alienum. Tulit temperantiam, tulit castitatem; quæ virtutes in utroque sexu maximæ sunt. Tulit verecundiam, pudorem, modestiam, si honesta et legitima esse incipiunt, quæ solent flagitiosa et turpia judicari. Sic virtutem dum vult omnibus dare, omnibus adimit. Nam rerum proprietas, et vitiorum, et virtutum materiam continet: communitas autem nihil aliud, quam vitiorum licentiam. Nam viri, qui multas mulieres habent, nihil aliud dici possunt, quam luxuriosi ac nepotes. Item mulieres, quæ a multis habentur, non utique adulteræ, quia certum matrimonium nullum est, sed prostitutæ ac meretrices sint necesse est.

Redegit ergo humanam vitam ad similitudinem, C non dicam mutorum, sed pecudum ac belluarum. Nam volucres pene omnes faciunt matrimonia, et

VARIORUM NOTÆ.

tionis sensu ex veteribus impressis et omnibus mss. nisi quod 15 pro vero legunt tamen.

Devota mens. Thysio devota mens explicatur votis adstricta; sed majorem vim devotus in se habet, et subst. devotio. Perpende, l. v, cap. 7: *Devota Deo suo fides.* L. II, cap. 12: *Devotione summa servire.* De Opif., cap. XIX: *Non fidem devotionemque perdere.* BUN.

Individuam...charitatem. Stylo Cypriani, l. II, ep. 4, ed. Erasmi., *Honori nos vestro charitas individua connectit.* BUN.

Perit ergo illi uni communitas. Reposuit illi uni, scilicet filio. Quæ lectio maxime omnium probatur ex 19 mss. et edit. vet. Rom., Egnat., Fasit., Betul. Legitur in 5 Reg. et 5 vulgatis recentioribus, illi una; in Goth. illa una; quorum vice est matrimonii in impressis quinque.

Velit. Sic reposui ex antiquissimo codice Regio alisque sex, referendo ad Platonem; et illud requirunt ea quæ præcedunt, et quæ sequuntur. Mss. septem cum editis, velint.

Qui semper. Mss. 7 rec., *Qui sæpe.*

In extraposis. Stoici non modo res fortuitas, sed etiam corpora ipsa extra nos esse credunt, ut ex Epicteti Enchiridio manifestum est. Non male cum ipsius Christi doctrina congruit, qui rapinas, adulteria, hæc est *ὀπίσθεν*, quæ e nobis egrediantur, hominem duntaxat inquinare affirmavit. BETULIUS.

Cum animi pares fuerint. Par animi Lactantius dicit per Græcismum. *Fuerint* reposui ex mss. et editis Betul., Tornes., Walch., Soubron. *Sint* caterorum vulgatorum est.

Nam si justitia, etc. Justitia namque virtutes in se complectitur omnes, ut Aristoteles in v Moralium dicit. Matrem aliarum virtutum vocat, quod reliquas veluti filias in suo quasi sinu et gremio fovet. De quo vide etiam Joannem Stobæum.

Tulit. Tulit haud raro ponitur pro sustulit, abstulit. Iterum ipse Lactantius in Epit. c. 29, ex Gellio: Si tuleris unum, abstuleris utrumque. Ambros. l. I, Off., cap. 52: Tolle ex usu hominum benevolentiam, tamquam solem e mundo tuleris, ita erit. L. III, Off., cap. 5: Solum lanceam... et lenticulam tulit aquæ. BUN.

Siquidem nihil fuerit, quod abstinence, alienum. Hanc lectionem retinet quamplurimi mss. et excusi: et optima est, quidquid dicat Thomasius; nam rectissime dicimus, rem aliquam abstineri, quasi procul teneri ac prohiberi. Lact. lib. VII, cap. 17: abstinence imbres, etc. Livius: Romano bello, Fortuna Alexandrum magnum abstinoit. Mss. 16, rec. et editi octo legunt, siquidem nihil fuerit, quo abstinence; Bon. siquidem nullus fuerit, qui abstineat alieno. Ex. 1300.

Ac nepotes. Id est, consumptores. Horat. Epod. I, *ἄσποτοι*, imtemperantes, et patrimonii dissipatores. In mss. 1 Reg., 1 Colbert., Pal. et Bron. legitur, *ac perditii*, quod est interpretatio vocis *nepotes*. — *Luxuriosi ac nepotes.* Cicero pro Quintio cap. 12: Quis tam perditus ac profusus nepos non adesa jam, sed abundantanti etiam pecunia sic dissolutus fuisset, ut fuit S. Nævius. BUN.

Dicam. Ita mss. At editi, *dico*.

paria junguntur, et nidos suos tamquam geniales toros concordiam mente defendunt; et foetus suos, quia certi sunt, amant; et si alienos objeceris, abigunt. At homo sapiens contra morem hominum, contraque naturam, stultiora sibi, quæ imitaretur, elegit. Et quoniam videbat in cæteris animalibus officia marium foeminarumque non esse divisa, existimavit oportere etiam mulieres militare, et consiliis publicis interesse, et magistratus gerere, et imperia suscipere. Itaque his arma et equos assignavit: consequens est, ut lanam et telam viris, et infantium gestationes. Nec vidit impossibilia esse, quæ diceret; ex eo quod adhuc in orbe terræ, neque tam stulta, neque tam vana ulla gens extiterit, quæ hoc modo viveret.

CAPUT XXIII.

De erroribus quorundam philosophorum, deque sole et luna.

Cum igitur in tanta vanitate ipsi philosophorum principes deprehendantur, quid illos minores putabimus, qui numquam sibi tam sapientes videri solent,

VARIORUM NOTÆ.

Paria junguntur. Ita mss. 5 Reg., 2 Bonon., Cauc., Jun., Cant., Goth., 1 Colb., etc., edit. vet. Rom., Ald., Paris., Florent., et 7 alii, 1 Reg. et 2 Lips. habent *conjunguntur*; quamplures mss. *jungunt*; tres rec. et plures edd. *conjungunt*. Columbarum genus hoc maxime nomine celebratur ab Aristotele, lib. ix Histor. Animalium, cap. 7; et a Plinio, libro x, cap. 54.

Geniales toros. Optima lectio, quæ est quamplurimorum mss. et edit. Is., Spark., Walch. In cæteris vulgatis et decem scriptis est, *genitales*. At *lectus genialis* est apud Horat. lib. i, epist. 1, Pers. Satyr. 2, v. 5.

Et quoniam videbat. Omnia omnium maris ac foeminae miscet officia Plato, lib. vii de Legibus, et in exemplum affert Amazonas, Laconicas virgines, atque mulieres Sarmatas et Ponticas. Quidni etiam lib. v de Republica docet, mulieres æque ut viros ad munia subeunda idoneas, nisi quod sint aliquanto imbecilliores? Sed hoc institutum reprehendit Aristoteles, cap. 4, lib. ii de Republica. Taxantur hæc eadem ab Eusebio, lib. iii de Preparat. Evangelica, cap. 12. In christiana republica mulieribus Ecclesiæ muneribus interdictum est. BETULEIUS.

Ut lanam et telam viris, etc. S. Epiphanius, episcopus Constantiæ Cypri, contra hæreses varias scribens, in tertio libro variarum gentium mores recenset, taleque quiddam de Seris refert.

Neque tam vana. Sic reposui ex omnibus prope mss. et 10 vet. excusis. In 1 Colb. et in edit. Ald. legitur *varia pro vana*; in scriptis 3 Reg. et Marm. ac 7 impressis rec. *neque tam sapiens*.

In tanta vanitate. Editi 5 cum 1 Reg., *varietate*.

Minores. Id est, famæ inferioris philosophos, de quibus mox sermo habebitur.

In tranquillo. Goth., Lips. tert. et Reimm: *In tranquillum*, sc. mare. Præfero receptam ex aliis mss. et vet. edd. omnibus. Tranquillum opponitur tempestati: in tranquillo, id est, cum tranquillum est. Seneca in Agamemnon. iii, 682: *Tranquillo male confisæ credunt iterum pelago audaces*. Livius l. xxvi: *Non tranquillo navigantibus: sed jam aliquot procellis submersi pene sumus*. L. xxvi: *Milites tranquillo in altum proveci*. BUN.

Unde possent. Sic restitui ex omnibus mss. et edd. præter 2 Reg. rec. et edd. 5, in quibus est, *unde*

quam cum pecuniæ contemptu gloriantur? Fortis animus. Sed expecto quid faciant, et quo ille contemptus evadat. Tradita sibi a parentibus patrimonia tamquam malum fugiunt, ac deserunt. Et ne in tempestate naufragium faciant, in tranquillo se ultro precipitant, non virtute, sed perverso metu fortes; sicut illi, qui, cum timent ne ab hoste jugulentur, ipsi se jugulant, ut mortem morte devitent. Sic isti, unde possent gloriam liberalitatis acquirere, sine honore, sine gratia perdunt. Laudatur Democritus, quod agros suos reliquerit, eosque pascua publica fieri passus sit. Probarem, si donasset. Nihil autem sapienter fit, quod si ab omnibus fiat, inutile est ac malum. Sed hæc negligentia tolerabilis. Quid ille, qui patrimonium in nummos redactum effudit in mare? Ego dubito utrumne sanus, an demens fuerit. Abite, inquit, in profundum, malæ cupiditates; ego vos mergam, ne ipse mergar a vobis. Si tantus pecuniæ contemptus est, fac illam beneficium, fac humanitatem, largire pauperibus: potest hoc, quod perditurus es, multis succurrere, ne fame, aut siti, aut nuditate moriantur. Imitare insaniam saltem furemque

putant.

VARIORUM NOTÆ.

Democritus. Aliter Valer. Max. lib. viii, cap. 7: *At Democritus, inquit, cum divitiis censeri posset, quæ tantæ fuerunt, ut pater ejus Xerxis exercitui epulum dare facile potuerit, quo magis vacuo animo studiis literarum esset operatus, parva admodum summa retenta, patrimonium suum patriæ donavit*. Laert. scribit, ipsum suam portionem inter fratres divisisse, sibi que aliquantum pecuniæ in viaticum peregrinationis reservasse. Seneca in libro de Providentia: *Democritus, inquit, divitiis projectis, onus illas bonæ mentis existimans*. Cic. de Finib. v ad Lactantium propius accedit: *Cur hæc eadem Democritus, qui (vere falsone quæremus) dicitur oculis se privasse? Certe ut quam minime animus a cogitationibus abduceretur, patrimonium neglexit, agros deseruit incultos: quid quærens aliud, nisi beatam vitam?* Tert. cap. 46, Apol. aliter spontaneam excecationem interpretatur. BETULEIUS. — *Laudatur Democritus.* Meretur legi de hac re Philo de Vita contemplat., fol. 891, ed. Lips. et Hieronymus ad Pammachium f. 164. sqq.; ad Lucinium f. 193; ep. ad Julianum f. 207 et l. ii, adv. Jovian. f. 76; Clem. Alex. de Salute Divitis ed. lit. cap. 11, pag. 24. BUN.

Quid ille? Crates nimirum Thebanus, philosophus Cynicus, Diogenis discipulus: ejus meminit Hieron. ad Paulinum de Institutione monach. et lib. ii adversus Jovinianum, refert ejus apophthegma: *Abite, inquit, pessum, malæ cupiditates; ego vos mergam, ne ipse mergar a vobis*. Et hic quidem theologus hoc laudi adscribit, nihil aliud quam pecuniarum contemptum spectans. Sed Apollonius, ut Philost. refert, ipsum eodem reprehendit argumento, quo Lactantius, ut qui nec brutis, nec hominibus utilis fuerit. Verum hujus submersionis nec Laertius, nec Plutarchus meminerunt. BETUL.

Quid ille, qui patrimonium in nummos redactum. Crates Thebanus est. Hieronymus epist. 15 ad Paulinum, de Institutione monachi: *Crates ille Thebanus, homo quondam ditissimus, cum ad philosophandum Athenas pergeret, magnum auri pondus abiecit, nec putavit se simul posse et virtutes et divitiis possidere*. BUNEMAN.

Effudit. Proprie h. l. noster: Cicero translate l. ii, Off. cap. 15: *Multi patrimonia effuderunt inconsulte*

Tuditani; sparge populo diripienda. Potes et pecuniam effugere, et tamen bene collocare; quia salvum est quiddam pluribus profuit.

Zenonis autem paria peccata quis probat? Sed omittamus id, quod est ab omnibus semper irrisum. Illud satis est ad coarguendum furiosi hominis errorem, quod inter vitia et morbos misericordiam ponit. Adimit nobis affectum, quo ratio humanæ vitæ pene omnis continetur. Cum enim natura hominis imbecillior sit quam cæterorum animalium, quæ vel ad ferendam vim temporum, vel ad incursionem a suis corporibus arcendas, naturalibus munimentis providentia cœlestis armavit: homini autem quia nihil istorum datum est, accepit pro istis omnibus mi-

serationis affectum, qui plane vocatur humanitas, qua nosmet invicem tueremur. Nam si homo ad conspectum alterius hominis efferaretur, quod facere videmus animantes quarum natura solivaga est, nulla esset hominum societas, nulla urbium condendarum vel cura, vel ratio. Sic neque vita quidem satis tuta, cum et cæteris animalibus exposita esset imbecillitas hominum, et ipsi inter semetipsos belluarum more sævirent. Non minor in aliis dementia.

Quid enim dici potest de illo, qui nigram dixit esse nivem? quam consequens erat, ut etiam picem albam esse diceret! Hic est ille, qui se idcirco natum esse dicebat, ut cœlum ac solem videret, qui in terra nihil videbat sole lucente. Xenophanes dicentibus Ma-

VARIORUM NOTÆ.

largiendo. De Cratere plures tradunt, ipsum bona populo Thebano esse largitum. Vid. Menag. ad Laert. l. vi, f. 87; et Perizon. ad Ælian. Var. Hist. l. iii, cap. 6. Bus.

Tuditani. De eo Val. Max. lib. vii, cap. 8. Cicero quoque Philip. iii, 6: Tuditanus nempe ille, ille qui cum palla et cothurnis nummos populo de rostris spargere solebat.

Zenonis autem paria, etc. Hieronymus notat hæc labe Jovinianum. Nam Theologi recte statuunt peccatorum discrimina. Vide Cic. in Paradoxis. Apud Stoicos vero Paradoxon est, ὅτι ἴσα τὰ ἀμαρτήματα. Stoicorum dogmata compendioso fasciculo complectitur Cicero Oratione pro Muræna: Fuit enim, inquit, quidam sunno ingenio vir Zeno, cujus inventorum æmuli Stoici nominantur. Hujus sententiæ sunt etiam præcepta ejusmodi: Sapientem gratia nunquam moveri, nunquam cujusquam delicto ignoscere. Neminem misericordem esse, nisi stultum et levem. Viri non esse, neque exorari, neque placari. Solos sapientes esse; si distortissimi sint, formosos; si mendicissimi, divites; si servitatem servant, reges. BETUL.

Ad coarguendum furiosi hominis errorem. Emman., Cant. et Keimm. cum Sublac., Rost., Ven. 1471, 97, usque ad Gymn. ad coercendum. Aptum visum verbum, quia sequitur furiosi, qui magis coercendi, quam coarguendi. BUN.

Quod inter vitia et morbos misericordiam ponit. Dogma stoicum statuit, misericordiam esse ægritudinem, sive perturbationem contractionemque animi, a ratione alienam. Itaque Sapientes non esse misericordes. Laert. lib. vii, in Zenone; Cic. Orat. pro Muræna. et iv Tusculanar. quæst., cap. 18: cum Plato et Aristoteles contra docuerint, viri boni esse misereri. Quin et Euripides contra prorsus quam Stoici, in Antiopa apud Stob. tom. ii, tit. 3:

Non imperiti motus est miserescere,
Sed viri sapientis; noxæque imminet,
Cum sapere sese qui putant, sapiunt nimis.

Verum Stoicorum dogma istud Seneca clarissime explicat de Clement. lib. ii, cap. 4, 5: Misericordiam plerique ut virtutem laudant, et bonum hominem vocant misericordem: hæc autem vitium animi est. Est enim vitium pusilli animi, ad speciem alienorum malorum succidentis. Et mox: Misericordia ægritudo est ob alienarum miseriarum speciem: ægritudo autem in sapientem virum non cadit. Denique cap. 6: Misericordia vitium est animorum nimis miseris faventium: quam si quis a sapiente exigit, prope est ut lamentationem exigit; et in alienis superbus gemitus. Porro ista quia durius asperiusque dicta videri poterant, mitigare conatur idem ibidem, ubi subjicit, cap. 5 et 6: Sapiens ergo non miseretur, quia et sine miseria animi non sit: cæterum omnia quæ, qui miserentur, dolentes facerent,

hic libens et alacri vultu faciet. Succurret alienis lacrymis, non accedet: dabit manum naufrago, exuli hospitium, egenti stipem: donabit lacrymis maternis filium, et catenas solvi jubebit, et ludo eximet, et cadaver etiam noxium sepeliet. Ac faciet ista tranquilla mente, vultu suo. Ergo non miseretur sapiens: sed succurret, sed proderit, in commune auxilium natus ac publicum bonum, etc. Quin et Augustinus ipse de Moribus Eccles. Cathol. lib. i, cap. 27: Quare illa omnia, quibus hujusmodi malis incommodisve resistitur, qui officiosæ atque humaniter præbent, misericordes vocantur, etiam si sapientes usque adeo sint, ut jam nullo animi dolore turbentur. Nam quis ignoret, ex eo appellatam esse misericordiam, quod miserum cor faciat, condolentis alieno malo? Quamquam revera misericordia potius dicta, quod cordi sit aliena miseria. Verum pergit Aug.: Et quis non concedat, ab omni miseria liberum esse debere sapientem, cum subvenit inopi, cum oppressum liberat, cum denique humanitatem suam usque ad sepulturam porrigit mortuorum? Etiam si id faciat mente tranquilla, nullis aculeis doloris instinctus, sed adductus officio bonitatis, misericors tamen vocandus est; huic enim nihil obest nomen, cum absit miseria. Stoici, quis sapiens sit, aut fuerit, inquit Cicero (Academ. lib. iv), nec ipsi solent dicere; quique sapientem, vel sapientis ideam potius, talem nobis delineant, qualem nemo mortalium est unquam consecutus.

Ad conspectum alterius hominis efferaretur. Optime judicavit Isæus, pro eo quod in 1 Reg. rec., Bon., Tax., auferretur, legendum esse efferaretur. Efferantur enim hominum animi miseratione sublata. Sic legunt triginta mss. ac plurimi editi. Ex GALLEO. — Ad conspectum... efferaretur. Hinc de Opific. c. 4: Homo quoque, si... haberet ad propulsanda pericula suppetens robur, nec ullius alterius auxilio indigeret; quæ societas esset?... aut quid esset tetrius homine? D Quid efferatius? Quid immanius? BUN.

Solivaga. Quæ solitarie amat vivere; iisque opponitur quæ gregatim vivunt, ut apes, formicæ aliæque multæ. — Quarum natura solivaga. Tuscul. lib. v, cap. 13: Bestiæ solivagæ opponuntur congregatis... Et Offic. l. i, cap. penult.: Solivaga conditio communioni adversatur. BUN.

Qui nigram dixit esse nivem. Anaxagoras, ut refert Galenus, lib. de Simplicibus medicamentis. Non minus contra communem sensum pugnavit ille, de quo in eodem opere Gal. lib. ix scribit, cap. 1, quod dixerit, nihil prohibere, quominus diceretur nix eadem cum igne habere tum qualitatem, tum facultatem. BETULEIUS.

Ut cælum. Vide supra cap. 9, et infra lib. xi, cap. 1. Xenophanes. Cic. in Acad. Habitari ait Xenophanes in luna, eamque esse terram, in qua multarum urbium et montium portenta videntur. De hoc lege Lucianum in Icaro Menippo. BETULEIUS.

thematicis orbem lunæ duodeviginti partibus majorem esse, quam terram, stultissime credidit; et quod huic levitati fuit consentaneum, dixit, intra concavum lunæ sinum esse aliam terram, et ibi aliud genus hominum simili modo vivere, quo nos in hac terra vivimus. Habent igitur illi lunatici homines alteram lunam, quæ illis nocturnum lumen exhibeat, sicut hæc exhibet nobis. Et fortasse noster hic orbis alterius inferioris terræ luna sit. Fuisse Seneca inter Stoicos ait, qui deliberaret utrumne Soli quoque suos populos daret: inepte scilicet, qui dubitaverit. Quid enim perderet, si dedisset? Sed, credo, calor deterrebat, ne tantam multitudinem periculo committeret; ne si æstu nimio periissent, ipsius culpa evenisse tanta calamitas diceretur.

CAPUT XXIV.

De antipodibus, de cælo ac sideribus.

Quid illi, qui esse contrarios vestigiis nostris Antipodas putant, num aliquid loquuntur? aut est quisquam tam ineptus, qui credat esse homines, quorum vestigia sint superiora, quam capita? aut ibi, quæ apud nos facient, inversa pendere? fruges et arbores deorsum versus crescere? pluvias, et nives, et grandinem sursum versus cadere in terram? Et miratur

VARIORUM NOTÆ.

Dicentibus Mathematicis, etc. Nescio an Anaximandrum intelligat, cujus auditor fuisse creditur. Dixit autem Anaximander, circulum lunæ decem et novem partibus terra majorem esse, ut Plut. in Placitis refert; vel ut Galenus, sex decuplum terræ circulum esse lunæ. Sed apud Plut. Xenophanis sententia est, *σελήνην εἶναι νέφος περιλημμένον*, id est, nubem constipatam vel conglobatam: apud Galen. vero, *νέφος περιρωμένον*, id est, inflammatam nubem. Sed hæc nihil aliud sunt, quam somnia.

Duodeviginti. Elegantissimè servatissimus est: sequitur paucis mutatis Ciceronem lib. IV Acad. cap. 26, et cap. 44.

Intra concavum lunæ sinum. Cicero lib. IV Acad. Quæst. cap. 39: *Habitari ait Xenophanes in luna, eamque esse terram multarum urbium et montium.* CELL.

Seneca ait. Nil de hoc hodie apud Senecam.

Quid illi, qui esse contrarios vestigiis nostris Antipodas putant? De quibus Cicero in Lucull. Lactantius quidem multa hoc capite asserit paradoxa, quo nomine a nonnullis exhibetur. Ego licet illum a vero deflexisse fatear, cum tamen gravissimos homines ac sapientissimos habuerit, ut nunc ostendam, suarum opinionum vel auctores, vel sectatores, nam illos magis exhibendos putem, qui virum insignem tam temere exhibendum putarent. Principio nullos esse censet Antipodas, id quod asseruere etiam Eratosthenes, Polyb., Strabo, Tzetzes in Chilliad, Lucret. libro primo, ad fin. Asseritur et hæc positio apud Plutarch. in Dial. de fac. in or. Lun. Ex nostratibus idem putaverunt S. Augustinus lib. XVI de Civit. Dei, cap. 9, sed aliis adductis rationibus; verebatur enim si Antipodas dari concederet, ne alius nobis esset humani generis auctor præter Adamum. Negat etiam Antipodas Nicolaus de Lira super Genes. in principio; et deinde quicumque sphericam terram esse pernegarunt. Veram tamen sententiam de Antipodibus huic adversam probant Macrob. lib. I, in somn. Scip. ubi Lactantii rationes evertit cap. 5; Plin. II Hist. c. 65; Cleomed. in Meteor. cap. 2; S. Aug. sibi contrarius II in Genes. ad litt. cap. 9, etc. Nec amplius ulli hisce quidem

A aliquis, hortos pensiles inter septem mira narrari, cum philosophi et agros, et maria, et urbes, et montes pensiles faciant? Hujus quoque erroris aperienda nobis origo est. Nam semper eodem modo falluntur. Cum enim falsum aliquid in principio sumpserint, veri similitudine inducti, necesse est eos in ea, quæ consequuntur, incurrere. Sic incidit in multa ridicula; quia necesse est falsa esse, quæ rebus falsis congruunt. Cum autem primis habuerint fidem, qualia sint ea, quæ sequuntur, non circumspiciunt, sed defendunt omni modo; cum debeant prima illa, utrumne vera sint, an falsa, ex consequentibus judicare.

Quæ igitur illos ad Antipodas ratio perduxit? Videbant siderum cursus in occasum meantium; solem B atque lunam in eandem partem semper occidere, atque oriri semper ab eadem. Cum autem non perspicere, quæ machinatio cursus eorum temperaret, nec quomodo ab occasu ad orientem remearent, cælum autem ipsum in omnes partes putarent esse devexum, quod sic videri, propter immensam latitudinem necesse est: existimaverunt, rotundum esse mundum sicut pilam, et ex motu siderum opinati sunt cælum volvi, sic astra solemque, cum occiderint, volubilitate ipsa mundi ad ortum referri. Itaque et æreos or-

C temporibus ea de re haberi dubitatio potest, quibus præclarissimi illius Herois Liguris Christophori Columbi ingenio ac virtute alterius hemisphærii quondam incognitæ gentes compertæ jam sunt, ac penitus exploratæ. ISÆUS.

Hortos pensiles. Intelligit hortos pensiles Semiramidis, de quibus Diodor. lib. II, cap. 10; Strab. 16, pag. 508, et Plinius lib. XXXVI, cap. 14.

Quæ igitur illos ad Antipodas ratio perduxit? Addidi præpositionem ad ex 20 mss. et 10 editis, utpote necessariam. In 2 Colb. est *Antipodas*.

Rotundum esse mundum. Ratio desumitur ex ejus diurno motu; is enim manifestat mundum, ac præcepæ cælum, moveri sphericè, seu ad modum sphaeræ, circa proprium axem ac polos. Planetæ enim ac sidera omnia, imo et elementa ipsa, in gyrum ab ortu in occasum, non secus ac in sphaera contingit, revolvuntur: quæ omnia argumento sunt, supremam cæli partem esse sphericam, seu globosam, ac proinde mundum figura sphaerica esse præditum.

Et ex motu siderum opinati sunt cælum volvi. Cælum volvi negat non modo Lactantius, sed et cum eo philosophi plures, ac sanctorum Patrum et doctorum plurimi. Justinus Martyr respondens ad quæst. 95 Orthodox.; Ioan. Chrysost., Homil. 6 et 15, in Genes. et 12 ad pop. Antioch.; Casarius, in fine I Dialog.; Elias Cretensis, ad Orationem VII Greg. Nazianz.; Isidor., Etymolog. lib. III, cap. 49; Severianus item, et Acacius qui mundum semisphaericum, cælumque immotum extensum sicut tabernaculum, et fornicem seu cameram putaverunt; Junilius in Hexæmeron, Richardus secundo Exception.; Diodor. et Procop. in Commentar. ad Genes. Philastrius hanc opinionem sacris Scripturis consonam, contrariam autem absanam, et paganae potius vanitati, quam christianæ veritati consentientem scribit in libro de Heresibus; et S. Augustinus secundo de Genesi ad litt. cap. 10, defendi eam posse putat. Reprobata tamen est a plerisque tum philosophis, tum mathematicis, præsertim apud Aristotelem secundo, Cæl. tex. 45 et seqq. ISÆUS.

bes fabricati sunt, quasi ad figuram mundi, eosque cælarunt portentosis quibusdam simulacris, quæ astra esse dicent. Hanc igitur cæli rotunditatem illud sequebatur, ut terra in medio sinu ejus esset inclusa. Quod si ita esset, etiam ipsam terram globo similem; neque enim fieri posset, ut non esset rotundum, quod rotundo conclusum teneretur. Si autem rotunda etiam terra esset, necesse esse, ut in omnes cæli partes eandem faciem gerat, id est montes erigat, campos tendat, maria consternat. Quod si esset, etiam sequebatur illud extremum, ut nulla sit pars terræ, quæ non ab hominibus ceterisque animalibus incolatur. Sic pendulos istos Antipodas cæli rotunditas adinvenit.

Quod si quærens ab iis, qui hæc portenta defendunt, quomodo non cadunt omnia in inferiorem illam cæli partem; respondent, hanc rerum esse naturam, ut pondera in medium ferantur, et ad medium connexa sint omnia, sicut radios videmus in rota; quæ autem levia sunt, ut nebula, fumus, ignis, a medio deferantur, ut cælum petant. Quid dicam de iis nescio, qui, cum semel aberraverint, constanter in stultitia perseverant, et vanis vana defendunt; nisi quod eos interdum puto, aut joci causa philosophari,

VARIORUM NOTÆ.

Hanc igitur cæli rotunditatem. Cælum rotundum esse negavit non solum Lactantius, sed etiam Justinus Martyr respondens ad questionem 59 et 150 Orthodox.; Basil. Homil. 4 in Genes.; Chrysost., Homil. 44 et 27 in Ep. Pauli ad Hebr., et Homil. 2 de incomprehensib. Dei natura; Ambros., lib. 1 in Hexaemer.; Theophylact. et Theodoret., in cap. viii Epist. ad Hebr.; Cesarius et Procop. ubi supra; Haimo, Severianus et Acacius; item Primasius in Epist. ad Hebr. Eutymius in Psalm. 103; Elias Cretensis ubi supra. Contraria tamen opinio vera est, ab omnibus philosophis atque astronomis probata, cælum videlicet esse rotundum; idque demonstrat Ptolemæus novem rationibus 3 cap. lib. 1 edit. magnæ; Aristot. ii. Cæl. tex. 22 et seq. Sancti Patres idem asserere: Nazianz., Orat. 4, adversus Julian., in Orat. 2, de Theolog., in Orat. in sanctum Baptisma; Chrysost. Homil. in Psalm. ciii; Ambros. Serm. 12 in Psalm. cxviii; S. Augustinus in Genes. ad litter. lib. 1, cap. 10 et lib. ii, cap. 9; Beda, de sex dieb., Orat. et quæst. in Genes. Magis quoque consonum sacris Litteris videtur. Initio Ecclesiast. *Oritur sol*, etc., quo de loco videndus est S. Hieronymus; item xxiv Eccl. *Gyrum cæli*, etc. Job. ix, *sub quo curvantur qui portant orbem*; Proverb. viii. Ad Psalm. ciii, et Isai. xl, ubi dicitur cælum a Deo, sicut tabernaculum, vel cameram, vel pellem extensum, respondet S. Augustinus cap. 9, lib. ii, in Genes. ad litter. Isæus.

Inclusa. Mss. 2 Reg. et editi 7 *conclusa*.

Ipsam terram globo similem. Est terra rotunda ac spherica, non quidem geometricè, sed rudi quodam modo, cum ejus superficiem valles ac montes asperam reddant. Cujus primum sit argumentum, quod sol, stellæ, eclipes circa terram omnibus habitatoribus ita successive apparent, perinde ac si circa spheram rotundissimam moverentur, hoc est, regulariter et uniformiter, ita ut locis, v. g. per 15 gradus magis orientalibus una hora prius appareant; atque hoc accidit ubique terrarum secundum terræ gyrum ab oriente in occasum productum, quod patet ex eclipsum prædictione infallibili, secundum quam non omnibus eadem hora, sed diversis apparitura prænantiantur: quæ certa prædictio supponit terram esse rotundam. Accedit etiam experientia nautarum, qui

aut prudentes et scios mendacia defendenda suscipere, quasi ut ingenia sua in malis rebus exercent, vel ostendant. At ego multis argumentis probare possem, nullo modo fieri posse, ut cælum terra sit inferius, nisi et liber jam concludendus esset, et adhuc aliqua restarent, quæ magis sunt præsentii operi necessaria. Et quoniam singulorum errores percurrere non est unius libri opus, satis sit pauca enumerasse, ex quibus possit qualia sint cætera intelligi.

CAPUT XXV.

De addiscenda philosophia; et quanta ad ejus studium sint necessaria.

Nunc pauca nobis de philosophia in commune dicenda sunt, ut confirmata causa peroremus. Summus ille noster Platonis imitator existimavit philosophiam non esse vulgarem, quod eam non nisi docti homines assequi possint. « Est, inquit Cicero (lib. ii Tusc., n° 4), philosophia paucis contenta iudiciis, multitudinem consulto ipsa fugiens. » Non est ergo sapientia, si ab hominum cætu abhorret: quoniam si sapientia homini data est, sine ullo discrimine omnibus data est, ut nemo sit prorsus,

dum totum terræ ambitum circumnavigant, eandem stellarum uniformem ac regularem apparitionem ubique observant. Jos. BLANGANUS.

Quomodo non cadunt omnia. Ms. 1 Regio-Pat., cadunt. Mss. 40, et vet. 2 edit., *Quomodo ergo.* 1 Colb., igitur.

A medio deferantur. Ita restitui ex decem editis et omnibus mss. præter 3 Reg. quibus est *differantur*, ut et 3 vulgatis rec.

Ostendant. Reposui ex mss. et vet. editis 2 Rom. in cæteris vulgatis legitur, *ostendent*.

Multis argumentis. Imo nullis.

Possit. Mss. 7 et totidem editi, *possint*.

Nunc pauca nobis de philosophia. Cautè lege hoc caput; nam si Lactantius omnem antiquorum Gentium philosophiam reprehendit, non satis consulte facit, cum multa et vera, et recta contineret illa philosophia, quæ usui et utilitati humanæ vitæ essent. Si vero philosophiam in universum damnat, nullo pacto ferendus est, et repugnat communi Patrum et Ecclesiæ sensui. Vide Alphonsus Castrum lib. xiii adversus Hæreses, verbo *Scientia BRASCHELLI*.

In commune. Omnium mss. est, præter 4 recentiores, quibus est, ut impressis, *in communi*. — *In commune.* Restitui ex Bon., Tax., Cauc., Ultr., Goth. Illustravi uberius ad l. iii, cap. 24. Hic addo ex Tertull. de Patient. : *Patientiæ in commune memores.* BUNEMAN.

Summus ille noster. *δαβολὴ*, per ironiam. Locus est in Præfatione secundæ Tusc. Quæst. Ms. 1 Bonon. antiq. habet, *Cicero summus ille noster*. Ita enim se habet ille locus: *Plato quidem in politicis delectum facit, νόθος* (id est spurios) *excludens a sapientiæ studio, γνησίους* (id est legitimos) *admittens*. Sed Plato in Eu hydemo hæc ait, *cum sit finis hominibus in universum omnibus propositus felicitas, felicitas autem in sapientia consistat, relinqui ut omnes sapientiæ studio se dedant*.

Possint. Ita multi optimi et veterrimi mss. in rec. 2 est *possunt*; in 3 rec. et in excusis, *possent*.

Quoniam si sapientia. Lips. tort. et Reimm. hoc ordine, *quoniam sapientia si*. Satis bene; et sic Se-

qui eam capere non possit. At illi virtutem humano generi datam sic amplexantur, ut soli omnium publico bono frui velle videantur, tam invidi, quam si velint deligare oculos aut effodere cæteris, ne solem videant. Nam quid est aliud hominibus negare sapientiam, quam mentibus eorum verum ac divinum lumen auferre? Quod si natura hominis sapientiæ capax est, oportuit et opifices, et rusticos, et mulieres, et omnes denique, qui humanam formam gerunt, doceri, ut sapiant; populumque ex omni lingua, et conditione, et sexu, et ætate constari. Maximum itaque argumentum est, philosophiam neque ad sapientiam tendere, neque ipsam esse sapientiam, quod mysterium ejus barba tantum celebratur et pallio. Senserunt hoc adeo Stoici, qui et servi, et mulieribus philosophandum esse dixerunt; Epicurus quoque, qui rudes omnium litterarum ad philosophiam invitat; item Plato, qui civitatem de sapientibus voluit componere.

Conati quidem illi sunt facere, quod veritas exigebat: sed non potuit ultra verba procedi. Primum, quia multis artibus opus est, ut ad philosophiam possit accedi. Discendæ istæ communes litteræ propter usum legendi, quia in tanta rerum varietate, nec disci audiendo possunt omnia, nec memoria contineri. Grammaticis quoque non parum operæ

A dandum est, ut rectam loquendi rationem scias. Id multos annos auferat necesse est. Nec oratoria quidem ignoranda est; ut ea, quæ didiceris, proferre atque eloqui possis. Geometria quoque, ac musica, et astrologia necessaria est, quod hæc artes cum philosophia habent aliquam societatem: quæ universa perdisce: neque fœminæ possunt, quibus intra puberes annos officia mox usibus domesticis profutura discenda sunt neque servi, quibus per eos annos vel maxime serviendum est, quibus possunt discere; neque pauperes, aut opifices, aut rustici, quibus in diem victus labore est querendus. Ob eam causam Tullius ait abhorrere a multitudine philosophiam. At enim rudes Epicurus accipiet. Quomodo ergo illa, quæ de principiis rerum dicuntur, intelligunt, quæ perplexa et involuta vix etiam politici homines assequuntur?

In rebus igitur obscuritate implicitis, et ingeniorum varietate confusis, et eloquentium virorum exquisito sermone fucatis, quis imperito ac rudi locus est? Denique nullas unquam mulieres philosophari docuerunt, præter unam ex omni memoria Themisten; neque servos, præter unum Phædonem, quem male servientem redemisse ac docuisse Cebetem tradunt. Enumerant etiam Platonem, ac Diogenem; qui tamen servi non fuerunt: sed his servitus eve-

VARIORUM NOTÆ.

blæ, Rost., Ven. 1474, utraque 78; quoniam sapientia si.

Tam invidi, quam si velint deligare oculos. Quintil. lib. II Inst. cap. 17: deligare vulnus, pro aliorum obligare, adligare; sic et deligare oculos rectum. Conf. not. ad Lact. I. v, cap. 1. Bux.

Lumen. Quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum.

Oportuit et opifices. Ex mss. addidi et quam voculam sequentia postulare videntur.

Populum... constari. Verbo Ciceronis eleganti, quo jam usus, I. II, c. 6.

Mysterium ejus barba tantum, etc. Philosophi enim promissam barbam habebant, ac pallio amiciebantur: de quo supra. Is Vide etiam infra lib. v, cap. 2. Recte itaque Herodes Atticus apud Gell., lib. IX, cap. 2, mendico, qui habitu philosophiam profitebatur, respondit: *Barbam et pallium video, philosophum non video.* Vide proverbium, Tragicæ Simia: item aliud, Barba tenus Sapientes. — Barba tantum celebratur et pallio. Habitu philosophorum, præsertim Græcorum. Infra, I. v, cap. 2, de falso philosopho: *Vitia sua capillis et pallio prætegebat.* Et Gellius lib. XIII, cap. 8, de ejusdem generis hominibus: *Operti barba et pallio, mores et emolumenta philosophiæ in lingua verborumque artes convertunt.*

CELL.

Stoici. De hoc vide Senecam, Epistol. ad Martiam.

Item Plato. Ms. 1 Reg. vetustissimus, idem; Cotton., Ita non Plato.

Discendæ istæ communes litteræ. Mss. Clarom. et Brun., *Discendæ sunt communes litteræ.* — *Communes litteræ.* Cic. lib. II de Orat. cap. 17: *Communium litterarum et politionis humanitatis.* Sic dixit Lactantius, I. III, cap. 6: *communem scientiam.* Bux.

Tullius. Vide Ciceron. ubi supra not. ad lin. 2.

Themisten. Putat fortasse Leontii conjugem, ad quam Epicurus scripsisse legitur. Quid dicemus de Themistoclea, Pythagoræ sorore? quid de aliis plu-

ribus, quarum bene longum catalogum Textor recenset? BETULEIUS. — Vide Histor. ad mulierum philosopharum Ægidii Menagii, Lugduni, 1682, in 12. Hi tamen auctores non omnes enumerant. — *Unam ex omni memoria Themisten.* Nulli forsam sæculo, nec antiquitati, doctæ fœminæ defuerunt. Laudatur Themistoclea, soror Pythagoræ; laudantur alie. Bux.

Phædonem. Mss. 28 corrupte, *Pythagoram.* Apud Laert. dubium est, Critone an Alcibiades eum ex Socratis admonitione redemerit. Gellius tamen cum Lactantio facit, qui lib. II, cap. 18, de Phædone sic scribit: *Phædon Elidensis ex cohorte illa Socratica fuit Socraticus, et Platoni perquam fuit familiaris.* Ejus nomen Plato illum librum divinum de immortalitate animæ dedit. Is Phædo servus fuit, forma atque ingenio liberali, et ut quidam scripserunt, a lenone domino puer ad merendum coactus. Eum Cebes Socraticus, hortante Socrate, emisse dicitur, habuisseque in philosophiæ disciplinis; atque is postea philosophus illustris fuit, sermonesque ejus de Socrate admodum elegantes leguntur. Lege post hunc Macrob. lib. I, Sat. 2. BETUL. — Pro Phædonem, in mss. 28, et 2 vet. edit. Rom., videtur fuisse intrusum Pythagoræ nomen: sed male; nusquam enim legitur Pythagoram servum fuisse, et a Cebete euptum ac philosophicis imbutum.

Cebetem tradunt. Abest Cebetem a mss. et 2 vet. edit. Rom. In mss. 14 est, traduntur.

Platonem. De Platonis servitute a Dionysio Juniori tyranno, vide Laertium.

Ac Diogenem. Gellius et Macrob. iisdem locis: *Diogenes etiam Lynceus servitute servit: sed is ex libertate in servitute venum ierat. Quem cum emere vellet Xenias Corinthius, et quid artificii novisset, percunctatus foret: « Novi, inquit Diogenes, hominibus liberis imperare. » Tum Xenias responsum ejus miratus emit, et manumisit; filiosque suos ei tradens: « Accipe, inquit, liberos meos, quibus imperes. » Confer cum his etiam Laert. BETUL.*

nerat; sunt enim capti. Platonem quidem redemisse Anniceris quidam traditur sestertiis octo. Itaque insectatus est conviciis hunc ipsum redemptorem Seneca, quod parvo Platonem aestimaverit. Furiosus, ut mihi videtur, qui homini fuerit iratus, quod non multam pecuniam perdidit: scilicet aurum appendere debuit, tamquam pro mortuo Hectore, aut tantum ingerere nummorum, quantum venditor non poposcit. Ex Barbaris vero nullum, præter unum Anacharsim Scytham, qui philosophiam ne somniasset quidem, nisi et linguam, et litteras ante didicisset.

CAPUT XXVI.

Sapientiam sola doctrina cœlestis largitur; et quam sit efficax lex Dei.

Quod ergo illi poscente natura faciendum esse senserunt, sed tamen neque ipsi facere potuerunt, neque a philosophis fieri posse viderunt, sola hæc efficit doctrina cœlestis; quia sola sapientia est. Illi scilicet persuadere cuiquam poterunt, qui nihil persuadent etiam sibi? aut cujusquam cupiditates op-

primunt, iram temperabunt, libidinem coercerunt, cum ipsi et cedant vitiis, et fateantur, plus valere naturam? Dei autem præcepta, quia et simplicia, et vera sunt, quantum valeant in animis hominum, quotidiana experimenta demonstrant. Da mihi virum, qui sit iracundus, maledicus, effrænatus: paucissimis Dei verbis:

Tam placidum, quam ovem, reddam.

Da cupidum, avarum, tenacem: jam tibi eum liberalem dabo, et pecuniam suam plenis manibus largientem. Da timidum doloris ac mortis: jam cruces, et ignes, et taurum contemnet. Da libidinosum, adulterum, ganeonem: jam sobrium, castum, continentem videbis. Da crudelem et sanguinis appetentem: jam in veram clementiam furor ille mutabitur. Da injustum, insipientem, peccatorem: continuo et æquus, et prudens, et innocens erit. Uno enim lavacro malitia omnis abolebitur. Tanta divinæ sapientiæ vis est, ut in hominis pectus infusa, matrem delictorum stultitiam uno semel impetu expellat: ad quod efficiendum, non mercede, non libris, non lubricationibus opus est. Gratis ista fiunt, facile, cito;

VARIORUM NOTÆ.

Platonem. . . redemisse Aniceris quidam. Plato, cum Dionysio, Siciliæ tyranno, acerbis de tyrannide respondisset, ab eo abducendus vendendusque traditus est Polidi, Lacedæmoniorum legato, qui Æginæ venalem exposuit. Redemptus vero 20 minis ab Anniceri Cyrenaico, et Athenas remissus ad amicos. CELL.

Sestertiis octo. Hæc summam faciunt ducentorum aureorum coronatorum.

Furiosus. Heumannus credit, Lactantium scripsisse, furiosus. Ego vix crediderim. Habent omnes libri, in his Reimm., *Furiosus*, et recte; et ex indole Lactantii, l. vi, cap. 15: *Stoici ergo furiosi, qui.* BUN.

Ut mihi videtur. Delevi quidem, quod ab omnibus mss. et nonnullis editis abest.

Multam pecuniam. Sic reposui ex omnibus mss. ac veteribus editis 2 Rom. Tornes. et Soubrou. In 12 vulgatis est, *multum pecuniæ.*

Mortuo Hectore. Historia est apud Homer. Iliad.; Dictyn. Cretensem, lib. III; et Virgil., lib. 1 Æneid. Cicero, actione VII, Verri hoc crimen objicit, quod cum multos in Sicilia occidisset, cadavera non nisi accepto pretio patribus et cognatis ad sepulturam redderet.

Anacharsim Scytham. Is fuit Scytharum regis frater, matre Græca: ex patria Athenas profectus. Vita ejus est libro primo apud Laert. Insignis Luciani Dialogus hujus nomine inscriptus est, in quo de juventutis exercitiis cum Solone disputat. De Anacharsi vide Plutarchum in Vita Solonis. BETUL.

Et litteras. Expunxi Græcas, quod a cunctis mss. ac veteribus editis 2 Rom. et Betul. abest. Bune-man. habet: — *Et (Græcas) litteras.* Parenthesi inclusi (*Græcas*), quam vocem non habent Bou., Tax., Pen., Cauc., Pal., Ultr., Jun., Goth., Lips. 4, 3, Reimm., Emman., Cant., nec ullæ edd. vet. Sublac., Rost., Ven. 1471-97, Paris. 1515. At receperunt Aldus et seqq. BUNEM.

Poscente natura. Dictante lege naturæ, non corrupta illa, sed primogenita. Nam sub finem hujus capituli, naturæ vocabulum usurpat pro vitiata illa, adeoque pro ingenio sive, ut cum Apostolo loquar, lege carnis. BETUL.

Dei autem præcepta, etc. Non per se, sed per con-

comitantem S. Spiritus efficaciam.

Tam placidum. Id ex Terentii Adelphis act. IV, scen. 4, ac docet Lactantius quod christianum nil magis deceat, quam simplicitas.

Plenis manibus largientem. Optima lectio vetustiorum mss. et plurium editorum. Scripti 15 et vulgati sex, *propriis.*

Plenis manibus. Hoc est ampliter, copiose, proluxe, minimeque maligne. Hæc Eras. in Chil. Jacobus in sua Epistola cap. III, confert mundanam sapientiam cum cœlesti, vers. 13, et seqq. — *Plenis manibus.* Cic. l. II Att., Ep. XXV: *Hortatus quam plena manu,* etc. Ubi Corradus notat, *plena manu* esse proverbium ut *pleno modio.* Sæpe utitur Seneca ad Polyb. cap. 28: *Munera plena manu congerentem reliquit.* Sen. Ep. XXXIII: *Si tamen exegeris, non tam mendice tecum agam: sed plena manu fiet;* et Epist. CXX: *Vidimus, ubi tribuendum esset, plena manu dantem.* BON.

Cruces. Vers. Gall. perperam hic vertit, *afflictions;* significat. h. l. *patibula.* BUN.

Cruces, et ignes, et taurum contemnet. Hæc eruditus viris et nobis verior visa est lectio, quam intrusum et pericula 25 manuscriptorum et 7 editorum, pro quo est *et Perilli,* in 4 Cauc. et *Phalaridis,* in 5 scriptis et 4 impressis: quæ omnia nobis videntur esse glossemata. — *Cruces, et ignes, et Phalaridis taurum contemnet.* BON., *cruces, et ignes, periculum omne et taurum.* Singularis ms. Cauci, *cruces et ignes et Perilli taurum contemnet.* Perillus enim erat inventor illius aenei tauri, de quo docte et pluribus Salvagninus ad Ovid. Ibid., 459:

Ære Perillæo veros imitere juvencos;

et lib. V Trist. 4:

Ipsæ Perillæo Phalaris permisit in ære
Edere mugitus, et bovis ore queri. BON.

Ganeonem. Tabernis et conviviis turpioribus dantem operam. Vide Cortium ad Sall. Catil. c. 15, p. 90 et c. 14, p. 94. BUN.

Uno enim lavacro, etc. Baptismatis scilicet sacro fonte.

Stultitiam uno semel impetu expellat. Hoc est, hominis malitiam universaque peccata depellit baptismus.

modo pateant aures, et pectus sapientiam sitiāt. A Nemo vereatur: nos aquam non vendimus, nec solem mercede præstamus. Dei fons uberrimus atque plenissimus patet cunctis: et hoc cœleste lumen universis oritur (Vid. Joan. cap. i et vi), quicumque oculos habent. Num quis hæc philosophorum aut unquam præstitit, aut præstare, si velit, potest? Qui cum ætates suas in studio philosophiæ conterant, neque alium quemquam, neque seipsos (si natura paululum obstitit) possunt facere meliores. Itaque sapientia eorum, ut plurimum efficiat, non excidit vitia, sed abscondit. Pauca vero Dei præcepta sic totum hominem immutant, et exposito vetere novum reddunt, ut non cognoscas eundem esse.

CAPUT XXVII.

Quam parum philosophorum præcepta conferant ad veram sapientiam, quam in sola religione invenies.

Quid ergo? nihilne illi simile præcipiunt? Imo permulta; et ad verum frequenter accedunt. Sed nihil ponderis habent illa præcepta, quia sunt humana, et auctoritate majori, id est divina illa, carent. Nemo igitur credit; quia tam se hominem putat esse, qui audit, quam est ille, qui præcipit. Præterea

VARIORUM NOTÆ.

Pectus... sitiāt. Rost. *pectus... sciat*, prave. Imitatur Cyprianum, l. ii, ep. 2, ed. Erasmi: *Nostrum tantum sitiāt pectus et pateat.* Bux.

Nemo vereatur: nos aquam non vendimus. Tali interpunctione hæc distinguunt mss. 9 Reg., 3 Colbert. sexque alii, et edit. Rom. 1470. In 5 Colbert. nulla distinctio; in 2 scriptis rec. et 17, excusis legitur: *Nemo vereatur nos, aquam non vendimus. — Aquam non vendimus.* Materiam Baptismatis, ut vides. Id est, gratis illud sacramentum omnibus conferimus. Et quidem secutis temporibus a variis diversorum regnorum conciliis prohibitum est, ne quid pro baptismi collatione exigeretur. Inter hæc sunt Concilia Eliberit. can. 48, Braclar. can. 7, Emerit. an 666, Tribur. an 895, Lemovic. an 1034, Bituric. 1458, Mediolanense sub S. Carolo Borromæo, Gelasius papa epist. ad universos Lucaniæ episcopos cap. 7, Constitutiones Galloni S. R. E. cardinalis circa annum 1208, cap. 2, Ritualia omnia. — *Nemo vereatur: nos aquam.* Integer hic locus egregie illustratur ex Cypriani lib. ii, ep. 2, ed. Basil. et Gryph. in ep. ad Donatum: *Nec ad hoc pretiis aut ambitu, aut manu opus est... sed gratuitum de Deo munus religiosa mente concipitur, et facile est; et ut sponte sol radiat, dies illuminat, fons rigat, imber irrorat: ita se spiritus cœlestis infundit.* Ipse Lact. l. vii, cap. 27: *Et quis est, qui hoc bona parere ac acquirere velit?... Veniant, qui sitiunt ut aquam salutarem de peregrini cœlestique fonte plenissimis faucibus trahant; et l. i, cap. 1.* Bux.

Excidit vitia. Sic omnes fere mss. In 5 Reg. ex Marm. et editis 6, excidit; in 10 impressis excidit.

Vetere. Vide Paulum ad Ephes. iv, et Colossenses iii, *Exposito vetere*, scilicet homine, id est ejecto. Canterus atque alii, loco vocis *exposito*, legendum putant *expuncto*, quæ conjectura non est contemnenda; utinam manuscriptis esset roborata! — *Exposito vetere.* Hic est stylus Lactantii et scriptorum veterum S. et ecclesiasticorum. Iterum Lact. l. vii, cap. 5: *Homo cœlesti lavacro purificatus expouit infantiam cum omni labe vitæ prioris; ubi frustra Heumannus tentat, deponit.* Sæpe ita Cyprianus; e. g. contra Demetrianum ed. Basil. fol. 105, Oxon. fol. 195: *Exposita natiuitate terrena, spiritu recreati et*

nihil apud eos certi est, nihil quod a scientia veniat. Sed cum omnia conjecturis agantur, multa etiam diversa et varia proferantur, stultissimi est hominis, præceptis eorum velle parere, quæ utrum vera sint, an falsa, dubitatur; et ideo nemo parat, quia nemo vult ad incertum laborare. Virtutem esse Stoici aiunt, quæ sola efficiat vitam beatam. Nihil potest verius dici. Sed quid, si cruciabitur aut dolore afficietur? Poteritne quisquam inter carnifices beatus esse? Imo vero illatus corpori dolor materia virtutis est: itaque ne in tormentis quidem miser est. Epicurus multo fortius. Sapiens, inquit, semper beatus est; et vel inclusus in Phalaridis tauro hanc vocem emittit: « Suave est, et nihil curo. » Quis eum non irriserit? Maxime, quod homo voluptarius personam sibi viri fortis imposuit, et quidem supra modum, non enim fieri potest, ut quisquam cruciatus corporis pro voluptatibus ducat, cum satis sit, ad officium virtutis implendum, perferre ac sustinere. Quid dicitis Stoici? Quid tu Epicure? Beatus est sapiens, etiam cum torquetur. Si propter gloriam patientiæ; non fruatur; in tormentis enim fortasse morietur. Si propter memoriam; aut non sentiet, si occidit animæ, aut si sentiet, nihil ex ea consequetur.

renati sumus. Idem, epist. xi ed Oxon., fol. 26: *Conversationem veteris hominis exponunt.* Lib. ii, ep. iii, in Oxon. ed., ep. lxiii, fol. 155: *Tristitia omnis exponitur... exponatur memoria veteris hominis.* Idem de Habitu Virginis prope finem: *Hominem veterem illic gratia lavacri spiritualis exponunt.* Idem certius probat versus Paulini Nolani Poem. xxiii, 609, 610:

Ne maneam terrenus Adam, sed virgine terra
Nascar, et, exposito veteri, nova former imago. Bux.

Quod a scientia veniat. Ita mss. 2 veterrimi Reg. aliique plures, cum cunctis ferme editis. In 4 Bonon. et 10, scriptis rec. est, *quod ad scientiam veniat.*

Virtutem esse Stoici aiunt. Laertius Zenonem et Chrysippum hujus assertionis auctores citat. Disputant super hac questione Cicero in v Tusc. quæst., Seneca epist. 92. Lactantius probat gentilium sententiam, quam tamen aliter atque ipsi, intelligit: ita nimirum, quod virtus, quæ ex fide christiana nascitur, ad æternam felicitatem consequendam sufficit; quum Gentilium sensus sit, virtutem sibi sufficere, neque indigere cujusquam laude, vel gloria, neque præsidio fortunæ parere, perficereque beatitudinem. Hinc definit etiam Cic. in i de Legibus virtutem, perfectam in se ad summum perductam naturam. BETULEIUS.

Sapiens, inquit, semper beatus est. Apud Ciceronem in ii, Tusc. quæst. sub initium de hac Epicuri constantia sic legimus: *Epicurus affirmat, si uratur sapiens, si cruciatur, expectas fortasse dum dicui, patientur, perferet, non succumbet. Magna mehercule laus, et eo ipso per quem juravi, Hercule digna. Sed Epicuro, homini aspero et duro, non est hoc satis. In Phalaridis tauro si erit, dicet: « Quam suave est hoc, quam hoc non curo. » Suave etiam? an parum est, si non est amarum? etc.* De Perillo notior est historia, quam quæ referri debeat. Vide, si voles, Plin. lib. xxxiv, cap. 8. Prov. apud Erasm. Phalaridis imperium. BETULEIUS.

Si propter gloriam patientiæ; non fruatur. Sic legunt 6 Reg., 1 Colbert., Bon., 2 Brun., Em., Gauc., Ultr., atque ita legendum esse contendo; ut enim recte affirmat Thomasius, si, ut est in aliis 4, mss. et editis legatur *patientia fruatur*, nullum habebimus sensum: hoc autem intendit Lactantius, ho-

Quis ergo alius fructus est in virtute? quæ beatitudo vitæ? ut æquo animo moriatur? Bonum mihi assertis unius horæ, aut fortasse momenti, propter quod non expediat in tota vita miseris et laboribus confici. Quantum autem temporis mors occupat? quæ cum veniat utrum æquo an iniquo animo eam subieris, jam nihil refert. Ita fit, ut nihil aliud ex virtute captetur, nisi gloria. Sed hæc aut supervacua et brevis est, aut pravis hominum judiciis non sequetur. Nullus igitur ex virtute fructus est, ubi virtus mortalis est et caduca. Ita qui hæc locuti sunt, umbram quamdam virtutis videbant, ipsam virtutem non videbant. Defixi enim fuerunt in terram, nec vultus suos in altum erigebant, ut eam possent intueri,

Quæ sese a cœli regionibus ostentabat.

Hæc causa est, cur præceptis eorum nullus obtemperet: quoniam aut ad vitia erudiunt, si voluptatem defendunt; aut si virtutem asserunt, neque peccato pœnam minantur, nisi solius turpitudinis, neque virtuti ullum præmium pollicentur, nisi solius honestatis et laudis, cum dicant, non propter seipsam expetendam esse virtutem.

Beatus est igitur sapiens in tormentis: sed cum torquetur pro fide, pro justitia, pro Deo, illa patientia doloris beatissimum faciet. Est enim Deus, qui solus potest honorare virtutem; cuius merces immortalitas sola est: quam qui non appetunt, nec religionem tenent, cui æterna subjacet vita, profecto neque virtutis vim sciunt, cuius præmium ignorant; neque in cœlum spectant, quod ipsi se facere pu-

mines non ita felices futuros inter calamitates, ut clamat Epicurus. Si enim propter gloriam patientia patiatur, non poterit frui illa gloria statim moriturus. Mss. 1 Reg., Pal., et ed. Rom. 1463, pro *fruetur*, habent *fruatur*.

Veniat. Recte. At aliis venit.

Utrum æquo an iniquo animo eam subieris. Omissas in antiquo Bononiensi et in 5 excusis duas voces, *an iniquo*, restitui ex cæteris editis et 27 mss. nisi quod in 2 Colb. et 4 Clarom. est *aut iniquo*.

Non sequetur. Scilicet gloria. 1 Bon. rec. et ed. Is. non sequitur. Ms. Jun. et 9 editi serunt *non sequenda*, quod non cohæret. Hanc lectionem nostram ita Thomasius interpretatur, ut dicat Lactantius, prava hominum judicia effectura esse, ut nulla inde, id est ex virtute, gloria oriatur, ubi fuerit vera et solida gloria, vel vita digna hæc gloria.

Ita qui hæc locuti sunt. Sic veterissimi et optimi mss. Bonon. et Reg. alique cum editis quinque. In scriptis 15 rec. et 11 impressis, *Itaque qui hæc locuti sunt*; in rec. 1 Reg. et 1 Colb., *Itaque qui hoc*.

Videbant. Utrobique ex mss. repositum. Editi habent bis, *viderunt*.

Defixi. Mss. 8 rec et edd. 5, *Deflexi*. Cæteri ut in textu.

Ostentabat. Manuscriptorum est; ostendebat editorum, et Lucretii vulgati. Versus ille Lucretii est libro 1, initio.

Virtuti. Emendavi ex mss. et melioribus editis. Sex impressi habent *virtute*.

Cum res non investigabiles quærunt. Ita vetusti codices mss. Vitiose recentiores et impressi, *cum res non investigabiles*. Quasi dicat Lactantius eos, qui nullam religionem habent, et animam putant esse mortalem

tant, cum res non vestigabiles quærunt, quia ratio in cœlum spectandi nulla alia est, nisi aut religionem suscipere, aut animam suam immortalem esse credere. Quisquis enim aut Deum colendum esse intelligit, aut immortalitatis spem sibi propositam habet, mens ejus in cœlo est; et licet id non aspiciat oculis, animæ tamen lumine aspicit. Qui autem religionem non suscipiunt, terreni sunt; qui religio de cœlo est, et qui animam putant cum corpore interire, æque in terram spectant, quia ultra corpus quod est terra, nihil amplius vident, quod sit immortale. Nihil igitur prodest hominem ita esse fictum, ut recto corpore spectet in cœlum; nisi erecta mente Deum cernat, et cogitatio ejus in spe vitæ perpetuæ tota versetur.

B

CAPUT XXVIII.

De vera religione, deque natura; fortuna num sit dea; et de philosophia.

Quapropter nihil aliud est in vita, quo ratio, quo conditio nostra nitatur, nisi Dei, qui nos genuit, agnitio et religiosus ac pius cultus: unde quoniam philosophi aberraverunt, sapientes utique non fuerunt. Quæsierunt illi quidem sapientiam: sed quia non rite quærebant, prolapsi sunt longius; et in tantos errores inciderunt, ut etiam communem sapientiam non tenerent. Non enim tantum religionem asserere noluerunt: verum etiam sustulerunt; dum specie falsæ virtutis inducti, conantur animos omni metu liberare: quæ religionis eversio naturæ nomen invenit. Illi

VARIORUM NOTÆ.

nihil causæ habere, cur in cœlum spectent, quia si ibi mortalitatem animarum et impietatem quærunt, res quærunt non vestigabiles, hoc est quæ inveniri non possunt. Si vero legas non *investigabiles*, contrarius erit sensus, et plane nullus. Hæc ex Thomasio. Attamen Cellarius et Heumannus auctoritate antiquarum editionum freti, putant legendum esse non *investigabiles*. Videant igitur eruditi quam lectionem sibi amplectendam esse existiment.

Aut religionem suscipere. Doctiss. Rivetus in Nolis suis mss. legit *suspiciere*: sed in nullo, quod sciam, ms. sic legitur. GALLÆUS. — *Infra, religionem non suscipiunt.*

In cœlo est. Nam cogitatio nostra in cœlis esse debet, ait Paulus.

Specie falsæ virtutis. Mss. 1 Colbert. et Brun., *falsa*.

Naturæ nomen invenit. De natura, testante Galeno, scripserunt Plato, Hippocrates, Empedocles, Parmenides, Melissus, Alcæon, Heraclitus, Epicurus. Vocabulum naturæ varie usurpatur a Latinis. Nam quandoque pro indole, ingenio, habitu accipitur, quandoque pro mente, sæpius pro substantia, præsertim apud Ciceronem: communior tamen hujus usus est, ut pro nascendi conditione rationeque accipitur. Lactantius autem, dum significationes istas confundit, sese magis involvit, quam explicat: alioqui non immerito damnans eos, qui Deum rerum conditorem sua gloria fraudantes, Naturam quamdam creatricem, et administratricem rerum constituunt; cum Natura (*φύσις*) nihil aliud sit, quam lex et voluntas æterna Dei creatis et administrantibus per ipsam omnia. Nam verba Græcorum *εξ*, sæpissime actionem agendique facultatem significant. Mirari quis posset, cur *Naturæ* vocem suspectam reddere nitatur.

enim, cum aut ignorarent, a quo esset effectus mundus, aut persuadere vellent, nihil esse divina mente perfectum, naturam esse dixerunt rerum omnium matrem, quasi dicerent, omnia sua sponte esse nata: quo verbo plane imprudentiam suam confitentur. Natura enim, remota providentia et potestate divina, prorsus nihil est. Quod si Deum naturam vocent, quæ perversitas est, naturam potius quam Deum nominare? Si autem natura ratio est, vel necessitas, vel conditio nascendi, non est per seipsam sensibilis: sed necesse est mentem esse divinam, quæ sua providentia nascendi principium rebus omnibus præbeat. Aut si natura est cælum atque terra, et omne, quod natum est, non est Deus natura, sed Dei opus.

Non dissimili errore credunt esse fortunam, quasi deam quendam res humanas variis casibus illudentem; quia nesciunt, unde sibi bona, et mala eveniant. Cum hac se compositos ad præliandum putant; nec ullam tamen rationem reddunt, a quo et quam ob causam: sed tantum cum fortuna se digladiari momentis omnibus gloriantur. Jam quicumque aliquos consolati sunt ob interitum amissionemque carorum, fortunæ nomen acerrimis accusationibus proscede-

runt; nec omnino ulla eorum disputatio de virtute est, in qua non fortuna vexetur. M. Tullius in sua Consolatione pugnasse se semper contra fortunam loquitur, eamque a se esse superatam, cum fortiter inimicorum impetus retudisset; ne tum quidem se ab ea fractum, cum domo pulsus patria caruit: tum autem, cum amiserit charissimam filiam, victum se a fortuna turpiter confitetur. Cedo, inquit, et manum tollo. Quid hoc homine miserius, qui sic jaceat? Insipienter, inquit: sed qui proficitur se esse sapientem. Quid ergo sibi vult assumptio nominis? Quid contemptus ille rerum, qui magnificis verbis prætenditur? Quid dispar cæteris habitus? Aut cur omnino præcepta sapientiæ datis, si nemo, qui sapiat, adhuc inventus est? Et quisquam nobis invidiam facit, quia philosophos negamus esse sapientes? cum ipsi nec scire se quidquam, nec sapere fateantur. Nam si quando ita defecerint, ut ne affingere quidem quidquam possint, quod faciunt in rebus cæteris: tum vero ignorantia admonentur, et quasi furibundi exiliunt, et exclamant se cæcos esse et excordes. Anaxagoras pronuntiat circumfusa esse tenebris omnia. Empedocles angustas esse sensuum semitas queritur,

VARIORUM NOTÆ.

cum ea non modo in utriusque Testamenti voluminibus crebro occurrat legentibus, sed etiam apud scriptores ecclesiasticos antiquissimos. Neque enim ex sese vel est quidquam, vel movetur, quæ nihil aliud quam Dei notus est, et ut dixi, voluntas æterna. Deus autem Natura quidem esse potest, si non φύσις, sed οὐσία intelligas. Nam sic non Cicero modo, sed etiam ipse Augustinus, creaturam οὐσίαν transtulerunt, non de Deo modo, sed etiam de aliis substantiis. Nam in n de Moribus Manichæorum libro, cap. 1, dicit, verbo substantivo (nihil refert sive εἶναι, unde οὐσία deducitur; sive sum, unde Essentia, intelligas) subesse manentis in se, atque incommutabiliter sese habentis naturæ significationem. Hæc nihil aliud quam Deum possumus dicere. Idem Augustinus l. ii de Anima. Quare Lactantius hoc quoque, quod sano cum intellectu et legi et intellegi poterat, præter meritum videtur acerbis reprehendere. Quam quidem questionem cap. 10, de Ira Dei reficit. BETULEIUS.

Si Deum naturam vocent. Quæ Senecæ sententia fuit. Vide supra lib. 1, cap. 9.

Sed. Ex mss. reposui; in editis est *quia*.

Non dissimili errore. In hæc Gentilium errorem invenitur S. Augustinus lib. iv de Civit. Dei, cap. 18 et 19.

Cum hac se compositos. Verbum gladiatorum, ubi *paria* componebantur, quod et *committere*, *comparare* dicebant. Ille Firmianus respexit ad Senec. de Provid. cap. 2: *Eccè par Deo dignum, vir fortis cum mala fortuna compositus.* BUNEMAN.

Amissionemque carorum. Conf. infra, *amiserit carissimam.* *Interitus et amissio* non raro pro *obitu* ponuntur. Sic sacri et profani scriptores. Tertull. de Patient. cap. 14: *amissio carissimorum.* Conf. cap. 9, pr. Cyprianus de Bono Patient. n. 9: *Multiplex tentationum qualitas irrogatur, de jacturis facultatum... de cruciatibus vulnerum, de amissione carorum.* Ar. obus lib. ii, n. 98: *Amissio pignorum.* Seneca ad Marciam cap. 7: *Ex discessu, non solum amissione carissimorum necessarius morsus est.* Ipse Cicero lib. iii Off. cap. 5: *Amissio liberorum, propinquorum, amicorum;* et lib. iii, Tusc. c. 50, pr. In Lips. altero legitur, *ab interitu amissionemque carorum.* BUNEMAN.

Vexetur. Omnium pene mss. et editorum est;

scripti 1 Bon. antiq., 1 Colb. et 3 editi legunt, *verse-* tur; 1 Reg. rec., *veretur*.

Eamque a se esse superatam. Mss. 5 Reg., Lips., Goth. et edit. Cellar. post *a se* addunt *semper*, quod cæteri mss. editi respuunt, neque necessarium videntur, cum mox præcesserit. Vide et Tusculan. questiones Ciceron. lib. v: *Occupavi te, inquit, fortuna, atque cepi, omnesque aditus tuos exclusi, ut ad me aspirare non posses.* — *Eamque a se semper esse superatam.* Lips. et Goth. *semper* interserunt, quam alii negligunt, forsitan quod repetitam ex superioribus crediderunt. Nec vero ingrata repetitio, aut a genio auctoris aliena.

BUNEMAN.

Inquit. Idem Cicero in fragmentis de Consolatione.

Et manum tollo. Ita legendum est ex mss. et ex ipso Cicerone. Theod. Canterus ita correxit. Ita habent edit. antiquiss. Rom. 1470, et Veneta 1490 editi legunt, *en manum tollo.* Qui superabantur ac victos se agnoscebant, manum dabant: hinc Virgil. lib. xii Æneid. *tendere palmas* dixit. Cicero in Laelio, *ad extremum det manus, vincique se patitur.* Item Theocrit. Eidyllo 25.

Qui sic jaceat? Id est, sic abjectus, afflictus, fractus sit. Unde Ciceroni *sæpe afflictus et jacens, abjectus et jacens*, junguntur. Conf. Lact. de Mort. Pers. cap. 1.

BUNEMAN.

Inquit. Sic omnes mss. et veteres edd. Rom. et Paris. vulgati 12 *inquit*.

Datis. Secutus sum librorum mss. pene omnium et optimorum auctoritatem. Quinque recentissimi habent *dat*; 1 Lips. *data sunt*; 2 Reg. recent. et 1 Colb. cum editis *dantur*. Non male.

Qui sapiat. Reposui ex omnibus mss. et plerisque editis. Cæteris vulgatis est, *sapit*.

Facit. In quibusdam editionibus, *faciat*.

Affingere. Omnium fere mss. est et editio. Vulgar. accidentibus 5 Colb. in quibus est *affigere*; ms. Tornes. *attingere*. Vulgati legunt *effingere*.

Anaxagoras, etc. Hæc videntur ex primo Academicorum Ciceronis desumpta esse, ubi de Academicorum ἀναξαγόρας scribit. Verbo Ciceronis sunt: *Tum ego, cum Zenone inquam, ut accepimus, Arcesilas sibi omnem certamen instituit, non pertinacia aut studio vincendi (ut mihi videri videtur) sed carum rerum obscu-*

tamquam illi ad cogitandum rheda et quadrigis opus A esset. Democritus quasi in puteo (Vid. Cic. Acad. cap. 12) quodam sic alto, ut fundus sit nullus, veritatem jacere demersam; nimirum stulte, ut cætera. Non enim tamquam in puteo demersa veritas est, quo vel descendere, vel etiam cadere illi licebat, sed tamquam in summo montis excelsi vertice, vel potius in cælo, quod est verissimum. Quid enim est, cur eam potius in imum depressam diceret, quam in summum levatam? nisi forte mentem quoque in pedibus, aut in imis calcibus constituere malebat potius, quam in pectore, aut in capite.

Adeo remotissimi fuerunt ab ipsa veritate, ut eos ne status quidem sui corporis admoneret, veritatem in summo illis esse quærendam. Ex hac desperatione confessio illa Socratis nata est, qua se nihil B scire dixit, nisi hoc unum, quod nihil sciat. Hinc Academia disciplina manavit; si tamen disciplina dici potest, in qua ignorantia et discitur et docetur. Sed ne illi quidem, qui scientiam sibi assumpserunt, id ipsum, quod se scire putabant, constanter defendere poterunt. Qui, quoniam ratio illis non quadrabat, per ignorantiam rerum divinarum tam varii, tam incerti fuerunt, sibi que sæpe contraria disserentes, ut quid sentirent, quid vellent, statuere ac adjudicare non possis. Quid igitur pugnes adversus

VARIORUM NOTÆ.

ritate, quæ ad confessionem ignorantia adduxerunt C Socratem, et veluti amantes Socratem, Democritum, Anaxagoram, Empedoclem, omnes pene veteres, qui nihil cognosci, nihil percipi, nihil sciri posse dixerunt; angustus sensus, imbecillos animos, breviter circula vitæ, et (ut Democritus) in profundo veritatem esse demersam. Hoc posterius legitur etiam in altero, quod extat, Academicarum Quæst. fragmento: Naturam accusa, quæ in profundo veritatem, ut ait Democritus, penitus abstruserit. BETUL.

In puteo demersa veritas. Ita cum vet. 8 excusis ferunt cuncti mss. præter duos Reg. rec. qui habent in puteum. Sed et apud Ciceronem i Academic. Quæst., cap. 12. effertur sexto casu: Democritus dixit, in profundo veritatem esse demersam.

In summo illis. Veteres editiones legunt illis in summo.

Nisi hoc unum. Istud vide apud Plat. in Apolog. Phædon. Criton. et apud Cicer. i Acad. quæst. sub. init. Sæpe. Mss. 6 rec. semper.

Quid sentirent, quid vellent. Mss. 10 rec. cum edit. Betul., quid sentiant, quid velint. Mss. Cotton., quid sentire vellent.

Statuere. Sic antiquissimi codices Bonon., 5 Reg., Cauc., 5 Oxon. cum editis octo. Recentiores scripti 23 cum vet. impressis 8 ferunt satis statuere.

Suo sibi gladio pereunt. Ms. 1 Clarom. a secunda manu, suo sese gladio peremerunt. Proverbium est: vide Terent. in Adelphis.

Quos sua ipsos destruit. Ita cuncti fere mss. cum omnibus pene editis. In tribus editis est ipsa suos; in scriptis rec. 1 Colb. et Brun. ipsa sua; in 1 Reg. rec., sua ipsa.

Afficit. Sic restitui ex optimo et veterrimo ms. Regio-Put., 5 al. Reg., 6 Colb. septemque aliis, necnon ex vet. edit. Rom. 1470. Scripti tres et editi 14 ferunt affligit; 1 Reg. rec. infligit: sed et afficere simpliciter Ciceroni et Columellæ idem est, ac vexare, affligere: quam vocem substituerunt ignari amanuenses.

Aut stultissimos, aut gloriosissimos fuisse. Hæc lec-

eos homines, qui suo sibi gladio pereunt? Quid labores, ut eos destruas, quos sua ipsos destruit atque afficit oratio? Aristoteles, inquit Cicero (in Tus.), veteres philosophos accusans, ait eos aut stultissimos, aut gloriosissimos fuisse, qui existimassent philosophiam suis ingeniis perfectam: sed se videre, quod paucis annis magna accessio facta esset, brevi tempore philosophiam plane absolutam fore. Quod igitur fuit illud tempus? quo more? quando est aut a quibus absoluta? Nam quod ait stultissimos fuisse, qui putassent ingeniis suis perfectam esse sapientiam, verum est: sed ne ipse quidem satis prudenter, qui aut a veteribus cæptam, aut a novis auctam, aut mox a posterioribus perfectam iri putavit. Nunquam enim potest investigari, quod non per viam suam quæritur.

CAPUT XXIX.

De fortuna iterum et virtute.

Sed repetamus id quod omisimus. Fortuna ergo per se nihil est; nec sic habendum est, tamquam sit in aliquo sensu. Siquidem fortuna est accidentium rerum subitus atque inopinatus eventus. Verum philosophi, ne aliquando non errent, in re stulta volent esse sapientes; qui fortunæ sexum mutant, eamque non deam, sicut vulgus, sed deum esse dicunt.

tio sit omnium ferme et optimorum mss. codicum in 7 rec. et 5 vulgatis est aut gloriosos.

Tempus? quo more? quando est. Usus rarior probari potest ex Cic. lib. i Invent., c. 25, pr.: In victu considerare oportet, apud quos et quo more, et cuius arbitratu sit educatus.

Tamquam sit in aliquo sensu. Lege, tamquam sit illis aliquis sensus. HEUMAN. — Tamquam sit in aliquo sensu. Sine præpositione Cicero l. ii de Nat. deor., cap. 15: Id animal et sensu acerrimo, et mobilitate celerissima esse. Sed notum est, veteres sæpe in addere. BUS.

Sed deum esse dicunt. Quod philosophi hoc fecerint, nondum legi. Nisi fortassis Plutum intelligas, qui apud Aristoph. et ipse cæcus inducitur. Sed Romani Fortunam masculam, et Fortunam muliebrem colerunt, ut a Plutarcho scriptum est in lib. de Fortuna Romanorum. Augustinus utriusque meminit loco supra citato. Masculæ Fortunæ templum ab Aulo Marcio, quarto Romanorum rege, extractum, quod plusculam sibi fortunam ad indispicendam victoriam affuisse, quam fortitudinem crediderat. Fuit etiam alia masculæ Fortunæ ædicula ad Veneris fanum, auctore eodem Plutarcho, qui variarum Fortunarum et nomina et delubra recenset. Sed hic locus majorem acquireret lucem, si Ciceronis verba quæ hic citantur, ex Academicarum Quæst. primo adscripsero integra; ibi enim perfectio illa rerum multis nominatur et variis nominibus. Verba Ciceronis, ubi de naturali philosophia loquitur, sic habent: Partes autem esse mundi, omnia quæ insint in eo, quæ Natura sentiente teneantur, in qua ratio perfecta insit, quæ sit eadem sempiterna. Nihil enim valentius, a quo interest. Quam vim Animum dicunt esse mundi, eandemque esse mentem sapientiamque perfectam, quam Deum appellant, omniumque rerum, quæ sunt ei subjectæ, quasi prudentiam quamdam procurantem, cælestia maxime. Deinde in terris ea quæ pertinent ad homines, quam interdum eandem necessitatem appellant, quia nihil aliter possit, atque ab ea constitutum sit inter quasi fatalem et immutabilem continuationem ordinis sempiterni. Nonnunquam quidem eandem Fortunam, quod

Eundem tamen interdum naturam, interdum fortunam vocant; « quod multa, inquit idem Cicero, efficiat inopinata nobis, propter obscuritatem ignorantemque causarum. » Cum igitur causas ignorent, propter quas fiat aliquid, et ipsum qui faciat ignorent, necesse est. Idem in opere valde serio, in quo præcepta vitæ deprompta ex philosophia filio dabat: « Magnam, inquit, esse fortunæ vim in utramque partem, quis nesciat? Nam et, cum prospero flatu ejus utimur, ad exitus pervenimus optatos; et, cum reflaverit, affligimur. » Primum, qui negat sciri posse quidquam, sic hoc dixit, tamquam et ipse, et omnes sciant. Deinde, qui, etiam quæ clara sunt, dubia conatur efficere, hoc putavit esse clarum, quod illi esse debuit vel maxime dubium; nam sapienti omnino falsum est. Quis, inquit, nescit? Ego vero nescio. Doceat me, si potest, quæ sit illa vis, qui flatus iste, et qui reflatus.

Turpe igitur est, hominem ingeniosum dicere id, quod, si neges, probare non possit. Postremo, quod is, qui dicit assensus esse retinendos, quod stulti sit hominis, rebus incognitis temere assentiri, is plane

A vulgi et imperitorum opinionibus credidit, qui fortunam putant esse, quæ hominibus tribuat bona et mala. Nam simulacrum ejus cum copia et gubernaculo fingunt, tamquam hæc et opes tribuat, et humanarum rerum regimen obtineat. Cui opinioni et Virgilius assentit, qui fortunam omnipotentem vocat; et historicus, qui ait: Sed profecto fortuna in omni re dominatur. Quid ergo cæteris diis loci superest? Cur non aut ipsa regnare dicitur, si plus potest; aut sola colitur, si omnia? Vel, si tantum mala immittit, aliquid causæ proferant, cur, si dea sit, hominibus invidet, eosque perditos cupiat, cum ab his religiose colatur: cur æquior sit malis, iniquior autem bonis: cur insidiatur, affligat, decipiat et exterminet: quis illam generi hominum vexatricem perpetuam constituerit: B cur denique tam malam sortita sit potestatem, ut res cunctas ex libidine magis, quam ex vero celebret, obcuretque? Hæc, inquam, philosophos inquirere oportuit potius, quam temere innocentem accusare fortunam: quæ etiamsi sit aliqua, nihil tamen asferri ab his potest, cur hominibus tam inimica sit, quam putatur. Itaque illæ omnes orationes, quibus iniquitatem

VARIORUM NOTÆ.

efficiat multa improvisa hæc, nec opinata nobis propter obscuritatem ignorantemque causarum. Sed apud Cicero. in II de Divinatione; disputatur, utrum divinatione rerum fortuitarum esse possit. Et contradicitur: si fortuna sit, fatum tolli; sin autem omnia ex æternitate fataliterque fiant, tolli fortunam. Addidit Lact. eundem Deum interdum naturam, interdum fortunam esse. Plut. vero in Problem. hanc ponit differentiam, quod fortuna sit rerum omnium principium, natura vero casu consistat. Sed de his lege Joan. Damascenum lib. II Orthodoxæ fidei, cap. 15.

Interdum naturam. Hæc duæ voces absunt a 12 mss. et ab edit. Thomas.

Efficiat inopinata nobis. Ita editi et mss. omnes, præter 2 recentissimos Em. et Cant. in quibus est, *Efficiat improvisa nec opinata nobis.* Vide Ciceronem in I Academicar. questionum circa finem.

Valde serio. Hac voce indicatur liber. II de Offic. cap. 2 ad finem, quibusdam tamen immutatis.

Pervenimus. Legitur *pervehimur* apud Buneman, qui hujus mutationis sic rationem reddit. — Hanc lectionem cum Cicerone convenienter recepi ex Reimm., mss. et Tornes. 1587, ubi ante editum, *pervenimus.* BUN.

Cum reflaverit. Sic legitur in excusis et mss. codicibus, præter octo qui ferunt *cum respiraverit*; et 1 Reg. *cum respiravit.* At *reflaverit*, quod est ex Ciceronis loco, optime respondet τῷ *prospero flatu*, quod mox præcessit. Sic et infra, *qui flatus iste: et qui reflatus.* — *Reflaverit.* Emman. et Goth. *respiraverit.* Receptam Ciceronis codices habent, et ipse Lact. infra, *qui flatus... et qui reflatus.* BUNEMAN.

Assensus esse retinendos. Sed vide potius Ciceronem ipsum in librorum de Officiis præfatione, ubi huic objectioni occurrit: *occurritur autem nobis*, etc. quam responsionem videas.

Nam simulacrum ejus, etc. Cum copiarum cornu Bupalus (ut ex Pausania Volaterr. citat) apud Smyrnæos statuum fortunæ fecit, cum polo supra caput, et altera manu cornu copiarum. Sed Galeni quoque Fortuna gubernaculum in manibus habet. Cæterum quod cæca, et globo volubili insistent pingatur, præter Galenum, vide Gebetis tabulam, et Pacuvii versus in Rhetorica ad Heren., lib. II, cap. de Vitiosa argumentatione. HEUM.

Et humanarum, etc. Plin., lib. II: *Toto quippe mundo et locis omnibus, omnibusque horis, omnium vocibus fortuna sola laudatur, sola arguitur, et cum conviciis colitur; volubilis, a plerisque vero et cæca etiam existimata, et in tota ratione mortalium sola utramque paginam facit.* Sic et Minucius Felix: *Soluta legibus fortuna dominatur.*

Virgilius. Cujus hæc verba sunt lib. VIII Æneid., vers. 534. Æneas loquitur:

Me pulsum patria, pelagique extrema sequentem,
Fortuna omnipotens et ineluctabile fatum
His posuere locis, etc.

Atque ibi Servius ait poetam secundum Stoicos locutum esse, qui nasci et mori fati dant, media omnia fortunæ, eo quod vitæ humanæ incerta sunt omnia.

Et historicus, etc. Sallustius: locutus est in prologo Catilinariæ historiæ. Possunt plurima in hanc sententiam testimonia ex Græcis Latinisque scriptoribus colligi. Sed hoc instituti nostri non est. Ita et Plato in IV de Legibus.

Vel, si tantum. Alii duas fortunas faciunt, bonam, malamque. At diversas fortunas esse posse, validis argumentis refellit Augustinus, lib. IV Civit. Dei, c. 18.

Illam generi hominum vexatricem constituerit. Sic reposui ex optimis et omnibus fere mss. In scriptis Em. et 1 Clarom. est, *generi humano*; in 1 Reg. rec. et cunctis editis, *generis hominum.* At infra idem Lactantius simili utitur locutione, c. 30: *Una spes homini... posita est; et mox, hominibus tam inimica.* — *Generis hominum vexatricem.* Goth., Reimm.: *Generi hominum, respectu verbi, constituerit; genitivus pendet a vexatricem.* Ut lib. II, c. 15, lin.: *vexatores hominum.* BUN.

Obscureteque. Lege *obscuræteque.*

Hominibus inimica... et mox, inimicus bonis. Inimicus cum tertio casu etiam lib. VI, c. 20, Epitom., c. 71, lib. de Ira Dei, c. 19.

Iniquitatem fortunæ lacerant. Cic. XI Philipp. 2: *Cum verborum contumeliis optimum virum lacerasset.* Val. Max., lib. IV, c. 4, extr.: *Quid... fortunam, quasi præcipuum generis humani malum diuturnis conviciis laceramus?* BUN.

fortuna lacerant, se suasque virtutes contra fortunam A superbissime jactant, nihil aliud sunt, quam deliramenta inconsiderate levitatis.

Quare non invideant nobis quibus aperuit veritatem Deus: qui sicut scimus, nihil esse fortunam; ita scimus esse pravum ac subdolum spiritum, qui sit inimicus bonis, hostisque justitiæ; qui contraria faciat, quam Deus, ejus invidiæ causam in secundo libro (Cap. 15) explicavimus. Hic ergo insidiatur universis; sed eos, qui nesciunt Deum, errore impedit, stultitia obruit, tenebris circumfundit, ne quis possit ad divini nominis pervenire notitiam, in quo uno et sapientia continetur, et vita perpetua. Eos autem, qui Deum sciunt, dolis et astu aggreditur, ut cupiditate ac libidine irretiat, ac peccatis blandientibus depravatos impellat ad mortem; vel, si dolo nihil profecerit, vi et violentia dejicere conatur. Idcirco enim in primordiis transgressionis non statim ad pœnam detrusus a Deo est, ut hominem malitia sua exerceat ad virtutem: quæ nisi agitetur, ni assidua vexatione roboretur, non potest esse perfecta; siquidem virtus est perferendorum malorum fortis ac invicta patientia. Ex quo fit, ut virtus nulla sit, si adversarius desit. Hujus itaque perversæ potestatis cum vim sentient virtuti repugnantem, nomenque ignorarent, fortunæ vocabulum sibi inane slexerunt. Quod quam longe a sapientia sit remotum, declarat Juvenalis his versibus:

Nullum numen abest, si sit prudentia: sed nos
Te facimus, Fortuna, deam, cœloque locamus.

Stultitia igitur, et error, et cæcitas, et, ut Cicero ait,

VARIORUM NOTÆ.

Se suasque virtutes, etc. Ita scribo cum mss. Regio- Put., 2 Colbert., 2 Clarom., Cant. et editis sex. Alii tres vulgati habent, et *se suasque virtutes*. In 8 scriptis totidemque impressis deest et *se*.

Contraria faciat, quam Deus. Ego tale exemplum deprehendi sine ulla mss. variatione in Augustini de Civit. Dei, lib. viii, c. 24: *Qui (Deus) hæc contrariis causis, quam instituta sunt, abstulit.* Melius tamen noster Firmianus de Ira, c. 5: *Qui contraria Deo faciat.* Bux.

Hic ergo insidiatur universis. Sic omnes mss. et plerique editi; in vulgatis nonnullis est *His*.

Circumfundit. Ita repositum ex mss. et quatuor editis; in cæteris est *circumfundit*, male. Vide præcedentia.

Dolis et astu. Restitui ex 16 mss. veteribus et optimis ac edit. Is. In 12 scriptis rec. et impressis est *dolis et astutia*.

Ac peccatis blandientibus. Sic repositi ex editis 5 vet. Romanis, Is. et Cellar. nec non ex omnibus mss. præter Cauc. et I Reg. rec. in quibus, ut et in vulgatis undecim est *peccati blandimentis*.

Vi et violentia. Voces *vi* et *absunt* a 15 mss. rec. et 8 editis.

Non statim ad pœnam. In eadem sententia fuere nonnulli antiquiores Patres, nisi videlicet his testimoniis Matthæi, c. viii, v. 29 et 31, ac epist. ii Petr., c. ii, v. 4, S. Justinus Apolog. i pro christianis; S. Irenæus, lib. v advers. Hæres.; Tertullianus in Apolog., c. 27; Origenes in cap. xvii Numer. Homil. 15; S. Augustinus, lib. ii de Genesi contra Manichæos, c. 17, citat illud Christi Matth., c. xxv; *Discedite a me, maledicti, in ignem æternum, qui paratus est diabolo et angelis ejus.* Clarius adhuc testimonium vide in II Petri Epistol., c. ii, v. 4, *Partim ex.* BETU-

ignoratio rerum atque causarum, Naturæ ac Fortunæ nomina induxit. Sed ut adversarium suum nesciunt: sic nec virtutem quidem sciunt, cujus scientia ab adversarii notione descendit. Quæ si conjuncta est cum sapientia, vel, ut ipsi dicunt, eadem ipsa sapientia est, ignorent necesse est in quibus rebus sita sit. Nemo enim potest veris armis instrui, si hostem contra quem fuerit armandus, ignorat; nec adversarium vincere, qui in dimicando non hostem verum, sed umbram petit. Prosternetur enim, qui alio intentus, venientem vitalibus suis ictum nec præviderit aut, nec caverit.

CAPUT XXX.

Epilogus ante dictorum; et qua ratione sit transeundum a vanitate philosophorum ad sapientiam veram et veri Dei cognitionem, in quo solo virtus est et beatitudo.

Docui, quantum mea mediocritas tulit, longe devium philosophos iter a veritate tenuisse. Sentio tamen, quam multa præterierim, quia non erat mihi propria contra philosophos disputatio. Sed hoc necessario divertendum fuit, ut ostenderem, tot et tanta ingenia in rebus falsis esse consumpta; ne quis forte a pravis religionibus exclusus, ad eos se conferre vellet, tamquam certi aliquid reperturus. Una igitur spes homini, una salus in hac doctrina, quam defendimus, posita est. Omnis sapientia hominis in hoc uno est, ut Deum cognoscat et colat: hoc nostrum dogma, hæc sententia est. Quanta itaque voce possum, testificor, proclamo, denuntio. Hic, hic est illud,

LEIO. Vide Isæum si lubet.

Ex quo fit, etc. Falsa hæc Lactantii est sententia. Virtus quidem est: sed sine adversario, vires suas non exurit.

Nullum numen abest. Sic profecto legendum ex mss. Bonon. 4 Reg. aliisque octo, ac 12 editis, ut Juvenalis respondeat scopo. In 19 manu exaratis et 2 impressis habet, male. Hi duo versus in Juvenalis Sat. 10 circa finem. — *Nullum numen habes.* Mss., Cauc., Palat., Jun., Lips. 1, Reimm., Rost., Ven. altera 478, Paris.: *nullum numen habes.* Ultraj.: *nullum nomen habes*, cum Veneta prima 478. Variant quoque Juvenalis libri; at menti Lactantii habet hic convenientius, quam aliorum, *abest*. Bux.

Cicero. Quem vide in I Acad. quæst. ubi supra. *Arms.* Is scilicet, de quibus Paulus ad Ephes., c. vi, v. 11 et 13.

Vitalibus. Hic est pro intestinis et visceribus. — *Venientem vitalibus.... ictum.* Vitalia sunt viscera interna, Seneca ep. 93: *Quam multis vitalia erantur.* Ammian. Marcellin., lib. xvi, c. 12: *Tela eorum vitalibus immergebat.* Bux.

Sentio. Ita re-tinui ex vetustissimis duobus Regiis, 2 Bonon. aliisque 52 mss. (absque 12 Vaticanis) ac 5 vet. Romanis aliisque 8 editis. In scriptis Cauc., 1 Reg. rec., Marm., 1 Lips. et 7 vulgatis est *Scio*.

A pravis religionibus. Sic Paulus ad Colo-sens. ii, vocat susceptas religiones, sapientia carentes. Observa religionis nomen in plurimi a Lactantio semper in malam usurpam partem. BETULIUS.

Spes homini. Ita cum omnibus fere exensis manuscripti, præter 2 Reg. rec. et Goth. nonnullosque typis expressos, quibus est *hominis*.

Hic, hic est illud, etc. Sic restituo ex omnium mss.

quod philosophi omnes in tota sua vita quæsi-
erunt, nec unquam tamen investigare, comprehendere,
tenere valuerunt, qui religionem aut pravam retinue-
runt, aut totam penitus sustulerunt. Facessant igitur
illi omnes, qui humanam vitam non instruunt, sed
turbant. Quid enim docent? aut quem instruunt qui
se ipsos nondum instruxerunt? Quem sanare ægroti,
quem regere cæci possunt? Huc ergo nos omnes, qui-
bus est cura sapientiæ, conferamus. An expectabimus
donec Socrates aliquid sciat? aut Anaxagoras in te-
nebris lumen inveniatur? aut Democritus veritatem de
puteo extrahat? aut Empedocles dilatet animi sui se-
mitas? aut Arcesilas et Carneades videant, sentiant,
percipiant?

Ecce vox de cælo veritatem docens, et nobis sole
ipso clarius lumen ostendens. Quid nobis iniqui sum-
mus? et sapientiam suscipere cunctamur, quam docti
homines, contritis in quærendo ætatibus suis, nun-

quam reperire potuerunt? Qui vult sapiens ac beatus
esse, audiat Dei vocem, discat justitiam, sacramen-
tum nativitatis suæ norit; humana contemnat, divina
suscipiat, ut summum illud bonum, ad quod natus
est, possit adipisci. Dissolutis religionibus universis,
et omnibus, quæcumque in earum defensionem dici
vel solebant, vel poterant, refutatis, deinde convictis
philosophiæ disciplinis, ad veram nobis religionem
sapientiamque veniendum est, quoniam est, ut do-
cebo, utrumque conjunctum; ut eam vel argumentis,
vel exemplis, vel idoneis testibus asseramus, et stul-
titiæ, quam nobis isti deorum cultores objectare non
desinunt, ut nullam penes nos, sic totam penes ipsos
esse doceamus. Et quamquam prioribus libris, cum
falsas arguerem religiones, et hoc, cum falsam sa-
pientiam tollerem, ubi veritas sit, ostenderim; pla-
nius tamen, quæ religio, et quæ sapientia vera sit,
liber proximus indicabit.

VARIORUM NOTÆ.

vetustissimis et optimis 1 Bon., 1 Reg. 900 annor. et
Regio-Put. necnon Em. et edit. Is. ut scribitur *HIC*
in contractuum margine e regione loci, in quo con-
stitit summa rei nunc iudicandum est: quod Gallice
dicimus *le Hic de la pièce*, vel *voilà le Hic*: hæc ta-
men non nisi populari dicuntur sermone, non eleganti
cloquio. Nostræ lectioni favent mss. 3 Reg. alii, 4 Col-
bert., Gat., Brun., quibus est, *Hic est illud*, sine re-
petitione; Jun. 1 Colb. *Hoc, hoc est illud*; in Canc. et
11 aliis rec. scriptis cunctisque fere impressis, *Hoc*
est illud.

Retinuerunt. Ita reposui ex editis Tornes., Sou-
bron., Walch. et omnibus mss. præter 2 Reg. rec. et
14 impressos, in quibus est *tenuerunt*.

Sacramentum. Id est mysterium, voce a Lactantio
sæpe usurpata. Id est a quo natus sit et creatus. Sic

Lactantius, lib. II, c. 18, dicit *Sacramentum hominis*.
— *Sacramentum nativitatis suæ norit*. Nostro loco
proxima illa ex lib. VII, c. 5: *Quare hominem fecerit*;
supra, *si sacramentum hominis cognovissent supra*,
quod solus ita formatus, ut oculi ejus ad cælum directi...
excitasse. BUN.

Utrumque conjunctum. Dicit utrumque, id est, re-
ligionem sapientiamque conjunctam. Idem, lib. IV, c. 2,
fin. dicit: *Sapientiam cum religione sic coherere, ut*
divelli utrumque non possit. Ibid., c. 5: *Sapientia cum*
religione inseparabili nexu coheret; ibid., c. 4: *Apparet,*
quam inter se conjuncta sint sapientia et religio; ibid.,
c. 5: *Sapientiam et religionem non posse diduci*. BUN.

Et hoc. Scilicet tertio libro: quod bene coheret
prioribus libris. Itaque restitui *hoc* cum Cellario ex
mss. præter 6 Reg. in quibus legitur *et hic*, ut in
cunctis fere vulgatis.

ANALYSIS LIBRI QUARTI

QUI INSCRIBITUR DE VERA SAPIENTIA ET RELIGIONE.

Partes libri hujus quatuor sunt: *Proœmium*, c. 1,
2, 3, 4; *Institutio de Christo*, a cap. 5 usque ad 29;
Explicatio quæstionis, quomodo duæ personæ, Pater et
Filius, sint unus Deus, cap. 29; *Admonitio de causis*
hæresium (cap. 30).

Proœmium tria continet: querelam de introducto
deorum cultu, quem omnis injustitia et impietas est
consecrata; causas cur sapientia a philosophis non sit
inventæ, quia nimirum extra fines suos eam quæsie-
rint, nec ad Judæos accesserint, divina haud dubie
providentia derelicti, nec inde scire potuerunt veri-
tatem; denique disputationem de sapientiæ et reli-
gionis vinculo, ubi docetur apud solos christianos sa-
pientiam cum religione esse conjunctam, a quibus
unus Deus colatur; non apud ethnicos, quorum reli-
gio vana sit, et a philosophia discreta, quorum item
cultus divinus contra omnem sit rationem.

Institutio de Christo complectitur doctrinam de
Christi cognitione, persona, nomine, nativitate, dua-
bus naturis, miraculis, passione, cruce.

Cognitionem Christi hauriendam monet ex pro-
phetis, qui omnibus ethnicorum scriptoribus anti-
quiores sint (cap. 5).

Personam subsistentem ante mundum conditam, a
Deoque generatam fuisse Christum demonstrat testi-

monio Trismegisti, Sibyllarum, et Salomonis Proverb.
(cap. 6).

Nomen Christi proprium soli Deo Patri scribit no-
tum esse, nec ante id publicatum iri, quam dispositio
fuerit dei impleta. Jesum tamen inter homines nomi-
nari: Christum autem non proprium ejus nomen
esse, sed nuncupationem potestatis et regni (cap. 7).

Nativitas Christi duplex asseritur; una in spiritu,
altera in carne. Illa non ex connubio ac permixtione
femine alicujus, neque ex Deo qui mas sit et femina,
sicut Orpheus et Hermes putarunt, sed incompre-
hensibiliter cum voce ac sono ex Dei ore proces-
sisse dicitur, sicut verbum; unde merito sermo
et verbum Dei nuncupetur, rectius tamen *λογος*
apud Græcos (cap. 8 et 9). Ille de virgine na-
tus manifestatur, ejus nativitatis exponitur a Lac-
tantio necessitas, forma, locus, finis. Necessitas,
quia enim Judæi magnis a Deo beneficiis affecti a di-
vina lege desciverant, filium suum primogenitum de-
labi jussit e cælo Deus, ut religionem sanctam trans-
ferret ad gentes (cap. 10 et 11). Forma externa des-
pecta fuit et humilis, ut ingratus in Deum populus in
errorem maximum induceretur (cap. 11). Forma in-
terna est, quod virginem elegit, ejus utero se insi-
nuavit; quod minime incredibile videri debet, cum